

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KOSOVA'DA TASAVVUF MÛSİKÎSİ GELENEĞİ

Krenar DOLİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Türker EROĞLU

DOKTORA TEZİ
TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK HALK BİLİMİ BİLİM DALI

HAZİRAN 2021

KOSOVA'DA TASAVVUF MÛSİKÎSİ GELENEĞİ

Krenar DOLİ

**DOKTORA TEZİ
TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK HALK BİLİMİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2021

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Krenar DOLİ

17/06/ 2021

KOSOVA'DA TASAVVUF MÜSİKİSİ GELENEĞİ
(Doktora Tezi)

Krenar DOLİ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Haziran 2021

ÖZET

Kosova'da Tasavvuf Müziği Geleneği başlıklı doktora tezinin konusu Kosova'da tasavvuf müziğinin müziksel ve sosyo-kültürel bir olgu olarak araştırılmasıdır. Belirlenen konunun, Arnavut veya diğer bilim adamları tarafından şimdiye kadar yapılmış olan katkıları da dikkate alarak problemi bütüncül bir şekilde ele almak suretiyle üzerinde yeterince durulmamış olan bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçladığı için önemli ve yararlı olduğu görüşündeyiz. Çalışmamız Kosova gibi spesifik bir yerde tasavvufla ilgili ritüeller ve geleneklerin tamamını kapsayacaktır. Bu çalışmada önemli yeri olan müzikal transkripsiyonlara özel önem atfedilmiştir. Bu çalışmanın esas amaçlarından biri günümüzde Kosova tekkelerinde icra edilen dinî motifli meşhur şarkıların bulunup transkribe edilmesidir. Ancak bu çalışmaya alınan örneklerin tamamını transkripsiyonlar oluşturmamaktadır. Meşhur dinî motifli şarkıların seçiminde farklı varyantları ve yayınlarının seçimi yapılmıştır. Çalışmaya alınan tüm bu malzeme ilgili şark makamları çerçevesinde dizilmiştir.

Bilim Kodu : 31003
Anahtar Kelimeler : Kosova, Tekke, Tasavvuf, Müsik, Gelenek.
Sayfa Adedi : 192
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Türker EROĞLU

THE TRADITION OF SUFI MUSIC IN KOSOVA

(Ph.D. Thesis)

Krenar DOLI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

June 2021

ABSTRACT

The subject of doctoral dissertation entitled *Tradition of Sufi Music in Kosovo* is the enquiry/study of Sufi music as musical and socio-cultural phenomena in Kosovo. Through addressing the problem in a holistic manner which means taking into consideration the contributions made so far by Albanian or other scientists, we believe that the chosen matter/subject is important and useful as it aims to fill the gap in this area, which has not been sufficiently emphasized/developed. Our research will encapsulate whole of the rituals and traditions related to Sufism in a specific place/case study such as Kosovo. Appropriate/special importance is imputed to musical transcriptions, which have an important emphasis in this study. One of the essential intent/objective of this research is to find and transcribe famous/major songs with religious motifs performed in Kosovo's tekkes today. Nevertheless, not all examples included in this dissertation are transcriptions. In the selection of the famous religious motif songs, different variants and publications were selected. Also entire materials/staples included in the study were adjusted within the framework of the oriental maqams.

Science Code : 31003
Key Words : Kosova, Tekkes, Sufi, Music. Tradition.
Page Number : 192
Supervisor : Prof. Dr. Türker EROĞLÜ

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli katkı ve yardımlarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım, bu tezin ortaya çıkmasını sağlayan ve manevi anlamda benden desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Türker Eroğlu'ya, sevgili annem Manduşe ile babam Tefik Doli'ye, tez çalışmam boyunca her zaman yanımda olan sevgili eşim Fjolla ve bana ilham olan kızım Elia ve oğlum Oan'a çok teşekkür ederim.

Türkiye Cumhuriyeti devletine verdiği imkândan dolayı teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
RESİMLERİN LİSTESİ	x
1. GİRİŞ	1
2. KOSOVA’DA OSMANLI HAKİMİYETİ VE İSLAMİYET	7
2.1. Kosova’da İslam Dininin Yayılması ve Gelişmesi	7
2.2. Tasavvuf Düşüncesi, Tasavvuf Kurumlarının Yayılışı ve Gelişimi.....	14
2.3. Kosova’da Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Müziği	23
3. TASAVVUF MÛSİKÎSİ’NİN UYGULAMA, MEKAN, AYIN VE TÖRENLERİ.....	29
3.1. Câmi Mûsikisi	29
3.1.1. Mevlid	29
3.1.2. Salâ	45
3.1.2.1. Bayram ve cuma salâsı.....	45
3.1.2.2. Cenaze salâsı	46
3.1.2.3. Salât-ı ümmiyye	47
3.1.3. Tekbîr	48
3.1.4. Temcîd.....	49
3.1.5. Ezân.....	50
3.2. Tekke Mûsikîsi	52
3.2.1. Durak.....	52
3.2.2. Mersiye.....	54
3.2.3. Nefes.....	55

	Sayfa
3.2.4. Nevbe	56
3.2.5. Savt.....	56
3.2.6. Salât-ı Kemâliye	56
3.2.7. Gülbank	58
3.3. Cami ve Tekke Mûsikîsi'nde Kullanılan Ortak Formlar.....	59
3.3.1. İlâhi.....	59
3.3.2. Kasîde.....	62
3.3.3. Şuğul.....	64
3.3.4. Na't.....	65
4. KOSOVA TEKKELERİ	67
4.1. Halvetî Tekkeleri	67
4.1.1. Kosova'daki Halvetîler'de Zikir ve Mûsikî	73
4.2. Kadirî Tekkeleri	75
4.2.1. Kosova'daki Kadirîlik'te Zikri ve Mûsikî.....	79
4.3. Sadî Tekkeleri.....	81
4.3.1. Kosova'daki Sadîlik'te Zikir ve Mûsikî.....	84
4.4. Rifâî Tekkeleri.....	86
4.4.1. Kosova'daki Rifâîler'de Zikir ve Mûsikî	88
4.5. Bektâşî Tekkeleri.....	89
4.5.1. Kosova'daki Bektaşîler'de Zikir ve Mûsikî	91
4.6. Melâmî Tekkeleri	94
4.6.1. Kosova'daki Melâmîler'de Zikir ve Mûsikî.....	96
4.7. Sinanî Tekkeleri	98
4.7.1. Kosova'daki Sinanîler'de Zikir ve Mûsikî.....	98
4.8. Nakşibendî Tekkeleri	99
4.8.1. Kosova'daki Nakşibendîlik'te Zikir ve Mûsikî.....	100

	Sayfa
4.9. Şâzeli Tekkeleri	102
4.9.1. Kosova'daki Şâzelik'te Zikir ve Mûsikî	103
5. KOSOVA İLAHİLERİ	105
5.1. Kosova'da Halveti Tarikatı Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler.....	106
5.2. Kosova'da Kadiri Tarikatı Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler	113
5.3. Kosova'daki Sâdî Tekkelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler.....	126
5.4. Kosova'daki Rifâî Tekelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler.....	135
5.5. Kosova'daki Okunan Bektâşî Nefeslerinden Bazı Örnekler	142
5.6. Kosova'daki Melâmîler Tarafından Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler.	148
5.7. Kosova'daki Sinâni Tekkelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler...	154
5.8. Kosova'daki Nakşî Tekelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler.....	159
5.9. Kosova'daki Şazelik Tekkelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler	165
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	175
KAYNAKÇA.....	187
ÖZGEÇMİŞ	191

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. Yakova Hadum Camii.....	16
Resim 2.2. Resim. Şeyh Osman Efendi Tekkesi.....	18
Resim 4.1. Zikirden bir görüntü (Prizren Halvetî Tekkesi)	74
Resim 4.2. Zikirden bir görüntü (Yakova Kadirî Tekkesi).....	80
Resim 4.3. Zikirden bir görüntü (Yakova Sadî Tekkesi).....	85
Resim 4.4. Zikirden bir görüntü (Prizren Rifâî Tekkesi).....	89
Resim 4.5. Şeyh Şemseddin Baba Tekkesi (Bektâşî Tekkesi, iç görünümü, Yakova).....	91
Resim 4.6. Zikirden bir görüntü (Prizren Melâmî Tekkesi).....	97
Resim 4.7. Zikirden bir görüntü (Prizren Sinani Tekkesi).....	99
Resim 4.8. Zikirden bir görüntü (Yakova Nakşî Tekkesi).....	101
Resim 4.9. Zikirden bir görüntü (Yakova Şâzeli Tekkesi)	103

1. GİRİŞ

Kosova'da Tasavvuf Müziği Geleneği başlıklı doktora tezinin konusu Kosova'da tasavvuf müziğinin müziksel ve sosyo-kültürel bir olgu olarak araştırılmasıdır. Belirlenen konunun, Arnavut veya diğer bilim adamları tarafından şimdiye kadar yapılmış olan katkıları da dikkate alarak problemi bütüncül bir şekilde ele almak suretiyle üzerinde yeterince durulmamış olan bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçladığı için önemli ve yararlı olduğu görüşündeyiz. Çalışmamız Kosova gibi spesifik bir yerde tasavvufla ilgili ritüeller ve geleneklerin tamamını kapsayacaktır.

Çalışmanın kuramsal zemini etnomüzikoloji ve kültürel araştırmalar alanından geniş bir literatür üzerine kurulacaktır.

Bu çalışmada önemli yeri olan müzikal transkripsiyonlara özel önem atfedilmiştir. Bu çalışmanın esas amaçlarından biri günümüzde Kosova tekkelerinde icra edilen dinî motifli meşhur şarkıların bulunup transkribe edilmesidir. Ancak bu çalışmaya alınan örneklerin tamamını transkripsiyonlar oluşturmamaktadır. Meşhur dinî motifli şarkıların seçiminde farklı varyantları ve yayınlarının seçimi yapılmıştır. Çalışmaya alınan tüm bu malzeme ilgili şark makamları çerçevesinde dizilmişlerdir.

Yöntem

Özellikle bunun gibi kompleks bir çalışmada başvuru araştırma yöntemlerinin tanımlanması çalışmanın başarısı için belirleyici niteliktedir. Bu, etnomüzikolojiyle ilgili bir çalışma konusu olduğundan nitel bir yöntem tercih edileceği anlaşılmaktadır. Her etnomüzikolojik araştırmada gözlem, yapılandırılmış veya kısmen yapılandırılmış görüşme ve mülakat yoluyla veri toplama, daha sonra incelenmek üzere fotoğraf çekme ve görüntü kaydetme gibi yöntemsel araçlar nedeniyle nitel araştırma yöntemi uygulanmış sayılır.

Bu adımlardan sonra, çalışmanın amacına uygun malzemenin derlenmesi için aşağıda belirtilen çalışma yöntemleri uygulanarak saha çalışmasına geçilmiştir:

- Belirlenen kaynak kişilerle görüşme,
- Anket (bu çalışmanın danışmanı ile danışılarak hazırlanan anket),
- Gözlem yöntemi (etkin gözlem yaparak ve belirlenen kaynak kişilere soru sorarak)

Kaynak kişi seçiminde halk bilimi alanında yapılan araştırmalarda artık yaygınlaşmış olan kıstas ve koşullara uygunluğa dikkat edilmiş, sahada kaynak kişilere yönelik uygulanacak yöntem ve tekniklere özel önem atfedilmiştir.

Kosova'dan derlenen dinî mûsikî eserlerinin bazı özellikleri üzerinde durmak gerekir:

1. Bu eserler halkın dilinde yüzyıllardır yerleşmiş ilahiler olması bakımından halk msiksine yakındır.
2. Eserler genellikle iki, üç veya dört zamanlı usullerdir.
3. Dil farkı gözetilmediği için her dilde eserler kaydedilmekte ve notaya alınmaktadır.
4. Kosova'da bazı güfteler Türkçeden diğer dillere çevrilmiştir.
5. Bu bölgelerde yapılan zikirler de en az ilahiler kadar önemlidir. (Ayrıca Kosovada yapılan dua ve okunan mevlitlerin dilden dile günümüze kadar gelmesi de dikkate şayandır).

Ayrıca eserler, derleme yapılacak mekna bizzat gidilerek yerel halktan olan icracılara eserlerin okutulması suretiyle kayıt altına alınmıştır. Teknik donanım olarak ise kamera, fotoğraf makinası ve ses kayıt cihazları kullanılmıştır.

Bunların dışında derlemeler sırasında benimsenen üç temel yöntem şunlardır:

1. Kosova'daki bazı tarihî tekkelerin meşk ve zikir günlerine misafir olarak katılımımız esnasında, okunan ilahilerin otantik olarak kayıt altına alınmasına zen gösterildi. Bu vesileyle özel bir kayıt alma yerine, meşk ve zikirlerin yapıldığı gün ve saate bu tekkelerde bulunarak ses ve görüntü almaya gayret ettik.
2. Bu katılımlar esnasında msikşinas olan dervışler tespit edildi ve bir randevu günü ayarlandı. Buluşulan günde kaynak kişinin okuyacağı eserler kurmuş olduğumuz görüntülü ve sesli kayıt sistemi vasıtasıyla kayıt altına alındı.
3. Bu mecmualar arasında bazı eserlerin klasik Osmanlıca olarak kaleme alındığı görüldü ve bunlardan bazıları da latinize edildi.

Çalışmanın yapısı

Bu çalışma, önsöz, sonuç, kaynaklar ve literatür hariç dört bölümden oluşmaktadır. Her bölüm bağımsız bir birimi temsil eder; çünkü her bölümde çalışmanın kapsam bütünlüğüne uygun şekilde belirli hususlar ve meseleler ele alınmıştır.

Tezin ilk bölümü, Arnavut kültürünün gelişme süreciyle ilgili tarihsel arka planı kapsamaktadır. Yerelde meytepeler, medreseler, kütüphaneler, kültürel ve dinsel kurumların kurulmasındaki rolü vurgulanarak camiler ve tekkeler gibi öğretim ve eğitim işlevi gören kurumların rolü incelenmektedir.

İkinci bölüm camide gerçekleştirilmiş (Mevlit, Salâ, Bayram ve Cuma Salâsı, Cenaze Salâsı, Salât-ı Ümmiye, Temcât, Ezan) ve tekkede gerçekleştirilmiş (Durak, Mersiye, Nefes, Nevbe, Gülbank) kendine has performans özelliklerine göre ayrılır. Cami ve tekke bulunan ortak formlar (Nat'lar, İlahiler, Kasideler ve Şügüler) gibi hakkında bilgi verildi ve sonra bunun Kosova'daki etkisi örneklerle değerlendirildi.

Çalışmanın üçüncü bölümü Kosova'da bulunan tüm tarikatlarla, ilgili olup özellikle zikri ve müzik ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Bu bölümde her bir tarikatın sırasıyla kısa tarihçesi, kurucusunun kısaca hayatı verildikten sonra, varsa kollarını da ele alarak tarih boyunca Kosova'daki mûsikî faaliyetleri incelenecektir.

Dördüncü bölümde günümüzde Kosova sathındaki tekkelerin tamamında icra edilen ilahilerin en bilinenleri transkribe edilmiştir. Türkçe olarak icra edilen ilahilerin yanı sıra Arnavutça olarak da icra edilen çok sayıda ilahiye bu çalışmada yer verilmiştir. Bahse konu ilahilerin tamamı tahlil edilip ilgili veriler eşliğinde sunulmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde Türkçe ve İngilizce bir özet sunulmuş ve ardından bu çalışma için yararlanılan kaynakların listesi verilmiştir.

Tezin ek bölümünde ise audio ve video kasetler sunulmuştur.

Kosova'da tasavvuf müziği hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalar

Tekkelerde ve diğer özel mekânlarda icra edilen İslam müziğinin genel hatlarıyla ele alındığı, önemli bir literatür bulunmaktadır. Diğer yandan Kosova ile

Makedonya’da tarikatlar hakkında araştırmaların sayısı sınırlı iken Bosna-Hersek’teki tarikat ve tekkeler hakkında zengin bir araştırma literatürü mevcuttur. Bu nedenle çalışma konusu bakımından fazla önem arz etmeyen makalelere bakmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Öyle ki Makedonya’daki tekkelerde icra edilen müziği araştıranların ilkinin Abbas Yahya’nın sayılabileceğini söylemek mümkündür. 2001 yılında İstanbul’da çalışılan *Makedonya’da Tekkeler ve Tekke Mûsikîsi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) başlıklı çalışma Makedonya’da var olan tarikatlar hakkında doyurucu bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, zikir esnasında tarikat ehlinin icra ettiği müzik hakkında da hatırı sayılır bilgiler içermektedir.

Aynı araştırmacının doktora çalışması konu hakkında daha doyurucu bilgiler sunmaktadır. İstanbul’da 2016 yılında hazırlanmış olan *Makedonya’da Dinî Mûsikî Geleneği* başlıklı tezde yazarı, tekkelerde icra edilen müzik formları yanı sıra camilerde icra edilen müzik formlarını da yetkin bir şekilde ele almıştır. Kosova ile coğrafi yakınlığı söz konusu olan bir satıhla ilgili benzer içeriğe sahip monografik bir çalışma olması hasebiyle, bu çalışma için Kosova ile Makedonya’nın bu alandaki benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak bakımından önemli veriler sunmaktadır.

Konu bakımından son derece kıymetli sayılabilecek bir faaliyet olarak 2006 yılında Tiran’da düzenlenmiş olan “*Urban music in the Balcans*” konu başlıklı uluslararası sempozyumdur. Burada sunulan bildirilerin önemli kısmı Balkan halklarının müzik geleneğine Osmanlı idaresi ve sonrasında Doğu müziğinin etkileri üzerinedir

Bu çalışmada konusu bakımından önem arz eden bildirilerin içinden Türk araştırmacı Bülent Aksoy’un *Balkanlar’da Makam Müziği Mirası* başlıklı çalışması kayda değerlidir. Bu çalışmanın yazarı, dinî ritüel müziğinin Rumeli’deki etkileri ve özellikle bu müzik türünün yayılmasında rol oynamış olan Mevlevi ile Bektaşı tarikatları ve onların mabetlerinde dinî buyrukların iletilmesi noktasındaki etkisi üzerinde durmuştur. Aksoy devamında Doğu’dan gelmiş olan şarkıların en bilinenlerinin repertuarı hakkında bilgiler verip makamlarla icra edilen Doğulu müzik kodlarının günümüzde Balkan müziğinde varlığının bir kanıtı olarak atıfta bulunmuştur.

Konu bakımından bir başka yararlı çalışma Shaban Sinani tarafından kaleme alınmıştır. Bu araştırmacının *Dorëshkrime muzikologjike orientale në Shqipëri*

(*Arnavutluk'ta Doğu Müziğine İlişkin Yazmalar*) başlıklı bildirisinde Arnavutluk arşivlerinde yer alan elliye yakın yazmanın bulunduğu ve bu yazmanların hem dinî hem de din dışı müzik eserlerini; dolayısıyla mevlit, ilahi, kaside, mesnevi, gazel gibi eserler içerdiğini belirtmiştir. Sinani, Doğu müziğinin Arnavutluk'a getirisinin devlet protokolü çerçevesinde Osmanlı Ordusu'nun bir parçası olarak askeri bando gibi oluşumların çeşitli törenlerdeki icraları ve İslam dininin yayılmasının sonucu olarak dinî mabetler ile Doğu dillerinde bu kurumlardaki eğitimin yaygınlaşmasının rolüyle açıklanabileceğini belirtmiştir. Bu araştırmacıya göre, dinî ritüel müzik türlerini içeren el yazmalarının çoğu Sünnî müminler tarafından, din dışı müzik türlerini içeren yazmalar ise genelde Bektaşî tarikatına mensup kişiler vasıtasıyla gelmişlerdir. Sinani, bu yazmalar hakkında araştırmaların başlangıç aşamasında olduğunu ve araştırma tercihlerinin arşivcilik verileri, metinlerin harekeli olup olmadıkları gibi dolaylı kriterlere göre yapıldığını ifade etmiştir. Bu belirtilenlerden hareketle, bu yazmalarla ilgili müzikolojik bir araştırmanın yapılıp yapılmadığını ortaya koymak henüz mümkün olmamıştır.

“*Urban music in the Balcan*” başlıklı sempozyumda sunulan bildirilerden önemli katkı sunan bir diğer çalışma da Bahtir Sheholli'nin *Shiitët, ilahitë dhe këngët e ashikëve në traditën e dervishëve* (*Derviş Geleneğinde Şiiler, İlahiler ve Şarkılar*) başlıklı sunumudur. Bu bildiride Fars müziğinin VIII. yüzyıldan itibaren Avrupa, Balkanlar ve bu çerçevede Arnavut müziği üzerindeki etkisi, Arnavut edebiyatında beyitçiler (bejtexhinj) olarak bilinen Doğu edebiyatı etkisinde gelişen Arap harfli Arnavut edebiyatına imamalar ile diğer din adamları ve Bektaşî gibi İslami tarikatların etkisi üzerinde durulmuştur.

Diğer yandan bu çalışmanın alanıyla ilintili alanlardan (tarih, felsefe, edebiyat) aşağıda nakledeceğimiz araştırmacıların belli başlı bazı çalışmaları söz konusudur.

Jashar Rexhepagiq, *Dervishët dhe teqetë* (*Dervişler ve Tekkeler*) adıyla 2003 yılında İpek şehrinde yayımladığı tarih araştırması nitelikli kitabında Balkanlar'daki tekkeler hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmanın müellifi tekkelerin belirli sosyal etkileri ve eğitim misyonu olduğunu, buna ilaveten bazı milletlerin millî kültürlerinin gelişmesini teşvik ettiğini ifade etmiştir.

Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri* adıyla 2010 yılında İstanbul şehrinde yayımladığı tarih araştırması nitelikli kitabında Kosova'daki tekkeler ve türbeler

hakkında önemli veriler sunmaktadır. Kosova'daki tasavvuf birikimini, bugün tamamen veya kısmen ayakta kalan mimari yapılar üzerinden anlatıyor. Kosova'yı karış karış gezerek, mevcut ve harabe durumdaki tekke, türbe ve kitabeli mezar taşlarını; fotoğrafları, tarihleri ve hikayeleriyle tespit eden Raif Vırmiça'nın bu çalışması kaynak niteliğindedir.

Tarih ve felsefeye ilişkin problemlere temas eden bir diğer araştırma Metin İzeti'nin 2004 yılında Üsküp'te yayımlanan *Kllapia e Tasavvufit (Vecd)* adlı kitabıdır. Yazar, bu topraklarda tasavvuf araştırmalarına ilişkin uzun zamandır hissedilen boşluğu doldurarak bu geleneğin araştırılmasına ivme kazandırmıştır. Bu kitapta tasavvufun kapsamı ve başlıca tasavvuf akımları hakkındaki bilgilerin yanı sıra önemli olan bir diğer husus da temel kavramların tercümeleri verilerek Arnavutça bir tasavvuf sözlüğü sunması ve yararlanılan kaynaklardır. Zira günümüze kadar tasavvuf ve sufiliği bu ölçüde ele alan Arnavutça olarak telif edilmiş akademik bir çalışma yoktu.

Araştırmacı Nehat Krasniqi'nin *Zhvillimi i kulturës shqiptare me ndikime orientale prej shekullit XVIII deri në fillimet e Rilindjes Kombëtare (XVII. Yüzyıl ıla Ulusal Yeniden Doğuş Dönemi Başlangıcına Kadar Doğu Etkisi Altında Arnavut Kültürünün Gelişimi)* adlı kitabı Arnavut kültür tarihi, bu kültürün Doğulu ve İslami unsurları, bilim çevrelerimizde az bilinen bu dönem Arnavut edebiyatı ve müellifleri, kısacası Arnavut kültürü ile dinî ve dinî olmayan maddi kültürel mirası hakkında kaleme alınmış kıymetli bir katkıdır.

2. KOSOVA'DA OSMANLI HAKİMİYETİ VE İSLAMİYET

2.1. Kosova'da İslam Dininin Yayılması ve Gelişmesi

Arnavut topraklarında XV. yüzyılın üçüncü on yılında başlayan Osmanlı nüfuzu, daha sonraki on yıllarda Osmanlı idaresinin yerleşmesiyle devam ederek, Arnavutların etnik ve tarihî gelişimi bakımından önemli etkisi olmuş bir dizi genel toplumsal sürecin gelişmesinde ileri derecede değişmeye zemin hazırlamıştır. Bu değişimler kültürel gelişim süreçlerinde belirgin şekilde ortaya çıkmış, düşünce ve yaşam tarzında, şehirleşme ve mimaride, dil, edebiyat ve sanatta, el sanatları ve zanaatta, konut, beslenme ve giyim kuşam dahil olmak üzere halk kültüründe görülmüştür. Tüm bu kültürel gelişmeler hayata dair yeni bir konsepte, dolayısıyla İslam dini ve Şark-İslam kültürüne dayanmaktaydı.

Arnavutlarda İslam dininin yayılması süreci çok sayıda Arnavut ve yabancı araştırmacıların araştırma konusu olmuştur. Bu konuda katkılarıyla öne çıkan yabancı araştırmacılar arasında Rossi, Stadtmüller, Bartl, Zinkeisen ve diğerleri zikrolunabilir. Arnavut araştırmacılar arasında Arnavutların İslamlaştırılması konusunun aydınlatılmasında önemli bilimsel katkıları olanlardan ise Selami Pulaha, Hasan Kaleşi, Skender Rizaj, Muhamet Tërnav, Ferid Duka ve diğerleridir.

Arnavutların ve Balkanlar'daki diğer toplulukların İslamlaşma süreçleriyle ilgili olarak tarihçilerin ilgisini artıran meselelerden biri, bu sürecin Osmanlı devleti tarafından sistematik bir baskının sonucunda mı yoksa gönüllülük esasınca mı gerçekleşmiş olduğu meselesidir. Farklı araştırmacılar bu konuyla ilgili halen görüş ayrılıkları olmakla birlikte, bu meseleyle ilgili kabul gören bilimsel araştırmaların kahir ekseriyetinde bu sürecin sistematik bir baskı olmaksızın gerçekleşmiş olduğu görüşü hakimdir. “Modern tarihçilere danışıldığında, İslam'ın yayılması için baskının bir yöntem olarak kullanıldığını gösterecek verilerin ne Osmanlı kaynaklarında ne de Batılı kaynaklarda bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz” (Drançolli, 1988:88).

İngiliz tarihçi Noel Malcolm haklı olarak “Modern tarihçilerin İslamlaştırmaya ilişkin tartışmaları ekonomik ve sosyal etkenlere o denli dayanmaktadır ki çoğu zaman teolojik argümanlar tamamen göz ardı ediliyor” (Malcolm, 1998:139) tespitini ortaya koymuştur. Bu nedenle İslam'ın yayılmasının aydınlatılmasıyla ilgili modern bilimsel eleştirel düşüncenin, İslam'ın ortaya çıktığı ve ilk dönemlerde yayıldığı

yerlerdeki dinler ve dolayısıyla kùltùrlere ilişkin temel algı ve değerkler hakkında kaçınılmaz bir şekilde gerçek ve tarafsız karşılaştırmalı bir araştırmanın sonuçlarına dayandırılması gereklidir.

Her hâlükârda Arnavutlarda ve başka herhangi bir yerde İslam'ın yayılmasının nedenleri, motivasyonları ve koşullarından çok, bu dinin yayılmasına ilişkin tarihî sürecin kendisi ve bu sürecin gelişmesinin somut delilleri önem arz eder.

İslam'ın Arnavutlarda yayılmasının başlangıcı konusunda bilim adamımız Şemsettin Sami'nin görüşlerine atıfta bulunmak isteriz. Şemsettin Sami'ye göre Arnavutlar, Arnavutluk'un Osmanlı idaresi altına girmeden önce İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardı. (Frashëri, 1978:33). İslam'ı kabul eden ve Osmanlı idaresinin en üst makamlarına yükselen ünlü Arnavutlar arasında Beyazıt Paşa ile onun kardeşi Hamza Bey varlar. Yine Şemsettin Sami'ye göre Beyazıt Paşa, topraklarımızın Osmanlı işgalinden önce Osmanlı ordusuna katılan Arnavutlardan biriydi (Frashëri, 1978:33). O kendi hayatını tehlikeye atmak suretiyle, Sultan Yıldırım Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed'i Anakara Savaşında (20 Temmuz 1402) Timur'un (1336-1405) askerlerinin içinden alarak kurtarmıştır. I. Mehmed 1413 yılında tahta çıktıktan sonra Beyazıt Paşayı sadrazam görevine atamıştır (Danişmend, 1971:9). Öyle ki Beyazıt Paşa, Osmanlı devletinde sadrazamlık görevine getirilen ilk Arnavut olmuştur (Hammer, 1979:119).

Arnavut topraklarında İslam'ın tebliğinin XIV. yüzyılın başlarında yani Osmanlı askerinin bu bölgelere nüfuzunun başlamasından 50-60 yıl önce başladığını ortaya koyan diğer argümanlar da vardır. Bu dönemlerde Arnavut topraklarına gelen Sarı Saltuk Baba, Seyit Ali Sultan, Kamil Baba vb. dervişler bu toprağa İslam tohumlarını ilk serpen kişilerdir (Krasniqi, 1994:14). Bu Bektaşî misyonerler İslam'ı yayma işini Hristiyan mistiklerin kıyafetiyle gizlice yapıyorlardı. Bu misyonerlerin ve özellikle Sarı Saltuk'un bu topraklardaki varlığını, günümüze kadar muhafaza edilebilmiş farklı rivayetler ve yer adları kanıtlar (Kaleshi, 1967:85-103). Ancak şimdiye kadarki araştırmalar bu misyonerlerin Arnavutlar arasında İslam'ı yayma çalışmalarının sonuçlarını belgelemeye başarılı olamamıştır.

Osmanlı idaresinin daha ilk on yıllarında Arnavut elitinin İslamlaşması Arnavut halkının ilk Müslüman kontenjanını ve bu halkın İslamlaşma sürecinin temelini oluşturmuştur. Devşirme politikası da Osmanlı idaresinin bir parçası olarak

Arnavut yönetici kesiminin oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. (Historia e Popullit Shqiptar, 1999:587). Bu kesimden seyfiye sınıfı ve kalemiye sınıfının en ünlü Arnavut simaları çıkmış olup bu sınıf mensupları daha sonraları hem Arnavut topraklarında hem de Osmanlı devletinin diğer yerlerinde önemli idari mevkileri işgal etmişlerdir. Bu tabakanın Arnavut halkının diğer kısımları tarafından İslam'ı kucaklamalarında rolü büyük olmuştur. Arnavut topraklarında yönetici kesimin vakıf sistemine göre kurdukları dinî eğitim kurumları, bu halkın İslamlaşma sürecinin ilerlemesinin en büyük destekçisi ve yardımcısı olmuşlardır.

Arnavutların İslamlaşmasına ilişkin yazılı Osmanlı ve Batılı kaynakları bu sürecin görece hızlı ve sürekli şekilde ilerlediğini ortaya koymaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Arnavut halkının şehirlerdeki nüfusunun yarısı Müslüman oldu. XVII. yüzyılın birinci yarısında ise İslam dini sadece şehirlerde değil, köylerin çoğunda da hâkimdi (Rizaj, 1982: 460). Bu kaynaklar İslamlaşma sürecinin şehirlerde daha yoğun, kırsal kesimde ise daha yavaş ilerlediğini ortaya koymaktadır (Kaleshi, 1976:13). 1480 yılında Prizren civarındaki köylerde Müslüman ahali yoktu (Aktepe, 2001:217). Ancak XVI. yüzyılın başından itibaren şehirlerde yaşayan Arnavutların İslam'ı kabul etmeleri yönünde başlayan dinamik bir sürecin yanı sıra kırsalda da aynısı başlamıştır. XVII. yüzyıl başlarında ise bu süreç kitlesel bir hâle doğru ilerlemiştir.

İslamlaşma süreci Arnavutlara Osmanlının sosyal hayatına entegre olmanın yolunu açarak bu devletin yönetici tabakasında önemli roller üstlenme ve farklı şekillerde ülkenin genel anlamda kalkınmasına yardımcı olma imkânı vermiştir.

Arnavutlarda İslam dini ve kültürünün yayılmasında birinci role sahip ana etkenlerden birisi kuşkusuz İslam dini eğitim ve kültür kurumları olmuştur. Arnavut topraklarında cami ve İslam kültürünün diğer yapılarının yapılmasının başlangıcı, bu topraklarda Osmanlı hakimiyetinin yerleşmeye başladığı XIV. yüzyılın sonuna isabet eder (Frashëri, 1985:39). Arnavut topraklarında günümüze kadar korunabilmiş ve mimari değere sahip en eski ve en önemli câmilerden Priştine'deki Sultan Murat Câmii veya diğer adıyla Çarşı Câmii'dir. Yıldırım Bayezid Han 1389 bu câmiin temelini atmış, II. Sultan Murad başlatmış, Fâtih bitirmiştir (Ayverdi, 2000:157). Arnavut topraklarında ilk yapılan tekke ise Evrenos Bey tarafından Yanya Gölü kenarında 1389 yılında yaptırılmış olan Şeyh Haşim Zaviyesidir (Müfit, 1909:10).

Kuşkusuz imam, şeyh, müderris, vaiz gibilerinin vaazları Hristiyan olan Arnavutların İslamlaşmasında önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu doğrultuda soylular ve dolayısıyla dervişler ve gezgin vaizler önemli bir rol oynamışlardır.

Arnavut topraklarındaki farklı tarikat önderlerinin hepsi, tekkelerdeki görevlerine ilaveten zamanlarının önemli bir kısmını bulundukları yörelerde İslam'ı duyurmak üzere gezerek geçiriyorlardı. Bunların arasında Prizrenli Veli Baba da yer almıştır (Malcolm,1999:139). İslami tarikatların kurumsal yaygınlıklarıyla ilgili şimdiye kadar yapılmış olan araştırmalarda bu tarikatların Arnavut topraklarındaki varlıklarının XV. yüzyıla tarihlendirmişlerdir (Rexhepagiç, 2003:112).

Arnavut şehirlerinin daha XVII. yüzyılda yeni bir kalkınma dönemine girdikleri belirtilmelidir. Demografik büyüme, zanaatkar ile zanaat sayısının artışı ve ticaretin büyümesi ekonomik güçlenmenin yolunu açmış, dolayısıyla şehirlerde inşaat faaliyetlerinin büyük oranda artmasını getirmiştir. Ancak XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başında Avusturya-Osmanlı ve Venedik-Osmanlı savaşları sonucunda bu savaşların ateşine maruz kalan Arnavut şehir ile kasabaları her açıdan büyük yıkım ve tahribatla karşı karşıya kalmışlar ve hissedilir bir gerileme kaydetmişlerdir. Bu kriz ile paranın değer kaybetmesi öncelikle ekonomik hayatın en önemli tabakasını oluşturan tüccar ile zanaatkarları etkilemiştir (Mantran, 2004: 243). Bu, zanaatkar ve tüccar esnafının teşkilatlanma şeklinin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Şimdiye kadar belgelenmiş olan delillere göre bu topraklarda esnaf teşkilatlanması 16. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 17-18. yüzyıllarda ise esnaf sistemi, bu topraklarda zanaatkârların ekonomik hayatının hâkim teşkilatlanma şekli olmuştur (Historia e Popullit Shqiptar, 1989: 551). Esnaflar ülkenin sadece ekonomik ve sosyal hayatında önemli rol oynamakla kalmayıp önemli siyasi ve askeri etken de olmuşlardır. Osmanlı devleti sathında tüm diğer esnafların olduğu gibi Bâb-ı Âli'yi askeri anlamda destekleyen etkendi. Ancak feodal Arnavut muhtar paşalıklarının güçlenmeye başlamasıyla bu esnaflar ile onların silahlı sınıfları bu paşalıkların en önemli siyasi ve askeri destekleyici etkenleri haline gelmişlerdir (Shkodra, 2008:616).

Esnafların öncelikli rolleri ekonomik ve meslekiydi. Bu teşkilatlar ilkin ilgili zanaatkarların çıkarlarını korumak ve ilgili zanaat alanlarında düzen sağlamak

amacıyla kurulmuşlardır. Bu görevi ilkeli ve adil bir rekabet ortamı sağlayarak, ithal edilen hammadde ile ürünlerin zanaatkarlar arasında hakkaniyetli paylaşımını denetleyerek ve ürün fiyatlarını kontrol altında tutarak yerine getiriyorlardı (Historia e Popullit Shqiptar, 1989:315).

Esnaflar teşkilatları usta, kalfa ve çıraklardan oluşuyordu. Yöneticileri şeyh, nakip, çavuş, yiğitbaşı ve kethüdalar. Bu yöneticilere çalışmalarında ihtiyar heyeti yardımcı oluyordu (Mantran, 2004:243).

Halkın farklı esnaflar çerçevesinde teşkilatlanmış zanaatları icra ettiği şehirlerde öne çıkan zanaatlar tabaklık, terzilik, saraçlık, mutfaklık, tüfekçilik, bıçakçılık vb. Büyük şehirlerde XVIII. yüzyılda icra edilen zanaatların sayısı 80'e ulaşmıştır (Historia e Popullit Shqiptar, 1989:554).

Bu dönemde son derece hızlı gelişme gösteren esnaflar arasında kuyumculuk ve tüfekçilik olmuştur. Prizren şehri bu dönemde Balkanlar'ın tamamında silah üretiminin merkezi olarak ünlenmiştir. Bu şehirde yılda 10.000 adet civarında farklı türden tabanca üretiliyordu. Bu tabancalar Anadolu, Mısır ve İran gibi uzak pazarlara kadar ihraç ediliyorlardı (Shkodra, 2008:280). Prizren'de üretilen silahlar Batı Avrupa'da üretilen silahlarla rekabet edebiliyorlardı (Thëngjilli, 2005:27). Prizren ve İpek'te üretilen ipekler de Balkanlar ve dışında bilinmekteydi. Ayrıca İpek ile Yakova'da üretilen kilim ve seccadeler de ünlüydü.

Zanaatların gelişmesi ve yaygınlaşması bazı etkenlere; özellikle hammadde temini, nüfus dolayısıyla tüketici sayısı ve tüketici talepleri ve ithalat imkanlarına bağlıydı (Historia e Popullit Shqiptar, 1989:554).

Arnavut topraklarında icra edilip bu topraklardaki Müslüman Arnavutların kültür hayatlarında ayrı öneme sahip şu üç esnaf vardır: Hattatlar, minyatür sanatçıları (musavvirler) ve mücellitler. Bu esnaflar Şark etkisi altındaki mektebî Arnavut kültürüyle sıkı ilişkidir.

Şehirlerimizdeki hattat, musavvir ve mücellit esnafları, tüm şehirlerimizde Müslüman mahallelerinde mektep ve medreselerin açıldığı XVI. yüzyılın ilk yarısında görülür. XVIII. yüzyılda Osmanlı devletinin her yanındaki ibtidaiye mekteplerinde hüsn-i hat okutuluyordu (Aksoy, 1968:14). Yetenekli öğrencilerin hayatları güvence altındaydı. Hattatlar sipariş üzerine eser müstensihisi olarak, farklı

yapılara konan kitabe müellifi olarak, dini yapıların yanı sıra Müslüman münevverlerin konutlarının duvarlarını süsleyen çerçevesi levha sanatkarı olarak iş yapabiliyorlardı (Krasniqi, 2017:141).

Osmanlı döneminde topraklarımızda binlerce Arap harfli yazma eser telif, şerh ve istinsah edilmiştir. Arap harfli yazma ifadesiyle İslamî Şark'ın üç temel dili olan Arapça, Farsça ve Osmanlıca düşünülmektedir ve bu yazmalara Şarkî Yazmalar olarak da bilinmektedirler. Bu ifade ile ayrıca Arap harfleriyle Arnavutça, Boşnakça ve diğer Avrupa dillerinde ortaya konmuş olan yazmalar da düşünülmektedir. Bu yazmalar uluslararası ilmî terminolojide Aljamiyado olarak bilinirler. Bu yazma mirasının ana ve aynı zamanda kapsamlı belirleyicisi Arap harfleridir. İstinsah edilmiş olan yazmalar Kosova Milli Kütüphanesinde ve Kosova İslam Birliği Başkanlığı Merkez Kütüphanesinde toplanmış ve günümüze kadar korunabilmiştir.

XVIII. yüzyılın başından XIX. yüzyılın 40'lı yıllarına kadar Arnavut soylular ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında özel öneme sahipti. Arnavut soylular veya Arnavut feodaller terimleriyle Arnavut topraklarında Osmanlı idaresinin farklı birimlerinde kazanılmış rütbe, unvan ve hakimiyetin soyca intikal etmesi yoluyla büyük Arnavut sülalelerinin oluşturduğu yönetici sınıfı düşünülmektedir.

Kendisine siyasi ve ekonomik iktidar verilmiş ve dönemin geniş halk kitlelerinden eğitim ve kültür derecesi bakımından farklı olan Osmanlı dönemi Arnavut soyluları, ülkenin siyasi ekonomik ve kültürel gelişmelerinin ana yürütücüsüydü. Bu alanlarda bu soyluların rolü Ortaçağ soylularının rolüyle benzerdi. Yabancı devlet sistemlerine entegrasyon, bu sistemleri güçlendirme ve benimseme ortak yönü olan Arnavut asaletinin kazanılma yolları ve koşulları dahi benzer olmuştur. (Historia e Popullit Shqiptar, 1989:328).

Büyük ve soylu Arnavut sülaleleri Osmanlı dönemi Arnavut siyasi ve kültürel elitlerinin en belirgin simgesiydi. Bu önemli tarihi dönem süresince ülkenin genel kalkınmasında bıraktıkları silinmez izler Arnavut soylularını daha belgelenmiş bir toplumsal grup, dolayısıyla Arnavut tarihinin aydınlatılmasında daha erişilebilir ve daha atıfta bulunulabilir kılmıştır. Genel anlamda Arnavut tarihi ve özel anlamda XVII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına kadarki döneme ilişkin Kosova tarihi Kosova'nın dört soylu sülalesi incelenmeksizin yazılamaz. Bahse konu sülaleler şunlardır: İpekli Mahmutbeyoğlu sülalesi, Prizrenli Rotula sülalesi,

Yakovalı Krüezi sülalesi, Priştine ve Gilanlı Cinoğulları sülalesi (Krasniqi, 2017:190). Bu soylu sülaleler günümüz Kosova'sının siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının üzerinde yükseldiği dört sütunu temsil eder. Bu sülaleler bahse konu dönemde hanedan niteliklerine sahipti. Bu nedenle bu sülalelerin çok yönlü ve derinlemesine irdelenmesi, sonuçlarının, Arnavutların Kosova üzerindeki tarihi hakkının en önemli argümanlarından ve Kosova tarihi hakkında en muteber kaynaklardan birini oluşturacağı için, Kosova'nın siyasi, sosyal, idari, ekonomik ve kültür tarihi açısından birincil amacı ve faydayı temsil eder.

İslami Şark etkisi altındaki Arnavut kültürünün XVIII. yüzyıldaki gelişmesi bakımından bu sülalelerin rolü ve katkısı kültürel bir hareket boyutlarına ulaşır. Bu rol ve katkı çok yönlüdür ve bu gelişmeler bakımından belirleyicidir. Arnavut soyluların bu dönemdeki kültürel gelişmelerde genel anlamda şu yönlerde kendini göstermiştir: Birincisi, kültürel ve eğitim kurumlarını kurup bu kurumlara varlık vakfetmişlerdir; ki bu kurumlar İslami Şark etkisi altındaki Arnavut kültürünün bilindiği, işlendiği, yaratıldığı ve geliştirildiği ve en nihayetinde yayıldığı kaynak haline gelmiştir. İkincisi, bu kurumlar edebi ilmi ve dinî yaratıcılık faaliyetleriyle kültürel hayatta etkindiler. Üçüncüsü, alim, edip ve sanatkarları desteklemiş ve teşvik etmişlerdir.

Bununla ilgili olarak XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ilk on yıllarında Arnavut soylular kültürel gelişmeleri harekete geçiren kişilerdir diyebiliriz. Soylular Arnavut topraklarında medrese, kütüphane ile ticari ve ekonomik fayda sağlayan yapılar gibi kurumların kahir ekseriyetini kurmuş ve vakıflarını sağlamışlardır (Krasniqi, 2017: 223). Ticari ve ekonomik fayda sağlayan yapıların gelirleriyle kültürel, dinî ve eğitim kurumları destekleniyor ve bu kurumlarda çalışanların ücretleri ödeniyordu. Bu dönemde tüm bu kurum ve yapılar tamamen vakıf sistemi çerçevesinde oluşturulmuşlardır.

XVII. yüzyılda Arnavut bölgelerinde süratli bir maddi kalkınmanın sonucu olarak ülkede kültürel hayatın daha yoğun gelişmesi meydana gelmiştir. Bu olguyu edebi ve dinî hayatta Arnavutçanın daha yoğun kullanılması izlemiş; bu da Arnavut kültür hayatına yeni bir nitelik kazandırmıştır.

Ülkede düzen, güvenlik ve asayiş sağlayarak kendi kendini yönetme ve kendi güçlerine güven duygusunu canlı tutma konusunda daima özel rolü olan Arnavut

soylular ülkenin siyasi ve idari hayatında etkin bir şekilde yer almanın yanı sıra ülkenin kültürel gelişimde de başroldeydi.

Osmanlı idaresinin sürdüğü dönemin tamamında Arnavut soylular ilim ve sanata destek vermiş ve güzel ile ihtişamlı olana yönelik ince zevkini geliştirmiştir.

Osmanlı dönemi süresince ülkedeki kültürel gelişmelerde Arnavut soyluların rolü Arnavutlar tarafından veya Arnavut topraklarında doğu dillerinde oluşturulan yazma eser mirasının dikkatlice irdelenmesinden ve özellikle bu dönemin kültürel, eğitim, dinî ve diğer kurumlara ait geçerli tarihî belge olarak vakıfnameler yayımlandıktan sonra daha açık bir şekilde ortaya konmuş olacaktır.

2.2. Tasavvuf Düşüncesi, Tasavvuf Kurumlarının Yayılışı ve Gelişimi

Arnavut topraklarında Osmanlı hakimiyeti süresince Arnavut kültürünün gelişmesinde en önemli ve belirleyici etkenlerden biri kuşkusuz eğitim ve öğretim programları olmuştur. İlk dönemlerde eğitim öğretim faaliyetleri camilerde veya camilere yakın yerlerde gerçekleşmiştir. Tam da bu sebepten dolayı bu faaliyetin tarihî ilk camilerin yapılış tarihleriyle ilişkilendirilir.

Eğitim sistemi eğitimi üç seviyede düzenlemiştir. Alt seviye mekteplerde, orta ve üst seviye eğitimi medreselerde veriliyordu. Bu okullara ilaveten Osmanlı pay-i tahtında Enderun diye adlandırılan özel bir okul da eğitim vermektedir. Bu okulda padişah çocuklarının yanı sıra Osmanlı idaresinin kadroları ve devletin diğer faaliyet alanlarında görev alacaklar yetiştiriliyordu. Bu okuldan, dolayısıyla en prestijli Osmanlı üniversitenden Arnavut milletine mensup çok sayıda üst düzey devlet kadroları da çıkmıştır (Krasniqi, 2017:228).

Mekteplerde eğitim temel hedefi usule uygun Kur'an okumayı öğretmek, bazı Kur'an surelerini ezberletmek, temel dinî bilgileri kazandırmak ve İslam ahlakına uygun eğitim vermek 18. yüzyılda mekteplerde hat da öğretilmeye başlamıştır (Aksoy, 1968:14). 1781 yılında ise mektep müfredatına Arapça ve Farsça öğretimi de eklenmiştir (Aksoy, 1968:15). Seyyah Evliya Çelebi'nin ifadelerinden hareketle, mektep sayılarının kayda geçirilmediği ve Çelebi'nin gezdiği ve görme fırsatı bulamadığı yerler dikkate alınarak Arnavut topraklarında XVII. yüzyıl ortalarına kadar mektep sayısının iki yüzü aştığını söyleyebiliriz. Diğer yandan XVIII. yüzyıl

ile XIX. yüzyılın ilk yarısında mekteplerin sayısı bin beş yüze yaklaşarak nerede ise yediye katlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği şekilde eğitimin ikinci seviyesi medrese eğitimi idi. Vakıfname ve günümüze kadar yayımlanmış olan diğer kaynaklara dayanarak, Kosova’da ilk kurulan medreseler arasında 1444-1455 yıllarında Gazi Ali Bey tarafından Vuçitrin’de yaptırılan medrese olduğu tespiti ortaya konabilir (Kaleshi,1973:66). İpek Medrese-i Atik de 1516 yılından önce Mehmet Bey tarafından inşa edilmiştir (Rexhepagiç, 204:137).

Prizren şehrinde keza Yahya Paşazade Mehmet Paşa, kendi adıyla ünlenmiş olan medreseyi 1537 yılında yaptırmıştır (Kaleshi, 1973: 67). Priştine’de ise Beşaret Bey tarafından kurulmuş olan medrese ta 1566 yılında faaldi (Mehmeti, 2008: 72).

XVIII. yüzyılda Arnavut şehirlerinde yeni medreseler kurulmuştur. XVIII. yüzyılın ilk on yılında kurulmuş olan medreselerin en ünlüsü Yakova Atik Medresesidir. Sahip olduğumuz bilgilere göre bu medrese Yakova’nın Kurtpaşazade-Kryezi sülalesi tarafından 1707 yılında kurulmuştur (Becirbegovic, 72-73:90).

Yakova Büyük Medresesi müderrislerinin üst düzey münevver olmasıyla ünlenmiştir. İlk müderrisleri arasında Ali Efendi ile Üveys Efendi yer almaktaydı. Bu medresede şu müderrisler de ders vermişlerdir: Yahya Efendi, İsmail Efendi, Hacı Hüseyinzade Hasan Efendi, İlyas Efendi, İslam Efendi ve İlyaszade Fahri Efendi. Bu medrese müderrislerinin çoğu farklı eser veya şerhler bırakmışlardır. Bu medresede Yakova Kazası dışından da öğrencilerin ders aldığını belirtmek gerekir (Krasniqi, 2017:236).

XIX. yüzyılın başlarında 1807 yılı dolaylarında Yakova Küçük Medresesi, Osmanlı kaynaklarında Medrese-i Cedid olarak bilinen medrese (Büyük Medreseden yaklaşık yüz elli yıl sonra) kurulmuştur. Bu medresenin ilk müderrisi 1774’te doğmuş ve 1870 yılı dolaylarında vefat etmiş olan Tahir Efendi Boşnakzade idi (Krasniqi, 2017:234). Tahir Efendi yazar, şair, müderris ve XIX. yüzyılın ilk yarısında eğitim alanında yazılar yazan ve faaliyet gösteren aydınlarımızdan biridir.

XV. yüzyılın ikinci on yılından XIX. yüzyılın birinci yarısına kadar tüm şehirlerde medreselerin açılması Müslüman Arnavut topluluğunun eğitim bakımından zamanın koşullarına göre gıpta edilecek düzeyde kiteselleştiğinin bir

göstergesidir. Bu kitleselleşme özellikle XVIII. yüzyılda Arnavut soyluların eğitim ve kültür kurumları kurmaları sayesinde gelişme göstermiştir. Bu dönem yerel medreselerin müfredatına ve bu medreselerde görevli müderrislerin yazma eserlerine yansıyan mesleki ve entelektüel düzeylerine dayanarak Bu medreselerin dönemin dinî ve akademik münevver kesimini oluşturduklarını söylemek mümkündür. Bu medreselerde farklı bilimsel alan ve disiplinler ile Arnavut Aljamiado edebiyatı dâhil olmak üzere, çok sayıda edebî eser istinsah ve şerh edilmişlerdir.

XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ortalarına kadar inşa edilmiş olup günümüze kadar ulaşabilmiş medreseler arasında Yakova Büyük Medresesi (1708), Yakova Küçük Medresesi (1808), İpek Atik Medresesi, İpek Cedid Medresesi Prizren’de 1931 yılında kurulan Emin Paşa Medresesi vb.’leri zikrolunabilir.

Eğitim ve öğretim bakımından önemli bir rolü üstlenen kurumlar arasında camiler de zikrolunabilir. Camiler tarihî açıdan mabed (namaz kılma yeri) rolünden çok daha geniş bir role sahip olmuşlardır. Camiler, İslamiyet’in başlangıcından itibaren dinî, eğitim, kültürel, siyasi ve toplumsal hayatın sıkı ilişkide olduğu temel İslami kurumlardır. Cami, Osmanlı hakimiyeti döneminde bizde de böyle bir rol oynamıştır.

Resim 2.1. Yakova Hadum Camii

Not: Kosova’nın klâsik Osmanlı zevkini taşıyan nâdir güzellikteki eserlerindendir. Shkelzen Rexha’nın koleksiyonundan alınmadır.

Osmanlı döneminde Müslüman Arnavutların eğitimi câmi, tekke, mektep, medrese gibi kurumlarda; hükümdar sarayına bağlı Enderun-ı Hümayun gibi özel niteliğe sahip mekanlarda ve Osmanlı devletinin, başta İstanbul olmak üzere farklı merkezlerinde bulunan ünlü eğitim kurumlarında gerçekleşmiştir (Krasniqi, 2017: 258).

Camiler, yetişkinlerin eğitim ve öğretimi bakımından yeri doldurulamaz bir rol oynamışlardır. Bu faaliyeti çoğunlukla vaizler ve onların olmadığı durumlarda imamlar yürütmüşlerdir. Vaazların cemaat üzerindeki etkisi gerçekten büyük ve çok yönlü olmuştur. Vaazlar yoluyla cemaat mensupları farklı dini ve sosyal konularda bilgiler öğreniyorlardı. Vaizlerin câmilerde anlattıkları dini hikayeler halk kitlelerine nüfuz ederek, dini mensubiyetinden bağımsız olarak Arnavut halkı içerisinde yaygınlaşmışlardır. Bu hikayelerden bazıları da daha sonraki dönemlerde şairlere ilham kaynağı olup yazılı eserlere konu olmuşlardır (Krasniqi, 2017:259).

Arnavut topraklarında yapılmış olan camiler mimari tipoloji bakımından iki geleneksel türdeler: Tek kubbeli ve tek birimden oluşan câmiler ile kiremitle örtülü ahşap çatılı camiler. (Meksi, 2007:147).

Üslup bakımından XV. yüzyıl camileri genelde Osmanlı Bursa mimari üslubunda olup, XVI yüzyıl câmileri ise erken dönem İstanbul mimari okulu üslubundadır. (Gj. Frashëri- S.Dashi, 1976:57).

Mimari değer açısından bugüne kadar muhafaza edilebilmiş en önemli camilerin başında Kosova Meydan Muharebesini (1389) müteakiben temeli Sultan Yıldırım Bayezid tarafından atılmış olan Priştine Çarşı Câmii yer alır. Camiinin inşaatı Sultan II Murad (1424-1451) zamanında tamamlanmıştır (Kosova dikur e sot, 1973:468). Vulçitrin Gazi Ali Bey Câmii 1455 yılında, Priştine Fatih Câmii 1461 yılında, İpek Bayraklı (Çarşı) Câmii XV. yüzyılın ikinci yarısında yapılmışlardır (Meksi, 2007:50). Prizren Gazi Mehmed Paşa Câmii (Bayraklı Camii) ile Yakova Hadım Câmii 1594 yılında yapılmışlardır (Drançolli, 1984:97).

Kosova'da İslam kültürüne ait yapılar XVIII. yüzyılın başı ile XIX. yüzyılın ilk yarısı aralığında artmaya devam etmişlerdir. Bu dönemde bahse konu yapılar her meskenin mimari ve şehirleşme çehresinin karakteristik unsurları tezahür etmişlerdir. Arnavut camilerinin en yaygın tipi mihrap önünün tek kubbeli, şık minareli ve çok sütunlu kemerli son cemaat yeri olan ahşap çatılı tiptir (Fjalori Enciklopedik Shqiptar, 2009:39).

XVIII. yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar cami ile diğer İslam kültürü yapıları mimarisinde, Osmanlı Devletinin diğer bölgelerinden az çok farkları olan bir tarz öne çıkmaktadır. Yerli inşaatçılar bu ve benzer diğer yapılarda, asırlar boyunca

maruz kaldığı etkilere rağmen yerli bir sanat olarak gelişmeye devam eden millî havası olan bir mimari uyguluyorlardı (Meksi, 2007:155).

Arnavut topraklarında İslam kültürü yapılarının inşaatını sipariş edenler bu dönemde çoğunlukla yerli aristokrasi ve esnaf takımındandı.

Tekkeler de Müslüman Arnavut ahalinin daha önceleri olduğu gibi XVIII. yüzyıl eğitiminde önemli rol oynamışlardır. Tekke kelimesi Arapça *tekye*'den, tarikattan olanların barındıkları, ibadet ve tören yaptıkları yer anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2005:1937). Tekkeler, İslami tasavvuf düşüncesinin işlendiği, analiz edildiği, yaşandığı ve daha sonra buradan halka takdim edildiği yerlerdir. Tasavvuf kurumları ve İslam medeniyetinin yapı taşları olarak tekkeler, İslami tasavvuf ilkeleri esasınca bir şeyhin maddi ve manevi gözetiminde kendi ahlaklarını güzelleştirmek amacıyla tarikat ehlinin (müritlerin, muhiplerin) meskeni ve ikametgahıdır (Kara, 1990: 50).

Resim 2.2. Resim. Şeyh Osman Efendi Tekkesi

Not: Prizren Halvetî Tekkesi.

Krenar Doli'nin koleksiyonundan alınmadır.

Tekkelerdeki eğitimin bir özelliği tasavvuf edebiyatı sanatının öğretilmesi ve yorumlanmasıdır. Tekkeler zaman içerisinde edebî muharrirliğin önemli çevreleri hâline gelmiştir. Bu çevrelerde Arnavut Divan Edebiyatı ile Arnavut Aljamiado Edebiyatı doğmuştur. İlahi, nefes, naat gibi manzumelerin icrası deriş ve muhiplerin hayatlarının ayrılmaz bir parçasıydı. Bu, farklı tarikatlardan çok sayıda şairin yetişmesini sağlamıştır.

Yetişkinleri tekkelerde aldıkları bir başka özel eğitim müzik kültürüdür. İlahilerin sürekli terennümü muhiplerin müzik sanatına ilişkin zevklerini inceltmiştir. İlahi okumaları kudüm, zil, tef gibi sazlar eşliğinde yapıyordu.

Kosova’da tespit edilen tarikatlar şunlardır: Halvetî, Kadirî, Sadi, Rufai, Bektaşî, Melami, Sinani, Nakşibendî, Şazeli (Vırmiça, 2010:33).

Genelde tekkeler şu 10 unsurdan oluşurlar:

1. *Semahane*: Tekkelerde ayin yapılan yerlere verilen addır. Bunların şekilleri tarikatlara göre değişir. Semahaneler aynı zamanda birer mescit mahiyetindedir ve mihrapları vardır.

2. *Türbe*: Ahirete göçmüş kişinin gömülü bulunduğu mezarın üstünde yapılan binaya verilen addır. Tekkelerin içinde ekseriyetle tarikat büyüklerinden olan ve veli oldukları zannedilen bir veya birkaç zatın defnedildiği yerdir. Türbeler genelde semahanelere veya tekkeye bitişik olarak inşa edilmiştir.

3. *Çilehane*: Tarikat mensuplarının çilelerini doldurdıkları hücrelere verilen addır. Mürşit tarafından tayin olunan müddeti dolduruncaya kadar derviş orada oturur, ancak ihtiyaçların def’i için dışarı çıkabilir. Bektaşilerde bu çilehaneler yoktur.

4. *Hücre*: Hücre, odacık demektir. Tekkelerdeki dervişlerin yatıp kalkmaları için ayrılan hücreler bir, iki hatta birkaç kişilik küçük odalardır. Hücreler genelde tekkenin avlusunda inşa edilmiştir.

5. *Selamlık*: Erkeklerle mahsus daireye verilen addır. Selamlık tabiri, konak sahibinin veya (şeyh efendinin) selam ve arz-ı ihtiram için gelenleri burada kabul etmesinden ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle şeyh efendinin dairesidir. Orada misafir kabul edilir ve yemek yenir. Bektaşilerde buna meydan yeri denir.

6. *Harem*: Ehliinden başkasının girmesi yasak olan yerdir. Şeyh efendinin ailesiyle beraber oturduğu konuttur. Genelde çok odaları olup, büyük bir evdir. Bu konutun kapısı tekkenin dışındadır.

7. *Mutfak ve Kiler*: Avlunun münasip bir yerinde dervişlerin yemeklerini pişirmek ve erzakı muhafaza etmek için mutfak ve kiler kısmı bulunur. Burada aşçılar dervişlerdendir.

8. *Kahve Ocağı*: Kahve pişirilen ve tekkeye gelen misafirlerin hizmetine bakanların bulunduğu yerdir. Burası aynı zamansa dervişlerin oturmasına ve misafirlerin kahve içmesine mahsustur. Dergâha gelen misafirler, önce buraya alınır.

Burada kahve ocağına bakan derviş kahvesini sunar. Misafir şeyhi görecekse, derviş şeyhe haber verir ve misafiri alıp şeyhe götürür.

9. *Kafes*: Bazı büyük semahanelerde kadınlara özel, yüksekte mahfiller de bulunur. Kadınlar zikri kafes arkasından seyrederek. Buraya tekkenin harem kısmından girilir.

10. *Mutrib*: Neyzen (ney üfleyen), kudümzen (kudüm çalan) ve ayinhanların (ayin okuyan) bulunduğu mahfile verilen addır (Gölpınarlı, 1977:55).

Cami, tekke, mektep ve medreselerin yanı sıra, kültürün gelişmesinde kütüphaneler de rol oynamışlardır. Osmanlı döneminde topraklarımızda oluşturulan, buraya getirilen, burada kullanıla ve derlenen Arap harfli yazma eser mirası paha biçilemez bir kültür-tarih hazinesidir.

Osmanlı döneminde Şark İslam etkisinde Arnavut kültürünün ve bu kültürün ayrılmaz parçası olan kütüphanelerin genel gelişme seyrinde özel ve birincil rolü olan Arnavut soylular, münevverler ve dolayısıyla Müslüman Arnavut alimler, ülkenin yönetici sınıfını oluşturuyorlardı. ülkenin ekonomik kalkınması bakımında olduğu kadar, kütüphaneler de dahil olmak üzere, kültür, eğitim ve dini kurumların kurulması, bakımı ve finansmana ilişkin vakıfların kuruluşunda da bu sınıfın ve Arnavut soyluların rolü, yeri doldurulamaz belirleyici olmuştur (Krasniqi, 2006:67).

Osmanlı dönemi süresince Kosova'da şu türlerde kütüphaneler oluşturulmuştur:

1. Özel kütüphaneri,
2. Cami kütüphaneleri,
3. Tekke kütüphaneleri,
4. Medrese kütüphaneleri,
5. Halk kütüphaneleri.

Özel kütüphaneleri

Özel kütüphaneler, farklı kütüphane ve arşivlerde toplanmış olan Arap harfli yazma eserlerin temellük kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı dönemine ilişkin en eski kütüphaneler olarak bilinirler. Bu kütüphaneler ülkenin yönetici sınıfından paşa, bey, müderris, imam gibi kişilerin özel veya aile kütüphaneleridir. Muhafaza edilebilmiş Arap harfli yazma eser koleksiyonları, bu eserlere ilişkin

kataloglar, şair tezkireleri gibi eserler Osmanlı kültürünün üç dili olan Osmanlıca, Farsça ve Arapça üzere, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap harfleriyle Arnavutça olarak da yüzlerce eser vermiş 400'ü aşkın Arnavut şairin varlığı hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla Osmanlı döneminde Kosova'da çok sayıda özel kütüphane vardı, ancak burada günümüze kadar kütüphane evrakı muhafaza edebilmiş olanları ele alacağız.

Kosova'da günümüzde halen muhafaza edilen özel kütüphanelerin en zenginleri arasında şunlar zikredilmeye değerdir: XVIII. yüzyılın otuzlu yıllarına tarihlenen belgeler ihtiva eden Yakovalı Kryeziu aile kütüphanesi, diğer adıyla Yakovalı Adem Paşazade Murat Bey Kütüphanesi; XVIII. yüzyılın sonuna tarihlenen maddi kanıtlar ihtiva eden Prizren Rrotulla ailesi, diğer adıyla Rüstem paşa Kütüphanesi; XIX. yüzyılın yirmili yıllarına tarihlenen 59 cilt yazma eser ihtiva eden ve günümüzde Priştine İslam Birliği Merkez Kütüphanesinde muhafaza edilen Priştine Cinoğlu aile kütüphanesi (Krasniqi, 2017:242).

Cami kütüphaneleri

Her camide imam ve hatiplerin yanı sıra câmi cemaatinin de okuyup anlayabileceği kitapların bulunduğu dolaplar vardı.

İçindeki kaynakların günümüze kadar korunduğu bu tür kütüphanelerden biri, temelleri 1389 yılında Sultan Yıldırım Bayezid tarafından atılıp inşaatının Sultan II. Murad zamanında tamamlandığı Priştine Câmiinde bulunmaktadır. (Kosova dikur e sot, 1973:468). Pir Muhammed tarafından 1559 yılında telif edilmiş ve müellifi tarafından 1561 yılında bu camiye vakfedilmiş olan “Şerh-i rahatu'l-kulub” yazma eser Priştine'de en azından 1561 yılından bu yana bir kütüphanenin bulunduğunu ortaya koyan önemli bir belgedir (Mehmeti, 2018: 123-130).

Tekke kütüphaneleri

Kosova'da Osmanlı döneminde tekkeler bünyesinde önemli kütüphaneler oluşturulmuştur. Bu kütüphaneler zaman içerisinde tasavvuf edebiyatı eserlerinin ortaya konduğu ve şerh edildiği önemli mekânlar olmuştur.

Günümüze kadar kaynaklarıyla korunabilmiş tekke kütüphanelerinden en önemlileri şunlardır: Prizren Halveti Tekkesi Kütüphanesi, Rahofça Büyük Tekkesi Kütüphanesi, Yakova Büyük Tekkesi Kütüphanesi ve Prizren'de Hasan Baba

tarafından 1646 yılında yaptırılan Kadiri Tekkesi Kütüphanesi. Bu son kütüphane Balkanlar’da ilk Kadiri tekkesi kütüphanesi sayılır (Rexhepagiq, 2003:183).

Kosova’da farklı tarikatların çeşitli şehirlerdeki asitaneleri de şüphesiz kendi kütüphanelerine sahipti. Onlar, kendilerine bağlı tekke kütüphanelerinden daha zengindi.

Medrese kütüphaneleri

Osmanlı döneminde Arnavut topraklarında yapılan her medrese kendi kütüphanesine sahipti. Prizren Şehrinde Mehmed Paşazade Yahya Paşa 1537 yılında Gazi Mehmed Paşa Medresesi adıyla bilinen medreseyi yaptırmıştır (Kaleshi, 1976:30). Bu medrese Arnavut topraklarında bulunan kütüphanelerin en zenginine sahipti. Günümüzde bu kütüphanede 400 cilt yazma eser bulunmaktadır. Bu eserlerin içinde Luma Toppyalı Koca Sinan Paşa tarafından hibe edilmiş bir cilt de yer almaktadır (Mujezinovic, 1963:199). Diğer yandan Priştine’de Beşaret Bey 1566 yılında kendi adıyla anılan bir kütüphane yaptırmıştır. Bu kütüphaneden geriye kalan eserlerden kütüphanenin 1566 yılından bu yana faal olduğunu gösteren yazma vesikalar vardır (Kaleshi, 1976:32).

Halk kütüphaneleri

Elimizdeki verilere dayanarak Prizren’de ilk halk kütüphanesinin Prizren Mutasarrıfı Tahir Paşazade Rotula Said Paşa tarafından 1805 yılında yaptırıldığını ve 1807 yılında Prizren Kadılığında vakıfname ile tescil ettirildiğini ileri sürebiliriz. (Kaleshi & Mehmedovski, 1958:40).

İpek’te Bulzade Kütüphanesi olarak bilinen kütüphane 1805/1806 yılında Dukagin Mutasarrıfı Beyoğlu Kahraman Paşazade Numan Paşa tarafından yaptırılmıştır (Krasniqi, 2017:253).

Osmanlı döneminde telif edilip Osmanlı kütüphanelerinde derlenmiş olan Arnavut kültür mirası Osmanlıcadır. Arnavutların kitlesel İslamlaşması ve ülkede ekonomik ve kültürel yaşama ilişkin gelişmelerin hız alması neticesinde Arnavut kültür hayatı, dinî edebiyat alanında Arnavutçanın giderek yaygınlaşmasıyla nitelik ve nicelik bakımından dinamik bir gelişme yakalamıştır. Yukarıda ele alınan hususlardan kitapların ilk kez dinî kurumlardan çıkıp geniş halk kitleleriyle buluştuğu sonucunu ortaya koyabiliriz. İçinde muhafaza edilen belgelerin bilimsel

disiplin ve alan tipolojisi dâhil bu dönem kütüphanelerinin tipolojisi, daha eski dönemlerle kıyaslandığından gözle görülür gelişme kaydetmiştir. Bu, Kosova’da kültür-eğitim kurumları olarak kütüphane kültürünün kök salmaya başladığı dönemdir.

2.3. Kosova’da Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Müziği

Arnavut Divan Edebiyatı İslam dini ve kültürünün şehirlerde yayılışını zirvede olduğu, kırsalda ise gözle görülür şekilde yoğunlaşma sürecinin yaşandığı dönemde doğmuştur.

Arnavut Divan Edebiyatı, Osmanlı döneminde İslam kültürü ve medeniyetinin dolaysız etkisi altında entelektüel bakımdan yetişmiş Arnavutlar tarafından Arap, Fars ve Türk edebiyatı etkisi altında oluşturulan ve Arnavut Yeniden Doğuş Edebiyatı dönemine kadar devam eden edebiyatı kabul ediyoruz.

Arnavut Divan Edebiyatı, Osmanlı Devleti’ni oluşturan halkların ortak ürünü olan Osmanlı Divan Edebiyatı içinde doğdu ve gelişti. Şekil, edebî tür ve maneviyatı bakımından Divan Edebiyatı, İslam dünyasının spesifik edebiyatı olarak nitelenebilir. O, İslamiyet öncesi dönemde Araplarda doğmuş, İslam dininin yayıldığı her yerde yaygınlaşmış ve gelişiminin zirvesine Farslarda ulaşmıştır (Mengi, 2003:10).

Bu edebiyat, şairlerin belli kurallar çerçevesinde şiirlerinin toplandığı esere verilen addan adını almıştır. Divanlarda Allah’a, ardından Hz. Muhammed’e ve daha sonra hükümdara adanmış şiirlere yer verilerek devamında şairin hemşehrisi eşrafa adanmış şiirlere yer verilir.

Eski kaynaklarımızda “Beyitçiler Edebiyatı” olarak bilinen Arap harfli Arnavut Divan Edebiyatı XVIII. yüzyılın ikin yarısının ortalarına doğru ortaya çıkmış olup, edebi akım olarak ülkenin daha elverişli ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel gelişmişlik koşullarının olduğu XVIII. yüzyılda konsolide olmuştur (Historia e Letërsisë Shqiptare, 1989:60). Bu edebiyatın doğuşu ve gelişmesi sürdürülebilir sosyal bir sınıf olarak Arnavut soylu sınıfı ile yerel münevver sınıfının oluşmasıyla bağlantılıdır. Her iki sınıf, yeni Arnavut kültürel ve siyasi kimliğini oluşturmakla karşı karşıya olan ülkenin yönetici elitini, dolayısıyla kültürel elitini oluşturuyordu. Arnavutça yazı ve özellikle sanat içerikli yazı, bu kimliğin oluşturulmasının tartışmasız ana unsurlarından biriydi.

Divan edebiyatı münnevver sınıfı, dolayısıyla elit kesimin edebiyatıdır. Bu nedenle Osmanlı toplumu münnevverlerinin yaşayıp faaliyet gösterdiği muhitlerde nitelikleri ve değerleriyle dile gelmiştir. Bu toplumun entelektüel yaşam ve faaliyetlerinin merkezinin Osmanlı Sarayı'nın olduğu bilinmektedir. Osmanlı Sarayında Divan Edebiyatının en kıymetli incileri gün yüzüne çıkmıştır (Krasniqi, 2017:283). İnsanlarımızın Şark İslam edebiyat dünyasıyla ve bu çerçevede edebiyat kuramları, vezin ve şiir yazma tekniğiyle tanışmaları, onlara, ilk başta Doğu dillerinde başlamak üzere, XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında Arnavutça da edebî eser ortaya koymalarına imkan sağlamıştır.

Divan Edebiyatının genelinde olduğu gibi Arnavut Divan Edebiyatının da esas özelliği, çok sayıda Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin ve de İslam Tasavvuf Felsefesi ile Fars edebiyat geleneğini iyi tanımaksızın anlaşılabilir olan mecaz ve mazmunların çokça kullanılmasıdır (Hadziosmanovic &Trako, 1985:11).

Arnavut Divan Edebiyatı, kendi spesifik simgeleriyle zuhur eden Tasavvuf iklimiyle tarif edilir. Bu edebiyatın temel simgeleri aşk, şarap ve güzelliştir. Divan edebiyatında genel anlamda iki cins arasında olağan ve maddi aşk konusu ele alınmaz; manevi ve ilahi, dolayısıyla Allah'a, Peygamber'e, ehlibeyte yönelik aşk dile getirilir (Levend, 1984:639). Tasavvuf aşk şiiri şairleri rastgele bir tarikata mensuptular. Dolayısıyla tarikat içinde, genelde tekkelerde yazdıkları şiirlerini dile getirirlerdi (Krasniqi, 2017:287).

Bu edebiyat beyitler halinde oluşturulmuş olup, uluslararası bilim çevrelerinde Aljamiado (aljamia < el-acemiyye: Arap olmayan, yabancı dili) olarak bilinir ve Arap harfleriyle Boşnakça, Arnavutça, Yunanca, Ukraynaca gibi dillerde oluşturulan edebiyat anlamında kullanılır (Fjalori Enciklopedik i Kosovës, 2018:218).

Özellikleri ve nitelikleri bakımından bu edebiyatı dünyevi ve tasavvufi olma üzere iki tür halinde ele alabiliriz. Bu edebiyatın dünyevi özelliği ortaya çıkış ve gelişme aşamasında daha belirgindir (Historia e Letërsisë Shqiptare, 1989:62). Dünyevi edebiyatın yolunu açan en ünlü temsilciler arasında İbrahim Nezimi ve Süleyman Naibi zikrolunabilir.

Bu edebiyatın ikinci aşamasını dinî konuların ağırlıkta olması karakterize eder. Sufî akım daha belirgin ve daha zengindir ve tasavvuf unsurlarına dayandırılmıştır. Edebî yaratıcılıkları Allah'ı tanıma ilkelerine hitap eden müelliflerin çoğu faklı

tarikatlara mensuptu. Şimdiye kadar bulunup yayımlanmış olan metinler Arnavut edebiyatı şiirinin şekil ve tür tipolojisi bakımından çok çeşitlilik arz ettiğini ortaya koymuştur. Bu özelliği Arnavut şiirine ikinci bölümde üzerinde duracağımız divan, gazel, kaside, ilahi, nefes, mevlit gibi yeni şekil ve türleri getirmiştir.

Arnavut Aljamiado Edebiyatına yönelik ilgi XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. İlk başlarda bu edebiyata yabancı Albanologlar eğilmişlerdir. Alman Albanolog J. G. von Hahn *Albanesische Studien* (Jena, 1854:142-146) adlı eserinde yabancı Albanologlardan Aljamiado edebiyatına ışık tutmaya çalışmış olan ilk araştırmacıdır. Hahn'ın başlattığı yolu Auguste Dozon, n *Manuel de la langue Sckipe on Albanaise* (Dozon, 1878:8) adlı eseriyle, Louise Banloew *Analyse de la langue Albanaise* (Banloew,1879:241) adlı eseriyle ve Ettore Rossi *Notizia su an Manoscritto del Kanzoniere di Nerim* (Rossi, 1946:219-246) adlı eseriyle devam ettirmişlerdir.

Arnavut araştırmacılar arasında Idriz Ajeti bu edebiyatın araştırılmasında kıymetli çalışmalara imza atmıştır. O, Yakovalı Tahir Efendi'nin *Vehbiye* adlı eserini neşrederek eserin dili hakkında bir inceleme yapmıştır. Prof. Idriz Ajeti, Şeyh Malik'in Divanı üzerinde de bir dil çalışması yapmıştır (Ajeti,1985:217-248). Diğer yandan Hasan Kaleşi Arnavut Aljamiado Edebiyatı hakkında *Albanska aljamiado knjizevnost* (Kaleşi, 1970:49-74) başlıklı çalışmasında özet bir inceleme yapmıştır.

Arnavut Aljamiado Edebiyatının incelenmesi ve doğrulanmasına yönelik kıymetli katkıları olanlar arasında Abdullah Hamiti'nin *Nezim Frakulla dhe Divani i tij në shqip* (Hamiti, Logos:2008) adlı çalışması ve Jashar Salihu'nun *Poezia e Bejtexhinjeve* (Salihu, Rilindja:1987) adlı çalışması zikrolunabilir.

Netice itibariyle Arnavut Aljamiado Edebiyatına ilişkin bilimsel araştırma ve incelemeler konusunda yapılacak daha çok işin olduğu sonucunu ortaya koyabiliriz. Bu edebiyat hak ettiği ilgili kurumsal ilginin halen çok uzağındadır. Arnavut Aljamiado Edebiyatı yaratıcılığının irdelenmesi, tanıtımı ve belgelenmesine ilişkin kaydedilen sonuçlar, bilimsel kurumlarımızın sistematik gayretlerinden çok, araştırmacıların bireysel çalışmalarının ürünüdür.

Arnavut Aljamiado Edebiyatının Arnavut kültürü için özel öneme sahiptir. Bu edebiyat Müslüman Arnavut münevverlerin etnik, dilsel ve kültürel kimliklerine ilişkin bilinçlerinin keskinleşmesi ve aynı zamanda bu bilincin geliştirilmesi,

derinleştirilmesi, genişletilmesi ve pekiştirilmesi olarak doğdu. Bu nedenle Arnavut Aljamiado Edebiyatı, Arnavut edebiyatını öğretici-dini olma dar çerçevesinden çıkarmakla kalmayıp, tematik açıdan zenginleştirdiği, ifade gücüne sanatsal karakter kazandırarak zenginleştirdiği için de özel bir yere sahiptir (Historia e Letërsisë Shqiptare, 1983:58).

Prof. Rexhep Qosja'nın ileri sürdüğü şekilde Arnavut Aljamiado şiiri, halk şiiriyle karşılıklı uyarma ve etkilenme ilişkisinde (Qosja, 1984: 99). Bu ilişkin o kadar derindi ki çoğu zaman bu iki şiir birbiri içine karışarak ayrıştırılması zor bir amalgam oluşturur. Arnavut Aljamiado şairlerinin ve özellikle Nezimi ile Naibi'nin çok sayıda şiiri günümüzde bile terennüm edilmeye devam ederek halk türkülerine dönüşmüşlerdir.

Arnavut edebiyatı ile bilimsel düşüncesinin gelişmesine en fazla Arnavut Bektaşî Tekkesi hizmet etmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere bu tekkelerde önemli sayıda edip ve musikişinas yetişmiştir. Bu kişiler çok sayıda şiir, hikaye yazmış ve farklı alanlara ilişkin çok sayıda bilimsel kaynağı Arnavutçaya Arap harfli yazıyla tercüme etmişlerdir.

Bektaşî Tekkesi faaliyetlerini hiçbir zaman sadece dinle sınırlandırmamış, dinî faaliyetin yanı sıra Arnavutça yazmayı teşvik ederek, bilimsel terminolojide Aljamiado olarak bilinen Arnavut Edebiyatının gelişmesine ivme kazandırmıştır.

Yüksek düşünce ve fikirlerin mekânı olarak tekkeler, çok sayıda alim, mütefekkir, sanatkar ve şairin teşrif ettiği ve geliştiği yerlerdir. Mutasavvıflar müziğe de özel önem atfetmişlerdir. Bu bölgelerin şeyh ve dervişleri ahalinin ihtiyaç ve acılarını dile getirdikleri ve ilahi aşka ilişkin klasik şiirler yazmış ve tarik kurallarına ilişkin metinler kaleme alarak ileri sanatsal değere sahip bir tekke edebiyatı oluşturmuşlardır. Tarikat ritüelleri şiir ve müzik eşliğinde icra edildiklerinden bu müzikli şiir formları tekkelerde gelişmiştir. Bu da tekkelerin çok sayıda araştırmacı tarafından şiir ile müziğin yegane mekânı ve bilginin doğduğu yegane kaynak olarak haklı bir şekilde kabul edilmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle tasavvuf uzun bir dönemde bu şiir ve müzik formlarından yararlanmış ve bunların en yüksek sanatsal seviyelerine ulaşmalarına katkı sunmuştur.

Çoğu zaman kudüm, zil, tef gibi sazlar eşliğinde icra edilen bu şiirlerde öncelikle Allah'a, Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve diğer peygamberlere yönelik

derin muhabbet duyguları dile getirilmiştir (Rexhepagiq, 2003:260). Bu müzik formları yüzeysel olarak bile olsa incelendiklerinde, güfte ile besteleri arasında organik bir bağın olduğu görülebilir. Bu güfte metinleri geleneğimizde tekkelerde belli bir şeyhin huzurunda öğrenmişler ve icra edilmişlerdir. Öyle ki tasavvuf ile şairane düşünce arasındaki ilişki uygulama eğitim ve öğretime de sirayet etmiştir. İşte bu nedenle Şeyhülislam Esat Efendi, tekkeleri şiir ile musikinin yegane mekanı ve ilim şerbetinin aktığı pınar olarak değerlendirmiştir (Çuhadar, 2001:43). Çağdaş bir araştırmacı ise tekkeler için İslam mabetlerinin müzik akademileri olduğunu belirtmiştir (Revnakoğlu, 1966: 53). Nezim Beratî, Süleyman Naibî ve diğerlerine ait Arnavut Aljamiado şiirleri XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, bu şiirlerin kaynağı olan tekke sınırlarını aşmışlardır. Bu şiirlere beste ilave edilerek halk türküleri şeklinde terennüm edilmişlerdir.

Tüm tarikatlara ait ritüellerde insan sesi, vücut hareketleri ve müzik enstrümanları, dinî törenlerde inananları vecde götürerek ruh ile vücudun Allah’la bütünleşmesini sağlayan etkili araçlardır. Bundan, ifadenin ritüel formu olarak müziğin, diğerlerine ilaveten, sufilerin Yaratan’la vuslata erme ürpertisini yaşamaya yardımcı olan ruh ziyneti olduğu sonucu ortaya konabilir. Buna ilave olarak müziğin zikir ve semada kamilen teşekkül ettiği belirtilmesi gerekir.

Müzik dinleme ve Allah’ın zikredildiği geleneksel zikir ritüeli olmak üzere, her iki form aynı vesilede kombine edilirler. Vücut hareketleri ile dans veya sema Arnavut tekkelerindeki uygulamalarda müziğin ayrılmaz bir parçasıdır. Secde, şükür ve Allah, İmam Ali ile onun sevdiklerinin tazimini temsilen yapılan törenlerde bunun gibi ifadeler zikir ritüellerine güçlü duygusal hareketlilik kazandırır. Ruhun teşviki ve yanması olan bu ifadeler kendi mukaddesatına ilişkin heyecan, sevinç, tapınma ve yüceltmeyi dile getirir. Dinî ritüeller esnasında yorumlanan bu tür yaşantılar tarikat ehlinin hayatının ruhu ile inanç dünyası uyumuyla gerçekleşir.

Dinî ritüellerde şiir ile müzik temel platform olarak kullanılmışlardır. J. L. Goubert’in ifadesiyle “Nesir yürüyüş, nazım ise dans ile karşılaştırılır. Nesir yürüme gibidir ve çok fazla hareket gerektirmez; dolayısıyla düz bir çizgi takip eder. Dans gibi olan şiir ise hiçbir yere gitmez; kendi yerine geri dönüp son bulur” (Joubert,1993:70). İşte bu nedenle kozmik dairelerin bir aynası şeklinde dairesel dönme sufi dansın felsefi boyutuna sahiptir. Bu noktada dervişlerin dansları

vasıtasıyla mistik oratoryolara dönüşmüş olan ilahiler tekkelerde önemli rol oynamışlardır. Tasavvuf şiiri ölmüş ve donuk veya edilgen bir şiir değildir; aksine kalp atışları gibi hayat doludur ve hareket gücüne sahiptir.

Yukarıda ifade edilenlerden tasavvuf edebiyatı ve tekkelerde oluşturulan müzik aslında mutasavvıfın ruhunun Yaratan’la vuslata erme hasreti ve gayretini ve O’na doğru bu yolculukta dile getirilen arzuları ifade eder. Tüm bunlar Allah’la karşılaşmayla son bulan hikâyedir. Bu hikâyede Allah’a doğru yolculukta sırlar ve Yaradan’da yarıldığı için ruhun endişeleri dile getirilir. Uzun bir dönemde tasavvuf bu şiir ile müzik formlarını kullanarak, bunların en yüksek sanatsal değer seviyesine terfi etmelerine hizmet etmiştir.

3. TASAVVUF MÛSİKÎSİ'NİN UYGULAMA, MEKAN, AYİN VE TÖRENLERİ

Dinî mûsikî Türkiye’de olduğu gibi Kosova’da da iki ana grupta şekillenmiştir. Bunlardan birisi cami mûsikîsi adıyla camide namazdan önce, namaz esnasında ve namazdan sonra yapılan tüm sesli icralar; ikincisi tekke mûsikîsi adıyla tekkelerde Allah’a zikir amacıyla okunan eserlerdir. İkinci bölümde kendi içerisinde de bölümlere ayrılan cami ve tekke mûsikîsi formlarını ayrıntıları ile karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz.

3.1. Câmî Mûsikîsi

"Camide icra edilen, gerek ibâdet sırasında, gerekse ibâdet öncesi ve sonrasında, çoğu zaman irticalî (doğaçlama) olarak, yani hâfızalardaki melodi kalıplarına belirli ibarelerin döşenmesi şeklinde ortaya çıkan ses mûsikisine Câmî Mûsikîsi denmektedir" (Özcan, 1982: 10-11).

Câmî Mûsikîsi’nin Özellikleri:

a) Câmî Mûsikî’nde güfte olarak adlandırdığımız metinler, dinî zarûretler icabı çoğunlukla Arapça olup, Din Mûsikî kaidelerine göre bestelenmişlerdir (Özcan, 2000:566).

b) Câmî Mûsikîsi’ndeki güftelerin züht, takva, ubûdiyet ve dua unsurlarını taşıması icra edilen mûsikî üzerinde etkili olmuş, bu mûsikî çeşidine daha çok zâhidâne bir üslûp hâkim olmuştur (Kaplan, 1991:53).

c) Câmî Mûsikî’nde herhangi bir mûsikî âleti kullanılmadığından dolayı câmilerde icra edilen sadece insan sesine dayalı olmuştur (Tanrıkorur, 2003:48).

d) Câmî Mûsikîsi’ne ait eserler genellikle usûlsüz ve tek kişinin icrasına dayanmaktadır. Ancak bu eserlerden besteli olanları müezzinler tarafından bazen koro halinde okunmuş, bu toplu icraya da “Cumhûr Müezzinliği” adı verilmiştir (Ergun, 1942:11).

Câmî mûsikîsi içinde icra edilen türler şunlardır:

3.1.1. Mevlid

Kelime olarak “doğuş” anlamına gelen Mevlid, Arap ve Türk edebiyatında Hz. Muhammed (s.a.v)’in doğumu başta olmak üzere hayatı, mucizeleri, gazaları, ahlâkı, vefatı ve hilyesini övgü ile anlatan eserlerdir (Pala, 1989:339).

Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât'ı Balkanlar'daki Türk, Boşnak, Arnavut, Pomak ve benzeri halklar arasında çok beğenilmiştir. Süleyman Çelebi'nin yazdığı Türkçe ile sevilerek okunmuştur. Söz konusu eser Anadolu'da olduğu gibi asıl isminden çok Mevlid-i Nebi, Mevlid-i Şerif ve Mevlid olarak tanınmıştır (Aruçi, 2006:29).

Bilinen o ki Süleyman Çelebi'nin 1409 yılında yazdığı Vesiletü'n-Necat adlı mevlid bu topraklarda uzun bir süre okunmuş ve çok sevilmiştir. Daha sonraları yerel dillere çevrilmiş nazireleri ile yer değiştirmeye başlamaktadır (Kaleşi,1970:66).

Rumeli topraklarında insanlar gönlündeki peygamber sevgisini ifâde etmek için Peygamber Efendimiz'in dünyaya teşrif ettiği ay olan Rebûlevvel'de, Osmanlı kültür hayatında epeyce yaygınlaşmış mevlid geleneğini ferd ve toplum hayatının bir parçası haline getirmişlerdir. “Hazreti Muhammed'in doğumunun bayramı” ve “Hazreti Muhammed'in doğumu menkıbesi” anlamlarına gelen mevlid, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Rumeli'de de oldukça yaygınlaşmıştır. Arnavutlar'da ve Boşnaklar'da XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkçe olarak okunan Süleyman Çelebi Mevlidi, o yıllarda Nikşiçli Salih Gaşeviç tarafından Boşnakça'ya ve Hafız Ali Rıza Ulqinaku tarafından da Arnavutça'ya tercüme edilmiştir. Hafız Ali Rıza Ulqinaku'nun Mevlidi İstanbul'da 1878 yılında Tercüme-i Mevlûd alâ lisâni Arnavud ismiyle yayımlanmıştır. Bu Mevlid günümüzde Kuzey Arnavutluk'ta okunmaktadır.

Süleyman Çelebi'nin Mevlidi ikinci defa Vuçiterneli Tahir Popova tarafından Manzûmetu'l-Mevlûd fî efdali'l-Mevcûd bi lisâni'l-Arnâvud ismi altında Arnavutça'ya tercüme edilmiştir. Ayrıca Hâfız Ali Korça (Ahmedi,198:127) Abdullah Simlaku ve Hâfız İbrahim Dalliu gibi ünlü Arnavut âlimleri Hazreti Peygamber'in hayatını anlatan mevlidler yazmışlardır.

Balkanlar'da mevlid törenleri âdet ve gelenek hâline gelip kutsal gün ve gecelerde, sünnet, doğum gibi vesîlelerle yapıla gelmiştir. Mevlidin bazen tamamına yakını veya günün niteliğine göre belirli bölümleri değişik makamlarla aralarında Kur'ân, ilâhiler ve kasîdeler okunmak sûretiyle icrâ edilmektedir. Günümüzde bile mevlid geleneğinin çok yaygın olması toplumun Hazreti Peygamber'e verdiği yüksek değerle ve ona karşı beslenen büyük sevgiyle izah edilebilir (Yahya,2016:44).

Balkanlar'da Arnavutça kaleme alınan bazı mevlidler ise şunlardır:

1. Hasan Zyko Kamberi'nin (d. 1738) Mevlidi,
2. İsmail Floqi'nin Mevlidi,
3. Hâfız Ali Ulkinjaku'nun (d. 1853) Mevlidi,
4. Tahir Efendi Popova'nın Mevlidi,
5. Şevki Hocay Mevlidi,
6. Hâfız Ali Korça'nın (1874-1956) Mevlidi,
7. Hâfız Abdullah Semblaku'nun (d. 1892) Mevlidi,
8. Şeyh Ahmed Şkodra'nın (d. 1875) Mevlidi,
9. Zeynula Jaşari'nin Mevlidi,
10. Hâfız İbrahim Dalliu'nin Mevlidi,
11. İdriz Lamaj'ın (d. 1948) Mevlidi,
12. Fahrudin Osmani'nin Mevlidi,
13. İlmi Velion'un (d. 1952) Mevlidi,
14. Şevket Kraja'nın Mevlidi,
15. Yunus Metani'nin (1908-1942) Mevlidi,
16. Ferid Vokopolo'nun Mevlidi,
17. Cemali Şehu'nun Mevlidi,
18. Çam Mevlidi,
19. Hâfız İslam Çelebi (1882-1929) Mevlidi,
20. Mehmet Efendi Salihu'nun Mevlidi (Mevludi tek Shqiptarët, 2010:26).

Ayrıca bu mevlidlerin dışında Kosova Prizren'de okunan bes-teli mevlid vardır. Bestekâr ve kanûnî Hacı Başkim Çabrat (Günümüz Doğru Yol Tksd Prizren Başkanı) idaresindeki bir heyet tarafından icrâ edilmiş ve 2006 yılında Prizren'de bu icrânın ses kaydı yapılmıştır. Eser, Mart 2007 de bestekâr neyzen Hakan Alvan tarafından da notaya alınmıştır. Mevlidin tüm bölümleri, icrâ edenheyetin okuyuşu esas olmak kaydıyla, müzik kâideleri dikkate alınarak yazılmıştır. Bu mevlid, Balkan ve Türk müziğinin renklerini taşımaktadır. (Yahya, 2016:53).

Bu besteli mevlidin icrâsı, solo ve koro bölümler halinde yapılmaktadır. Solo bölümleri irticâlen ve serbest olarak; koro yâni cumhur bölümleri ise bilinen usûl kalıpları dışında fakat kendine has okunuş darplarıyla icrâ edilmektedir. Solo bölümleri, okuyucunun mûsikî bilgisi ve zevkine göre makâma bağlı kalmak

kaydıyla değişiklikler gösterebilmekte; ancak cumhur kısımları temelde notada verildiği şekildedir. Bu bölümlerin notası yazılırken hece paylaşımı esas alınmıştır. Cumhur bölümlere verilen ölçü değerleri Türk mûsikîsindeki gibi herhangi birusûl kalıbını ifâde etmez (Yahya, 2016:54).

Bu eserde cumhûren okunan Nûr Bahri, Velâdet Bahrinin uşşâk makâmındaki ilk kısmı ile hüseyini ve beyâtî makamındaki Mi'râc Bahri dışındaki diğer bölümleri solo ve cumhûr okunur. Eser notaya alınırken beyitler heyetin seslendirdiği şekilde yazılmış ancak mevlidde yer aldığı sıra ile notaya giydirilmiştir (Ergün, 2007:72-82). Bu mevlid bestesi özellikle Kosova'da icrâ edilmektedir.

Prizren'de okunan bu besteli mevlid geleneğimizde sabâ ile başlayan tevhid bahri rast olarak, Nur bahri ısfahan iken uşşak, velâdet bahri rast iken uşşak-hicaz, miraç bahri hicaz iken bayâtî, münacât kısmı hüzzam iken hicaz olarak bestelenmiştir.

Süleyman Çelebi'nin mevlidinin Arnavutça çevirisi olan mevlidler Arnavutlar tarafından ağırlıklı olarak uşşak-hicaz ve rast makamında okunmaktadır. Segâh ve hüzzam makamı ise Arnavutlar'da pek kullanılmamaktadır.

Son olarak besteli halde okunan mevlidi şerif ile salat ve cenaze merasimlerinde okunan bir ilahinin notasını veriyoruz:

TEVHÎD BAHRÎ-RAST

*Mefhar-i mevcûdât Hazret-i fahr-i âlem Muhammed Mustafârâ salavât
Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammed*

Süleyman Çelebi
Bursa (1346-1422)

Hacı Başkim Çabrat'dan
Prizren

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest

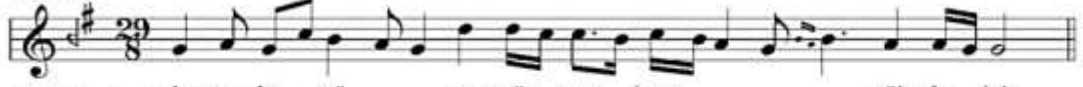
Cumhur

Solo-Serbest

Cumhur

Solo-Serbest Ar şu fer şü ay gû neş hem nûh fe lek

Cumhur Sun i le bun la ri ol var ey le di

Solo-Serbest Bir li ği ne cûm le ik râr ey le di

Cumhur Bâ ri ne hâ cet kî la vuz sô zû çok

Solo-Serbest Bir dir Al lah an dan ar tık Tan rî yok

Cumhur Ger di ler siz bu la siz od dan ne cât

Solo-Serbest Aşk i le derd i le e din es sa lâ

Es sa lâ tû ves se lâ mû a ley ke

Yâ Re sû lal lah

Es sa lâ tû ves se lâ mû a ke Yâ Ha bî bai lah

Es sa lâ tû ves se lâ mû a ley ke Yâ nû ri ar şil lah

Ey a ziz ler iş te baş la rız sö ze
Bir va sıy yet kı la rız il lâ sı ze
Ol va sıy yet kim di rem her kim tu ta
Misk gl bi ko ku su can lar da tû te
Hak te â la rah met ey le ye a na
Kim be ni ol bir du â i le a na
Her kim di ler bu du â da bu lu na
Fa ti ha ih sân e de ben ku lu na

NÛR BAHRİ-UŞŞÂK

Cumhur

Hak te â lâ çûn ya rat tı Â de mi
Şît doğ du a na nak let ti bu nûr
Kıl dı Â dem le mü zey yen â le mi
A nın al nın da te cel lî kıl dı nûr

Â de me kıl dı fe riş teh ler sü cûd
Er di lb râ hi me İs mâ i le hem

Hem a na çok kıl dı ol lût fis sı cûd
Söz u za nır ger ka la nın der i sem

Mus ta fâ nû ru nu al nın da ko du
İş bu res mi le mü sel sel mut ta sıl

Bil Ha bî bîm nû ru dur bu nûr de di
Tâ o lun ca Mus ta fâ ya mûn te kıl

Kıl dı ol nûr a nın al nın da ka râr
Gel di çün ol Rah me ten lîl â le mîn

Kal dı a nın i le ni ce ber gû zâr
Var dı nûr an da ka râr et ti he mîn

Son ra Hav vâ al nı na nak let ti bil
Ger di ler siz bu la siz od dan ne cât

Dur du an da da hi ni ce ay ü yıl
Aşk i le der di le e dîn es sa lâ

VELÂDET BAHİRİ-UŞŞÂK

Cumhur

USÛL: NİM SOFYAN

Â mi ne hâ tûn Mu
Ol re bî ul ev vel
Bû se nin oğ lun gî

ham med â ne si
â yı kad nî ce si
bi kad ri ce mîl

Ol sa def ten doğ du
On i kin ci gi ce
Bir â na ya ver me

ol dūr dâ ne si
is neyn gî ol ce si
miş tır ol Ce lîl

Çün ki Ab dul lah dan
De di gör düm ol Ha
Û lu dev let bul dun

ol du hâ mi le
bî bin â ne si
ey dil dâ re sen

Vak te riş di hef te
Bir a cep nûr kim gü
Do ği ser dir sen den

vü ey yâm i le
neş per yâm ne si
ol hul ki ha sen

Hem Mu ham med gel me si ol
În di ler gök ten me lek ler
Bû ge len il mi le dün sul

du ya kîn
sa fu saf
tâ nı dır

Çok a lâ met ler be
Kâ be gi bi kıl be
Bû ge len tev hî di

lür di gel me di
lar e vim ta vaf
ir fân kâ nı dır

VELÂDET BAHİRİ-HİCAZ

Solo-Serbest

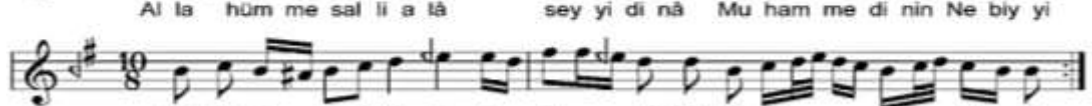
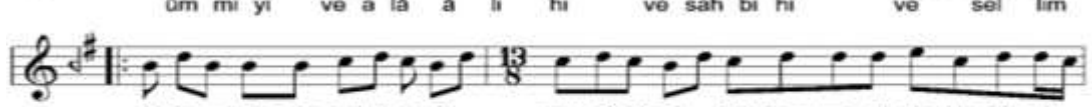
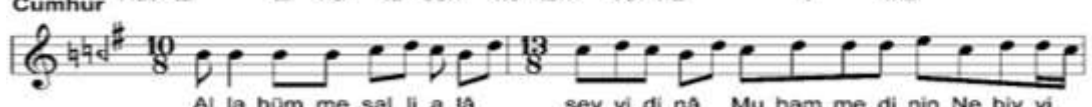

Cumhur Â mi ne i der çû vakt ol du te mam

Cumhur

-9-

Bir aşr-ı şerif okunup şerbet dağıtıldıktan
sonra Merhaba Bahri irticâlen okunur ve
ardından Mî'râc Bahrine girilir

-10-

MÎ'RÂC BAHRÎ-HÜSEYNÎ

Cumhur

Söy le şür ken Ceb râ il i le ke lâm
Gel Ha bî bîm sa na â şık ol mu şam

Gel di Ref ref ö nü ne ver di se lâm
Cüm le hal kı sa na ben de kıl mı şam

Al dı ol şâ hı ci hâ nı ol za mân
Ne mu râ dın var i se kı lam re vâ

Sid re ye git ti ve gö tûr dû he mân
Ey le yem bîr der de bîn tûr lû de vâ

Hep gök eh li cüm le kar şu gel di ler
Ge ce gün düz dur ma yıp is te di ğin

Mus ta fâ ya iz zet ik râm kıl dı lar
No la kim gör sem ce mâ lîn de di ğin

Mer ha ben bik yâ Mu ham med de di ler
De di kim mat lû bu mak sû dun be nem

Ey şe fâ at kâ ni Ah med de di ler
Sev di ğin can i le mah bû bun be nem

Mİ'RÂC BAHİRİ-BEYÂTİ

Cumhur

USÛL: DEVR-I HİNDİ

Yâ l lâ hi haz re tin den hâ ce tim
Av det e dip da vet et kul la rı mı

Bu dü rür kim o la mak bûl üm me tim
Tâ ge lü ben gö re ler dî dâ rı mı

Hak te â lâ dan e riş ti bir ni dâ
Sen ki mi rac ey le yüp et tin ni yaz

Yâ Mu ham med ben sa na kıl dım a tâ
Üm me tin mi ra cı nı kıl dım na maz

Üm me ti ni sa na ver dım ey Ha bib
De di ler ey kıb le yi İs lâ mı din

Cen ne ti mi an la ra kıl dım na sip
Kut lu ol sun sa na mi ra cı gü zin

Yâ Ha bî bim ne dir ol kim di le din
Üm me tin ol du ğu muz dev let ye ter

Bir a vuç top ra ğa mın net mey le din
Hiz me tin kıl dı ğı mız iz zet ye ter

MÜNACAT-HİCAZ

Solo-Serbest

Cumhur Yâ İ lâ hi ol Mu ham med hak kı çün

Ol şe fâ at kâ nı Ah met

Solo-Serbest hak kı çün

Cumhur Gö zü ya şı hak kı çün â şık la rın

Bağ rı ba şı hak kı çün sâ

Solo-Serbest dık la rın

Yâ İ lâ hi kıl ma bi zi

Cumhur dâl lın

Bu dû a ya cüm le niz de

Solo-Serbest yin â min

Üm me tin den râ zı ol sun ol Mu in Rah me tul la hi a ley him ec ma in

ERGÜR

3.1.2. Salâ

Arapça’da dua manasına gelen salâ (salât) dînî mûsikîde Hz. Muhammed (sav)’e Allah’tan rahmet ve selâm temmennî eden, belli bestesiyle okunan çeşitli güftelere verilen genel isimdir. Salâlar Hz. Peygamber (sav) döneminden günümüze hemen bütün islâm toplumlarında farklı şekillerde olmakta birlikte okunmuştur. (Koca-Turabi, 2017:81).

Sözleri Arapça ve mensur olan salâlar, akşam ezanı dışında dört vakitte okunan ezanlarla birlikte verilebilir (Özcan, 2002:15). Gelenekte salâlar sabah ezanı hariç ezanı müteakip okunurken bugün ezan-dan önce okunmaktadır. Salâların makamları okunan ezanla aynı olmalıdır (Can, 1974:6). Ayrıca salâlar; sabâ salâtı, cuma ve bayram salâtı, ce-naze salâtı, salât-ı ümmiyye ve salât-ü selâm olmak üzere çeşitlere ayrılmıştır. Sabah salâsının bestesi Buhûrizâde Mustafa İtrî’ye ait olup dilkeşhâverân makamındadır. Cuma ve bayram salâları bayâtî makamındadır. Bestesi Hatip Zâkirî Hasan Efendi’ye ait olan bu salâ genellikle caminin içerisinde ve müezzinlerin katılımı ile okunur. Yine Hasan Efendi’ye ait olan cenaze salâsı ise tabut musalladan alınıp kabre konuluncaya kadar tekrar edilir. Bu salâ da cemaatin iştirâki ile icra edilmektedir. Salât-ı ümmiyye ise bütün İslâm âleminin benimsediği bir salâdır. Din mûsikîsi açısından önemli bir eserdir. Zîra melodi olarak girift olmayan, İtrî veya Hatip Zâkirî Hasan Efendi’ye ait olduğu söylenen bu eser inanan inanmayan dinleyen herkesin duygularına hitap etmektedir (Yahya, 2016:67).

Kosova’da salâlar cuma salâsı, cenaze salâsı, salât-ı ümmiyye ve tekkelerde okunan salâlar olmak üzere sınıflandırılabilir.

3.1.2.1. Bayram ve cuma salâsı

Bayram salâsı aynı zamanda cuma günlerinde de okunduğundan, bayram ve cuma salâsı’ olarak da adlandırılır. Suphî Ezgi onun Hatip Zâkirî Hasan Efendi tarafından bestelendiğini kaydetmiş ve *Temcit-Na’t-Salât-Durak* adlı kitabında notasını yayımlamıştır. Eser beş bölümden oluşur:

1. Yâ Mevlâ Allah
2. Leyse’l-‘ıydü limen lebise’l-cedîd
3. İnneme’l-‘ıydü limen hâfe mine’l-va’îd
4. Ve salli ve sellim alâ es’adi ve eşrafi nûri cemî’il-enbiyâ ve’l-mürselîn

5. Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'alemîn (Ezgi, 1945:3).

Camilerde şu şekilde okunurdu: Müezzinler tarafından hep birlikte "Yâ Mevlâ Allah" denildikten sonra bir müezzin Leyse'l" ile başlayan cümleyi okur, ardından hep birlikte "Yâ Mevlâ!..." kısmı okunur. "Ve sallı ve sellim alâ es'adi ve eşrafi nûri cemî'il- enbiyâ ve'l-mürselîn" ibâresi terennüm edilir ve bunu müezzinlerin ,Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'alemîn" demesi tâkip ederdi (Özcan, 1992:269).

Cuma salâları Kosova'da perşembe geceleri tıpkı Türkiye'de olduğu gibi kesintiye uğramıştır. Diğer taraftan cuma salâları üzerinde Kosova'da Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin dilkeşhâveran makâmındaki salâsı etkili olmuştur. Ancak etkisi hissedilse de bu gün bu salâlar genelde uşşak, sabâ ve hüseyinî makamlarında okunmaktadır.

3.1.2.2. Cenaze salâsı

Cenaze salâsı ölüm haberinin duyurulması maksadıyla minârelerden okunan salât ü selâm ile cenâzenin kabre götürülüşü esnasında tertip edilen cenâze alayı ve definden sonra okunan salâ olmak üzere iki çeşittir (Koca-Turabi, 2017:87). Cenâze olduğunu bildirmek için minârelerden okunan salâ cuma salâsı ile aynı metne dayanır. Cenâze salâsının sonuna ölüm hakkındaki bâzı âyetlerin eklendiği ve cuma salâsından bu şekilde ayırt edildiği de bilinmektedir. Bazı kayıtlar, minârelerde salâ vermenin, belli bir vakti olmayan cenâze namazının kılınacağı zamânı haber vermek için okunduğunu, bu âdetin ilk olarak Mısır'da Fâtımîler zamanında başladığını ifâde etmektedir (Yahya, 2016:69).

Cenâze namazından sonra teşkîl edilen cenâze alayı sırasında okunan salâ ise bir nevi zikir şeklinde ve cemâatin de katılımıyla icra edilir. Altı bölümden oluşur:

Lâ ilâhe illallâh

Vahdehü lâ şerîke lehû velâ nazîra leh

Muhammedün emînüllâhi hakkan ve sıdkan

Allâhümme sallı alâ seyyidînâ Muhammedin ve 'alâ âli Muhammed

Ve sallı ve sellim alâ es'adi ve eşrafi nûri cemi'il enbiyâi ve'l-mürselîn

Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'alemîn

Bu salâ tabut musallâdan alındıktan sonra kabre götürülene kadar yolda cemâatin önünde yürüyen güzel sesli bir okuyucu tarafından yüksek sesle okunur.

Kabristanda mevta kabre defnedilinceye kadar yine okuyucu tarafından önderlik edilmek sûretiyle cemaatin de iştirakiyle okunmaya devam eder. Cenaze kabre konduktan sonra artık kapatma ve üstü örtülme işlemi başladığında salât kesilir ve Kur’ân-ı Kerîm okunmaya başlar. Kur’an-ı Kerîm tilaveti, dua ve onu takiben telkin verildikten sonra, tekrar okuyucu ve cemaatin iştirakiyle bu salâ okunarak mezarlık terk edilir (Ezgi,1945:4).

Kosova’da ise cenaze salâsı Türkiye den farklı olarak okunmaktadır. Baş tarafı Anadolu’da okunan salâlara benzeyerek: “*Accilû bissalâlâti kablel fevt ve accilû bittevbeti kablel mevt*” sözleri ile hüseyini makamında başlar. Salâ daha sonra bilinen ritüellerin dışına çıkarak ayetlerle devam eder. Bu ayetler “*vebeşşirissabirîne ellezîne izâ esâbethüm musîbetün kâlû innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*” ve “*küllü nefsin zâikatül mevt*” ayeti okunurken ayetlerin ardından Allah lafızları söylenir. Daha sonra “*velhamdülillahi Rabbil âlemîn*” denilerek bitirilir. Son olarak vefât edenin ismi söylenir.

3.1.2.3. Salât-ı ümmiyye

Bâzılarının İtrî’ye bâzılarının ise Hatip Zâkirî Hasan Efendi’ye atfettikleri bu eserin, İtrî tarafından bestelendiği yaygın görüş olarak kabul edilmiştir. Makamı hakkında da ırak veya segâh şeklinde ihtilâflar bulunsa da toplumda yaygınlaşmış şekli segâh makamındaki şeklidir. Bu salât Suphi Ezgi’nin *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikisi* adlı eserinin üçüncü cildinde semâî usûlü ile yazılmış şekilde yer almaktadır (Ezgi, 1933:102).

Salât-ı ümmiyye tüm dünyâda okunduğu gibi Kosova’da da özellikle teravih ve bayram namazlarında büyük bir coşku ile okunmaktadır. Bunlar terâvih ve bayram namazlarının yerleşmiş ritüellerindendir. Bunun yanı sıra özel gün ve gecelerde değişik mevlid törenlerinde okunur; özellikle de yeni açılan camiler tekbirle ve bu salât-ı ümmiyye ile faaliyete sokulur (Yahya,2016:72). Sonuç olarak aşağıda da notasını verdiğimiz salât-ı ümmiyye hemen her türlü toplu törende okunmaktadır.

Segâh Salât-ı Ümmiye

Aksaksemâî Evferi

Aksasemâî

Beste: Buhurizade İtrî

Camî mûsikîsinde üç kez ard arda tekrar edilen Salât-i Ümmiye, üçüncü tekrarında aşağıdaki şekilde icra edilmektedir.

3.1.3. Tekbîr

Tekbîr'in anlamı, Allah'ı ululamak ve yüceltmektir. Bayram hutbeleri ve Kurban bayramı günleri farz namazlardan sonra ve Kur'an hatimleri sırasında sûreler arasında cemâatin de katılmasıyla okunmaktadır. Bestesi Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi'ye ait olan Segâh tekbîr, sahanın pek çok uzmanı tarafından Din Mûsikîsi'nin en büyük eseri (şaheser) olarak telakkî edilmektedir. Günümüzde asker uğurlama, doğum, düğün, sünnet, merâsimi vb. her türlü sosyal olayda topluca okunan tekbîrın cemâat üzerinde bıraktığı tesir yadsınamaz bir gerçektir. Kurban kesilirken, bayram namazı ve günlerinde, mevlid esnasında veya toplu bir dînî merâsim heyecanı içinde, birlikte ve besteyle okunan tekbîrler, Allah'ın azametini ve kudretini bildiren kelimelerdir (Koca-Turabi, 2017:89-90). Eserin güftesi şöyledir: "Allah'ü Ekber, Allah'ü Ekber, lâ ilâhe ill'allah'ü v'allah'ü Ekber, Allah'ü Ekber ve li'l-lâhi'l hamb" Güfte günümüz Türkçesinde şu anlama gelir: "Allah en büyüktür, Allah en büyüktür, Allah'tan başka ilâh yoktur, yemin ederim ki Allah en büyüktür, Allah en büyüktür, hamb Allah içindir."

Segâh Tekbîr

Serbest

Beste: Buhurizade İtrî

3.1.4. Temcîd

Sözlükte, “tâzim ve senâ etmek” anlamındaki “temcîd”, minârelerde ezandan ayrı olarak Allah’a yapılan dua, tazarru ve münâcâtlar hakkında kullanılmaktadır. Üç aylarda Recep ayının ilk gecesiyle başlayıp ramazan ayının terâvih kılınan ilk gecesine kadar, ramazanda ise sahurdan sonra müezzinler tarafından halkın katılımıyla okunurdu. Cami ve tekkelerde temcîd okumak müezzinlerin ve zâkirlerin önemli görevlerindendir (Sezikli, c.40:410).

Diğer dinî mûsikî formlarında olduğu gibi, bu form da Kosova’daki dinî mûsikîye etki etmiştir. Kosova’da temcîd kelimesi halk arasında, bir kimse öldüğü zaman okunan salâ yerine de kullanılır.

Aşağıda notasını vermiş olduğumuz temcîd Kosova’nın Prizren ve Yakova şehirlerinde okunmaktadır.

Çargâh Temcîd

Serbest

Notaya alan: Krenar Doli

3.1.5. Ezân

Müekked bir sünnet olan ezân, kelime anlamıyla“bildirmek” demektir. Hz. Peygamber (sav)’in ezânı özellikle güzel sesli olan Hz. Bilal’e okunması ezânın usûlünce, sesi de güzel kullanarak okunması gerektiğine bir işaret olarak anlaşılmış ve zamanla ezânın kendine has tavrı içinde ve vakitlere de münasip makam tertipleri yapılmış, Türk Mûsikîsi’nin ezâna uyabilecek bütün makamları kullanılmıştır (Koca-Turabi, 2017:74).

Ezânın icrasında müezzinin ses rengi, perde genişliği ve özellikle mûsikî bilgisinin önemli rolü vardır. Bu konularda güçlü müezzinlerin icrâları bir anlamda irticâlî bir beste faa-liyeti olarak düşünülebilir. Bundan dolayı güzel ezan okumak ayrı bir kabiliyet ve hüner işidir. Ezân okuyuşunda ayrıca kararların çok önemli bir yeri olduğu ve karar perdelerinin ezânın en tesirli bölümlerini meydana getirdiği için müezzinin buralarda daha dikkatli olması ve bütün mûsikî kabiliyetini bu kısmın icrasında ortaya koyması gerekir (Yahya, 2016:79).

Kosova’da ise ezânlar, geçmişte Osmanlı geleneğine uygun olarak okunmaktaydı. Bunun yanı sıra Türkiye örneğinde olduğu gibi başkent Priştine’de bu gelenek daha fazla korunmuştur. Diğer şehirler ise bu gelenekten bir hayli uzaklaşmıştır. Ancak Türkler’in yoğun olarak yaşadığı Prizren, Gilan ve Mamuşa gibi şehirlerde bu gelenek hâlen uygulanmaktadır.

Ezânın okunuşundaki icrâ tarzı ve Kosova’da tatbik edilen makamlar:

Sabah Ezânı : Sabâ makamı

Öğle Ezânı : Uşşak makamı

İkindi Ezânı : Hicaz makamı

Akşam Ezânı : Segâh makamı

Yatsı Ezânı : Rast makamı

Hicaz Ezân

Notaya Alan: Alaadin Yavaşca

The musical score for Hicaz Ezân is written in staff notation with a key signature of one sharp (F#) and a common time signature (C). The lyrics are in Turkish and are written below the staff. The score consists of 21 lines of music, with line numbers 5, 10, 14, 17, and 21 marked at the beginning of their respective lines. The lyrics are as follows:

Al la hü ek ber Al la hü ek ber

Es he dü en lâ i lâ he il lâl lah Es he dü en lâ i lâ he il lâl lah

Es he en ne Mu mu ham me den ra sül lah Es he dü en

ne Mu ham me den ra su lül lah

Hay ya les sâ lâh hay ya les sa
Hay ya lel fe lâh hay ya lel fe

lâl lâl

Al la hu ek ber Al la hu ek ber

Lâ li lâ he il lâl lah

3.2. Tekke Mûsikîsi

"İslam Dini çerçevesi içinde kurulmuş olan birçok tarikatta, oturarak ya da ayakta olmak üzere değişik biçimlerde, ağır ve yürük usullerle yapılan âyinlerde, gerek raks için, gerekse kesin bilgiye ulaşmak ve kendinden geçip dünyayı unutmaya gayesiyle bestelenmiş eserlerin bütününden oluşan mûsikîye Tekke Mûsikîsi denmektedir (Özalp, 2000:111).

Tekke Mûsikîsi'nin Özellikleri:

a) Tekke Mûsikîsi'nde icra edilen mûsikî bir amaç olmayıp, bir araçtır. Onunla, Peygamberimiz (s.a.v.)'in dilinde "büyük savaş" olarak nitelendirilen nefisle olan savaşın kazanılması amaçlanmıştır (Inançer, 2000:553).

b) Tekke Mûsikîsi, dinî öğretilerin yaşanmasında çok büyük bir etken olan aşkı temin eder ki; mûsikînin aşkı artırdığı ve ruhları arıttığı bilinen bir gerçektir (Inançer, 2000:553).

c) Tekke Mûsikîsi'nde, kullanılan güftelerle mütenâsıp olarak tasavvufî bir lirizm, yani ilâhî bir neşe ve ritim duygusu hâkimdir (Ergun, 1942:13).

d) Tekke Mûsikîsi'ne ait eserlerin büyük çoğunluğu solo olarak okunmaktadır. Ancak-yerine ve zamanına göre-bazı eserler koro olarak da okunmuştur (Özalp, 2000:111). Özellikle tek sesli koronun icra etmesi için bestelenen bu eserlere "Cumhûr İlâhî, Cumhûr Durak" gibi isimler verilmiştir (Öztuna,1990:187).

Tekke mûsikîsi içinde icra edilen türler şunlardır:

3.2.1. Durak

Tekelerde zikir esnasında, zikre ara verildiği zaman okunan ağır bestenin adıdır. Genellikle bir kişi tarafından okunur. Ancak koro halinde okunduğuna da raslanır ki buna "Cumhur Durak" adı verilir. Esasen tekkelerde zikre ara verildiği zaman okunduğu için "Durak" adı verilmiştir (Ateş, 2017:181).

Güftelerde, Allah'ın büyüklük, kudret, ilâhî vasıfları ve fiileri mutasavvıfâne bir şekilde vurgulanır. Duraklar her makamdan ezgilemniş ve yalnız "Durak Evferi" usulüyle ölçülmüşlerdir (Ezgi,1953:60). Durakların ifadesinde, ruh ve beden yorgunluğunu giderici, rahatlatıcı bir özellik vardır (Ateş, 2017:182).

Kosova’da durakların hem arûz ölçüsüyle yazılmış şiirlerden hem de hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerden bestendiği görülmektedir. Durakların sözleri genellikle, Yunus Emre, Niyâzî-i Mısrî, Fuzûlî, Sünbül Sinan’ın şiirlerinden tercih edilmiştir.

Ben Bende Buldum Hakkı

Güfte: Yunus Emre

Beste: Akbaba İmamı

Ben ben de bul dum
dum çün hak kı
Şekk kü gü man nim
nem dir be nim
Ol dost yû zün gör
gör mez i sem
Bu göz le rim nem
nem dir be Nim

Ben bende buldum çün Hakk’ı,
Şekk ü güman nemdir benim,
Ol dost yüzün görmez isem,
Bu gözlerim nemdir benim.

Ümmî benim Yûnus benim,
Dokuz atam dördtür anam,
Aşk oduna düşüp yanam,
Sükku bazar nemdir benim.

3.2.2. Mersiye

Mersiye, Arapçada ölünün ardından ağlama ağıt söyleme anlamlarına gelen “rasâ” fiil kökünden gelmektedir. Genellikle cenaze merâsimleri ve o kişinin ölüm yıl dönümlerinde okunan mersiyelerin şiirlerinin İlâhî, Kasîde biçim veya türünde olduğu görülmektedir (Çakır,2017:109).

Mersiyeler, genellikle Muharrem ayı zarfında tekkelerde okunurdu. Bazı tarikatlerde özellikle Muharrem ayının onuncu günü icra edilen merâsimler esnasında aşure pişirilmesi, kurbanlar kesilip yemekler yedirilmesi bu merâsimin birer parçası hâline getirilmiştir.

Her Dem ki Geçer

Güfte: Derviş Hafız Fethî

Her dem ki geçer yadi mazinin hatırımdan,
eşkim yerine kan dökülür diydelerimden,
eşkim yerine kan dökülür diydelerimden,

Hicran ateşi yakti beni külli kül etti,
mecnun gibi dağda gezerim ol kederimden,
mecnun gibi dağda gezerim ol kederimden.

Berk sanmayım ki ufki semaden görünendir,
ahu şererimden çıkıyor hep ciğerimden,
ahu şererimden çıkıyor hep ciğerimden,

Dünya gözüme muzlim olup ayrı düşünce,
ol ruhi revan Mürşidi can Şeh Ömerinden,
ol ruhi revan Mürşidi can Şeh Ömerinden,

Fethi nice şad ola bu gönül ruhi revansız,
sevmiştim onu ben ziyade üst pederimden,
sevmiştim onu ben ziyade üst pederimden

Not: Prizren Melami Tekkesi Hacı Ömer Lütî Prizrenî vefatinden Derviş Hafız Fethi bu mersiye ile ifade etmiştir.

3.2.3. Nefes

Bektâşî mûsikîsinin en yaygın türlerinden ve en önemli unsurlarından biri nefestir. Güfteleri çoğunlukla Bektâşî tarikatına mensup şairler tarafından yazılmış ilâhîlerin genel adıdır (Uzun, TDVIA:22). Nefesler melodi karakteri olarak küçük usullerle bestelenmiş ve halk mûsikîsinin etkileri görülen eserlerdir. Nefeslerin ağır usullerle söylenenlerine oturak, yürük usullerle söylenenlerine şahlama denilir. Şamlamalar “semah nefesi” olarak da bilinir (Özkan, TDVIA: 371).

Nefes ile İlâhî arasında bazı farklılıklar vardır ve bu farklılıklar özetle şunlardır:

- a) Bektâşî tarikatında, mûsikî eşliğinde okunan manzumelere Nefes; Bektâşîlik dışındaki tarikatlarda, mûsikî eşliğinde okunan manzumelere ise İlâhî denir. (Can, 2003:471).
- b) İlâhîler ne kadar mutasavvîfâne nağmelerle bestelenmişse, Nefesler de o kadar rindâne, yani geleneğe pek aldırmayan tarzda nağmelerde bestelenmişlerdir (Can, 2003:471).
- c) Nefesler’de, daha ziyade Hz. Ali’nin; İlâhîler’de ise, Hz. Muhammed’in medhiyesine yer verilir (Demirtaş, 2009:224).
- d) Nefesler’de icra edilen mûsikî üslubu İlâhîler’e nazaran daha basit olup, Halk Mûsikîsi’ne yakınlık arzeder (Demirtaş, 2009:224).

Kosova’da nefesler daha çok Nîm Sofyân, Sofyân, Aksak, Raks Aksağı ve Ağır Düyek usüllerinde bestelenmişlerdir. Kosova’da okunan nefeslerin notalarından bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Uşşak Bektaşî Nefesi

Nîm Sofyan

Güfte: İbrahim Hasnaj

Beste: İbrahim Hasnaj

II

Nga Ezeli në Edeb,
domethenë Eternitet.
Fjala jonë pa një pa dy
Është për ty, o Zot për ty

III

Sado jemi gjithë fakir,
Kamja jonë s'ka kufi.
Muhammed Aliu, Zoti,
Na ushqen ne pika loti.

IV

Pra ju çoj një salavat,
Do i çoj dhe një lëvdatë.
Pirit tonë, të madhit Pir,
Të stolisur me tekbir.

3.2.4. Nevbe

Sıra, nöbet anlamına gelen nevbe, tekkelerde ritim sazları ve hânendelerin iştirâkıyla yapılan özel törenlerdeki ritim çalgılarının adıdır. Kâdirî, Rifâî ve Sâdî dergâhlarında halîle, kudûm ve mazhar çalınarak Arapça şûğûller okunmasıyla icrâ edilmektedir (Çakır,2017:124). Nevde denilen bu tertip Ramazan aylarında iki defa icra edilmekte ve üç fasıl olarak yapılmaktadır. Ağır usullerle başlayıp gittikçe hafifleyen usullerle bestelenen bu eserlerin sanat değeri oldukça yüksektir.

3.2.5. Savt

Oldukça basit türde ilâhîlerdir. Küçük melodik cümlelerden oluşan bir formdur. Özellikle XIX. yüzyılda kullanıldığı dile getirilmiştir. Aynı sözlerin aynı ritimle fakat farklı tonlardaki farklı melodilerin tekrar edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu formda sınırlı sayıda makamların kullanıldığı görülmektedir (Çakır, 2017:122). Bektâşî dergâhlarında da kullanılan bu forma “bektâşî gülbankı” adı verilmektedir.

Bu formun sözlerine bir örnek:

*Durman yanalım âteş-i aşka,
Şûle verelim âteş-i aşka.*

3.2.6. Salât-ı Kemâliye

Kâdirî, Rifâî ve Halvetî gibi cehrî (sesli) zikir yapılan tarîkat âyinlerinde zikrin kuûdi (oturarak) kısmında evrâda geçmeden evvel okunan bu salât, adını metnin içinde geçen “adede kemâ lillâhi ve kemâ yelîku bi-kemâlihi” ifadesinden almıştır (Çakır,2017:122).

Salât-ı Kemâliye, Kâdirîler ve Rifâîler arasında yatsı namazından sonra şeyheefendinin başkanlığında topluca yedi defa okunmaktadır. Buna “yatsı usulü” denilmiştir. Böylece Hz. Peygamber vesîle edilerek, rızkın genişleyeceği, gamın ve endişelerin giderileceği inancıyla Allah’a duâ edilir.

Metni ise şu şekildedir:

1. *Allâhümme salli ve sellim ve bârik ‘alâ seyyidinâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ‘adede in ‘âmillâhi ‘l-kerîmi ve ifdâlihî*
2. *Allâhümme salli ve sellim ve bârik ‘alâ seyyidinâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ‘adede kemâ lillâhi ve kemâ yelîku bi kemâlihî*
3. *Allâhümme salli ve sellim ve bârik ‘alâ mürşidinâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ‘adede kemâ lillâhi ve kemâ yelîku bi kemâlihî*
4. *Allâhümme salli ve sellim ve bârik ‘alâ şemsi’ d-duhâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ‘adede kemâ lillâhi ve kemâ yelîku bi kemâlihî*
5. *Allâhümme salli ve sellim ve bârik ‘alâ bedri’ d-’dücâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ‘adede kemâ lillâhi ve kemâ yelîku bi kemâlihî*
6. *Allâhümme salli ve sellim ve bârik ‘alâ nûri’ l-’Hüdâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ‘adede kemâ lillâhi ve kemâ yelîku bi kemâlihî*

Uşşak Salât-î Kemâlîye

Serbest

Al lâ hüm me sal li ve sel lim ve bâ rik a lâ sey yi di nâ
mür si di nâ

4 Mu ham me dîn ve a lâ â li hi a de de

6 in â mul lâ hil ke rîm ve if da li hi

8 Al lâ hüm me sal li ve sel lim ve bâ rik a lâ

11 sen sid du hâ Muha me dîn ve a lâ â li hi a de de

14 ke mâ lil lâ hi ve ke mâ ye li ku bi ke mâ li hi

Tüm tarikatlarda okunmakta birlikte daha çok Halvetiler tarafından icrâ edilen bu eser ritmik olarak söylenir.

3.2.7. Gülbank

Farsça'da "gülün sesi, bülbül şakıması" anlamına gelen gülbank, tarikat toplantılarında, bazı dînî ve resmî törenlerde belli bir edâ ile veya makamla okunan duâ demektir. Gülbank, yüksek sesle okunan müretteb dervîş duâlarıdır. Cumâ ya da bayram günleri sabah namazlarından sonra câmi çıkışında duâ edilip gülbank okunması olarak sa zikredilen tekke gülbankını şeyh okumaktadır (Çakır, 2017:125).

Bayram namazlarından önce ise şu gülbank okunur:

"Bârekallâhu fikum tayyeballâhu enfâsekum ve ahsenallâhu ileykum ve radiyallâhu Teâlâ ankum ve an kâffeti'l- müslimîne ecmeîm bi rahmetike yâ erhame'r- Râhimîn. Ey Kemâli kudrete bi-rûh-i zühdi müntehâ. Pâyem kadri celâlet keşidened tâcu çâr u düçar u arşu ferşi çâr u, sazu beru berer Cümle leyl u nehâr u

hâlik u erdi semâ. Lâ yezâl lem yezel dâim sifâtı zati tû. Evvelet bi ibtidâi âhiret bi intihâi sûre-i şerhi efâtet “Kul huvallâhu ehad” âyeti mansûr-i hikmet yefâllullâhu mâ yeşâ Hazreti Resuli Ekrem ve nebiyyil muhterem salallâhu aleyli ve efdalu’s-salavât ve ekmelu’t-tahiyyât. Ve dürrüdi binnisâ an âl i evlâd ı an cihâr-i yâr-i güzîn-i pâk-i cevher çerâğ u mescid u mihrâb u minber Ebu Bekir Ömer Osman Hayder ridvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmeîn an dâr-i ezel ve hem dâr-i ebed halledellâhu hilâfete hû ve eyyede bi’l-adli sultânetehû ilâ intihâiz-zemân ve ilâ nihayeti devran Âmin yâ Müsteân. İlâhi görkam göri ki rahmeti girda şarkan ve garba, bu’den ve kurba ve an ahkem-i ehl-i îmân râ ve cemâat-i hâzırân râ mübârek vakt-ı şerîf râ rızâen lillâhi’l-fâtiha. İlâhi vektü bi’s selâmeti ve’s-sihhati ve’l-âfiyeti aleynâ ve ale’l hüccâci ve’l guzzâti ve’l musâfirîn ve’l mükîmîn fî berrike min ümmet-i Muhamedin ecmeîn ve selâmun ale’l-müslimîn. Vel hamdulillâhi rabbi’l-âlemîn el Fâtiha”.

3.3. Cami ve Tekke Mûsikîsi’nde Kullanılan Ortak Formlar

3.3.1. İlâhi

Sözlük anlamı itibariyle “Allah’a ait” anlamına gelen ilâhî, edebiyatızda Allah ve Peygamber sevgisi başta olma üzere dînî ve tasavvufî konuları işleyen manzûm örneklere verilen isimdir. Türk edebiyatında nazım türleri belirginleşmeden önce dînî muhteva taşıyan her türlü şiire ilâhî denilirken daha sonra tasavvufî temaları işleyen ve Türk Din mûsikîsinin makam ve usûlleri ile bestelenek dînî toplantılarda okunan şiirlere ilâhî adı verilmiştir (Turabi-Koca,2017:129). Bugünkü tespitlere göre ilâhî kelimesi, “bestelenmiş dînî tasavvufî şiir” anlamıyla ilk olarak Evliya Çelebi’nin Seyâtnâmesi’nde geçmektedir (Uzun, 2000:64). İlahiler şekil bakımından din dışı Türk Mûsikîsindeki şarkı formuna çok benzerler, fakat sözleri ve melodi yapısı itibariyle şarkıdan ayrılırlar (Öztuna, 1990:385).

İlahiler câmi ve tekke ilahîleri olarak ikiye ayrılırlar. Câmi ilâhîleri, câmilerde yapılan ibâdetler arasında veya dînî cemiyetlerde okunan eserlerdir ve daha ağır bir üslûpla icrâ edilirler. İstisnâları olmakla birlikte tekke ilâhîleri ise genelde daha sanatlı, canlı ve hareketli eserlerdir (Turabi-Koca,2017:129). İlâhîler aynı zamanda tarîkatlara göre de farklılık gösterirler. Tarîkatların kendi büyüklerini öven ve o tarîkat mahsus ilâhîleri vardır.

Bununla birlikte ilâhiler bir müslümanın doğumundan ölümüne kadar yaşadığı her türlü olay ve ortamda kendine yer bulmuştur. Doğum, ölüm, sünnet, düğün, asker uğurlama, anma vb. cemiyetlerde ilâhiler icra edilmektedir.

Kosova'da ise Allah ve Peygamber, ayrıca din adamlarının meziyetleri hakkında yazılmış ve her makamdan çeşitli usullerle kendine mahsus bir tavrıla bestelenmiş Türkçe, Arnavutça okunan manzum ilahiler bulunmaktadır. İlahiler bir veya birkaç kişi tarafından camilerde, tekkelerde vb. ibadet meclislerinde mevlidler esnasında okunur. İlahilerin kendine mahsus tavrı vardı; bunları şarkı tavrından ayırmak için bu noktaya dikkat edilmelidir. Her makamdan ilahi bestelenmişse de ağırlıklı olarak uşşak, rast, nihavend, hicaz makamları kullanılmıştır. İlahiler çeşitli usullerle bestelense de, genellikle küçük usûller tercih edilmiştir. Tekkelerde zikir esnasında okunan ilahilerin zikir darblarına uygun olanlardan seçilmesi âdetidir.

Kosova'da okunan ilâhîlerden bazı örnekler:

Uşşak İlâhî

Güfte: ?

Beste: ?

Sofyan

Notaya alan: Abas Yahya

II

Ibn shemsi e ka shkru,
Zoti n'xhennet me na çu,
msoja ilmin fmive tu,
Lâ ilâhe illah.

III

Hem Allahun kush e don,
dhe Allahu at se don.
Me shejtan n'xhehennem e çon,
Lâ ilâhe illah

IV

Hem Allahun kush e don,
dhe Allahu at se don.
Me melek n'xhennet e çon,
Lâ ilâhe illah.

V

Jam merzitur du me dal,
me shku n'qabe s'kemi mall.
N'dhikër dojmë me kan,
Lâ ilâhe illah.

Du me fol n'këtë Ilahi

Usul: Türk Akşığı

Makam: Büselik

Güfte:

Derleyen: Krenar Doli

Kaynak: Rahovec/ Kosova

Du me fol n'kët i la hi
se m'ka rrok fort ni mër zi
Ve tem Ha kin ban tel bij Hu
Hu Sheh Su lej man Hu

II

Derte gajle q'i ka insani,
krejt nai çon nalet shejtani,
kush don dertet me i largu,
n'ket der hakit ai me u afriu,
para Shejhit me u palu,
Hu, u, dermân Shehem, hu.

IV

Hajdi shok, hajdi vllazni,
n'rrugë të drejt na dojmë me hy,
dojmë me dalë Shehit mejdan,
der të hakit ai na kallxon,
amanetet qysh na i'a kan' lân
Hu, u, dermân Shehem, hu.

III

Rrugë të drejt ka me kallxu,
pejgamert qysh e kanë urdhnu,
rrugës hakit mos me i lu,
prej ksaj rrugë ai qe del,
ka me m'et gjithmonë në terr,
Hu, u, dermân Shehem, hu.

V

Ai insan që s'ka iman,
amanetet ai s'din ku jan'
Hajdi shok, n'dashit me i gjet,
se ato janë n'Ehlibejt.
kush është imeti Muhamed,
Hu, u, dermân Shehem, hu.

VI

Ai insan që s'un i gjân,
Hiq mos t'rrehet se s'ka iman.
S'e din zorin, ai s'e ka pa,
ai nuk din shka me kallxu
si mynxyr ai ka me shku.
Hu, u, dermân Shehem, hu.

VIII

Hajdi shok, se unë heca,
Lypa hakin dhe e gjeta.
Lypa hakin e shkova n'derë,
Dhe u njofta me pejgamber.
Kur e pash un' shehin krejt,
Hu, u, dermân Shehem, hu.

VII

Krejt kto fjal' unë i fola,
krejt me ashk prej zemre i nxorra.
Për të dhash' nit, o, mos rrini qorra,
me pshtu' vehten ju kallxova.
Hajdi shok, se unë shkova,
Hu, u, dermân Shehem, hu.

IX

Sheh Myhedini i halvetisë,
soj i Muhamed Alisë.
Muhamed resulallahit,
i Imam alisë Hazreti Shahit ,
është i ardhun për pejgamber,
Hu, u, dermân Shehem, hu.

3.3.2. Kasîde

Edebiyatıta ise terim olarak “belli bir amaçla söylenmiş, üzerinde düşünülmüş, gözden geçirilmiş şiir” manasındadır (Elmalı, TDV:562). İlk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkmış.

Divan edebiyatının önemli nazım şekillerinden olan kasîdeler beyit esaslı olup kesin olmamakla beraber 31-99 beyitten meydana gelmektedir. İlk beyte *matla'*, son beyte ise *makta'*, şairin mahlasının olduğu beyte *taç beyit*, kasîdenin en güzel beytine *beytü'l-kasîd* denir. Kafiye düzeni gazele benzeyen kasîdeler 6 bölümü muhtevidir. Bunlar:

1. Nesîb (Teşbib): Kasîdenin giriş bölümü. Bu bölüm için tasvir bölümü ifadesi de kullanılmaktadır. Tasvir edilen şeye göre örneğin zamanlar için rebîiyye (bahar), şitâiyye (kış), sayfiyye (yaz), ramazaniyye, ıydiyye (bayram), nevrûziyye; mekânlar için İstanbuliyye, Bağdâdiyye; olaylar için sûriyye, fethiyye, kudûmiyye vs. diye isimlendirilmelere rastlanmaktadır.

2. Girizgâh (Giriz): Şairin bir önceki bölüm ile bir sonraki bölüm arasında (nesîb-medhiye) ilişki kurulan birkaç beyitlik bölümdür.

3. Medhiye: Kasîdede mevzu olan kişi veya meselenin övüldüğü bölümdür.

4. Tagazzül: Gazel olarak da tabir edilen bu bölümde yeni bir matla‘ açılır. Beş-on iki beyit arasında değişir.

5. Fahriye: Şairin kendisini övdüğü bölümdür. Medhiyede şair karşıdakini nasıl övdüyse bu bölümde de kendini över.

6. Dua: Övülen şahıs için Allah’a niyazda bulunulur. Onun için iyi dileklerde bulunulur. Genellikle birkaç beyitten oluşur (Uysal, 2010:565).

Cami ve tekke mûsikisinde müşterek kullanılan kasîde formu, içerik olarak Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.v.) ve din büyüklerine gösterilmesi gereken taz‘im ve hürmet başta olmak üzere İslam dinine ait ibadet ve ahlak meselelerinden söz eden uyarıcı, öğüt verici dinî-tasavvufî şiirlerden oluşmaktadır (Özkan, TDV:566). Allah’ın varlığını ve birliğini anlatan kasîdelere “Tevhid”, Allah’tan yardım ve medet dilemek için yazılan kasîdelere “Münacat”, Hz. Peygamber (s.a.v) efendimizi ve din büyükleri anlatmak için yazılan kasîdelere ise “Na‘t” adı verilmektedir (Turabi-Koca, 2017:127).

Kosova’da okunan Kasîdelerden bazı örnekler:

*Allahumme yâ Rabbi yâ Settâru yâ Azîzu ya Gaffâr Allah
Yâ Celîlu yâ Cebbâr Allah yâ Mukallibe’l-kulûbi ve’l-ebsâr
Yâ Müdebbiru’l-leyli ve’n-nehâr
Allah mehâsibi’l-kabri ve’n-nehâr Allah
Allâhummetur uyûbenâ vağfir zunûbenâ Allah
Ve tahhir kulûbenâ Allah ve nevvir kubûrenâ Allah
Veşrah sudûrenâ Allah ve keffir ‘annâ seyyiâtinâ Allah
Ve teveffenâ me’al ebrâr Allah
Subhâneke mâ ‘abednâke hakka ‘ibâdetike yâ mahbûb Allah
Subhâneke mâ zekernâke hakka zikrike yâ mezkûr Allah
Subhâneke mâ şekernâke hakka şukride yâ meşkûr Allah
Subhâneke mâ arefnâke hakka ma’rifetike yâ marûf Allah*

*Yâ muhavvile’l-havli ve’l-ahvâli havvil hâlenâ ilâ ahseni’l-hal. Âmîn
Mevlâm yâ Hazret-i mevlâm tekabbel minnâ ya Hazret-i Allah Hû.*

3.3.3. Şuğul

Arapça “iş”, “uğraş” anlamlarına gelir. Sözler Arapça olmasına rağmen kolay anlaşılır ve ezberlenebilir özelliktedir. Akıcı bir ritim ve üslûpları vardır. Tekkelerde zikir esnasında okundukları için zikrin ritim ve akıcılığına uygun olması için nim sofyan, sofyan, düyek usullerle bestelenmişlerdir. Şuğullerin icrasına genellikle kıyamî zikir yapan tarikatlarda raslanır (Ateş, 2017:184).

Kosova’da okunan şuğullerin büyük çoğunluğunun güfteleri daha çok Hazreti Peygamber ile alakalıdır. Kosova’da okunan bazı şuğullerin notaları aşağıda verilmiştir.

Essebbu bedâ

Güfte: ?

Beste: ?

Sofyan

Notaya Alan: Abas Yahya

Es sub hu be da min tal a ti hi

es sub hu be da min tal a ti hi

vel ley li de ca min vef ra ti hi

vel ley li de ca min vef ra ti hi

Fakar rusulâ fadlen ve ulâ,
ehde's-sübülâ lidelâletini

Kenzu'l keremi mevlan niami
hâdi'l-ümemi lişerâtihi.

3.3.4. Na't

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v) 'i övmek ve güzel vâsıflarını yüceltmek, özelliklerinden bahsetmek, şefaatinin dilemek gibi maksatlarla yazılmış Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerle bildiren ve çeşitli makamlarda bestelenen dinî eserlerdir (Ergun,1942:54). Câmilerde na't genellikle Cuma ve bayram namazlarından önce okunan Kur'an-ı Kerîm'den sonra okunurdu. Tekkelerde zikir aralarında bir zâkir tarafından tek kişi tarafından okunmaktadır.

Na't

Cânım kurban olsun senin yoluna
Adı güzel kendi güzel Muhammed.
Şefaât eyle bu kemter kuluna
Adı güzel kendi güzel Muhammed.

Mü'min olanların çoktur cefâsı
Ahirette olur zevk ü sefâsı
On sekiz bin âlemin Mustafâ'sı
Adı güzel kendi güzel Muhammed

Güfte: Yunus Emre (Güzel, 1989:297)

4. KOSOVA TEKKELERİ

Mevcut olan olumsuz şartlara rağmen, geç de olsa ve daha çok vakit kaybetmeden buralarda bu tür çalışmaların hem zaman hem de insan tahribatı düşünülerek, kimi tekkelerin, tamamen yok olmadan, imkânlar dâhilinde ele alınıp tanıtılmasının son derece önemli olduğuna inanmaktayız. Tespit edilen tarikatlar şunlardır: Halvetî, Kadîrî, Sadî, Melami, Rifai, Bektaşî, Nakşibendî, Sinani, Şâzeli.

Bütün bu tarikatlar ve aşağıda neşredeceğimiz tekkelerin çoğu bugün mevcut ve etkin olurken Mevlevî tarikatı ve tekkeleri ise, çoktandır sönüp yok olmuştur. Bugün Kosova'da Sadî tarikatına ait Acîze Baba'nın Yakova'da kurmuş olduğu "Büyük Tekke" (Teqja e Madhe) en tanınmışlarından biri sayılmaktadır, Yakova ve yöresi aynı zamanda bugün Kosova'nın diğer yerlerine kıyasen tekkeleriyle en zengin yöresidir. Bugün sadece Yakova'da Bektaşî, Nakşibendî ve Şâzeli tarikatına ait tekkeler bulunmaktadır ve etkindir. Bugün etkin olan tüm tekkelerde devamlı olarak zikirler yapılmaktadır.

Kosova'da mevcut olan tekkelere bizzat yaptığımız ziyaretler esnasında elde edilen bilgi ve zevahirlerde, Kosova'daki bazı tekkelerin çok zengin, bazılarının da mütevazı oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden çoğu tekkelerde tüm tekke unsurlarının mevcut olmadığı, fakat bütün tekkelerde semahane ve türbenin mevcudiyetinin yanı sıra daha büyük tekkelerde kahve ocağı, meydan odası ve hücrelerin de bulunduğu görülmektedir.

Çalışmamızın gerçek yönü, bugün Kosova'da mevcut olan bütün tekkelerin tarafımızdan bizzat ziyaret edilerek haklarında yerinde bilgi edinilmesi ve fotoğrafa alınmasıdır. Çalışmamızda verilen bilgiler ilk kaynaktan alınarak özgün bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Tezin, gerçek ve önemli bilgileri içermesi yönünde, gelecekte bu yönde yapılacak olan daha detaylı araştırmalarda çok önemli bir kaynak eseri oluşturacağına inanmaktayız.

4.1. Halvetî Tekkeleri

Halvet lûgatta, uzlet, inzivâ, yalnızlık; tasavvuf insılâhında, ne bir meleğin ne de herhangi bir kimsenin bulunduğu bir halde ve yerde Hak ile siren (mânen) konuşmak, rûhen sohbet etmek ma'nalarına gelir (Öztürk, 2004:27).

Halvetiyye tarikatının pîri ve kurucusu Şeyh Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer İbn Şeyh Ekmelüddin, Lahcan'da doğar ve burada yetişerek Hazrem'de bulunan amcası Şeyh Ahî Muhammed b. Nûr el-Halvetî'nin yanına gider. Hz. Pîr amcasından tarikat alarak, amcasının vefatı üzerine 717/1317 yaşında yerine geçer ve bu itibar ile Halvetiyye tarikatının kurucusu ve pîri olur (Vicdanî, 1995:174-175).

Halvetî tarikatının Kosova'da en yaygın tarikatlardan biri olduğu bir gerçektir. Prizren'in ise Kosova ve Arnavutluk için Halvetî tarikatının beşiği olduğuna inanılmaktadır. Çünkü Prizren'de Halvetî tarikatının ilk ve merkez tekkesi (asitane) kurulmuştur (Vırmiça, 2010,41).

Simdi sırasıyla inşa tarihlerini dikkate alarak bu tarikata ait tekkeler hakkında araştırmalarımız esnasında elde ettiğimiz ayrıntılı bilgileri sunmaya çalışacağız.

Şeyh Osman Efendi Tekkesi

Prizren şehrinde bulunan tekke, Saraçhane Dergâhı ve Osman Baba Tekkesi isimleriyle de anılmaktadır. Dergâha ismini veren Şeyh Osman Baba tarafından 1712 yılında kurulmuştur. Halvetiliğin Ramazaniye koluna mensup olan tekkenin tesisleriyle birlikte tarikat Kosova'da yayılmaya başlamış ve zaman içerisinde Kosova'nın diğer şehir ve köylerinde de bu tekkeye bağlı zaviyeler açılmıştır. Bu şehir ve köyler; Rahovça, Demyan, Yakova, Rugova, Priştine, Lukinye, Nivokaz, Yunik, Mitroviçe ve Hoça'dır (Kosova İlahileri, 2017:16).

Tekke silsilesi şöyledir:Şeyh Pîr Osman, Şeyh Ahmed (Pîr Osman'ın oğlu), Şeyh Sinan, Şeyh Cemalî, Şeyh Şehabeddin, Şeyh Alaydın, Şeyh Hüseyin, Şeyh Hasan, Şeyh Necati, Şeyh Abidin (Şeyh Osman Efendi Tekkesi Arşivi, 12.11.2019).

Günümüzde tekkede zikirler devamlı olarak her perşembe günü yatsı namazından sonra yapılmaktadır.

Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi

Bugün Rahovça'da en büyük ve en eski tekkeyi Şeyh Süleyman Baba'nın 1732 yılında kurmuş olduğu tekke oluşturmaktadır (Krasniqi, 2017:246). Tekke Rahovça'nın tam merkezinde ve önceleri mevcut olan Çarşı Camii yanındadır. Tarih ve kültür açısından büyük önem taşıyan tekke, çok zengin bir el yazma kütüphanesiyle birlikte devlet koruması altına alınmıştır (Rexhepagiq, 2003:162).

Tekke kurucusu olan Şeyh Süleyman Baba'dan sonra tekke silsilesi şöyledir: Şeyh Haydar, Şeyh Yusuf, Şeyh Mesut, Şeyh Recep, Şeyh Yunus, Şeyh Muhyiddin ve Şeyh Besim (Şeyh Süleyman Tekkesi Arşivi, 16.11.2019).

Tekkede zikir devamlı olarak Cuma günlerdi, özellikle de Cuma namazından sonra yapılmaktadır. Tekkede ayrıca Ramazan aylarında teravih namazından sonra da zikir yapılmaktadır.

Şeyh İbrahim Efendi Tekkesi

Şeyh İbrahim Efendi Tekkesi Yakova Belediyesi'ne bağlı olan Damyan köyünde bulunmaktadır. Kosova'da sırasıyla üçüncü Halvetî tekkesini oluşturan bu tekkeyi Damyan doğumlu Şeyh İbrahim Efendi kurmuştur (Rexhepagiq, 2003:162).

Bu tekkeyle alakalı, zamanının, çok âlim ve fazıl şeyhlerinden olan, Şeyh Mustafa Baba'yı anmak gerekir. Zaten bugün de köy halkı tarafından bu tekke daha fazla "Şeyh Mustafa Baba Tekkesi" olarak bilinmektedir. Tekkenin bugünkü şeyhi, Şeyh Bayram Efendi'dir (Virmişa, 2010:47).

Tekkede zikir devamlı olarak cuma namazından sonra yapılmaktadır.

Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi

Yakova'da Halvetî tarikatına ait birinci tekkeyi Şeyh Mehmet Efendi'nin XVIII, yüzyılın sonlarında kurmuş olduğu tekke oluşturmaktadır (Şeyh Mehmet Tekkesi Arşivi, 19.11.2019).

Şeyh Mehmet Efendi'nin ölümünden sonra günümüzde kadar bu tekkedeki silsile şöyledir: Şeyh Mehmet, Şeyh Halit, Şeyh Ahmet, Şeyh Hüseyin, Şeyh Halit. Bugün bu tekkeyi derviş Vedat yönetmektedir (Şeyh Mehmet Tekkesi Arşivi, 19.11.2019).

Tekke kuruluşundan günümüzde kadar etkindir. Tekkenin çok sayıda dervişleri vardır ve her hafta cuma namazından sonra zikir yapmaktadırlar.

Şeyh Hamza Efendi Tekkesi

Kosova'da Halvetî tarikatına ait olan önemli tekkelerden biri bugün Mitroviça'da, 220 yıl önce (Şeyh Mehmet Şehu Efendi'nin Yakova'da kurmuş olduğu tekkenin devamını oluşturan) Şeyh Hamza'nın kurmuş olduğu tekke'dir. Şeyh

Mehmet'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Hamza, Mitroviça'nın kurmuş olduğu yeni tekkede tarikatı devam ettirmiştir (Vırmıça, 2010:49).

Tekkedeki silsile şöyledir: Şeyh Mehmet Şehu (ilk kurucu), Şeyh Hamza, Şeyh Ali, Şeyh Ahmet, Şeyh Muhamed, Şeyh Ahmet Şehu (Şeyh Hamza Tekkesi Arşivi, 12.11.2019).

Tekkede şeyhin olmamasına rağmen faaliyetlere devam edilmektedir ve zikirler devamlı olarak sabah namazından sonra yapılmaktadır. Zikirler kuudi (oturarak) yapılmaktadır.

Şeyh Zeynelabidin Efendi Tekkesi

Dardan Belediyesi'ne bağlı Topaniça köyünde kurulan bu tekke Kosova'da Halvetî tarikatına ait çok eski tekkelerden biridir. Bu tekkeyi Aşağı Livoçi'den olan Şeyh Zeynelabidin, hilafetnamesinden anlaşıldığına göre, 1753 yılında kurmuştur (Rexhepagiq, 2003:165).

Tekkedeki silsile şöyledir: Şeyh Zeynelabidin, Şeyh Rüstem, Şeyh İbrahim, Şeyh Ali, Şeyh İsmail, Şeyh Abdülkadir. Tekkenin son şeyhi, Şeyh Abdülkadir, tekkede Kadırî tarikatını da benimsemeye başlamıştır.

Şeyh Halit Efendi Tekkesi

Şeyh Halit Tekkesi, Yakova Belediyesi'ne bağlı olan Nivokaz köyünde bulunmaktadır. Yakovalı Şeyh Halit bu tekkeyi 160 yıl öncesine kurmuştur. Mahalli bu tekkenin kuruluşunda İşkodralı Şeyh Tara'nın da büyük katkısının olduğunu ve tekkenin Şeyh Tara zamanında çok etkin olduğu bildirmektedir. Şeyh Tara aynı zamanda ondan sonra gelecek olan Şeyh İslam'ı da eğitmiş ve post için hazırlanmıştır (Vırmıça, 2010:55).

Tekkede şeyh silsilesi şöyledir:Şeyh Halit, Şeyh Tara, Şeyh İslam, Şeyh Mehmet, Şeyh Çazim, Şeyh Eşref, Şeyh Hazir, Şeyh Mehmet'tir (Rexhepagiq, 2003:163).

Tekkede zikirler devamlı yapılmaktaydı. Bu zikirlerle çoğu zamanlarda komşu köyü olan Skıvyan'dan da gelen dervişler de katılmıştır.

Şeyh Beça Efendi Tekkesi

Prizren Belediyesi'ne bağlı Lukinay köyünde bu tekkeyi, aynı köyden olan Şeyh Beça 1922 yılında kurmuştur. Tekenin kuruluş tarihi giriş kapısı üzerinde Arağ rakamlarıyla yazılıdır. Bakımsızlık yüzünden tahribat gören eski tekke yıktırılmış aynı yerde yenisi inşa edilmiştir (Vırmiça, 2010:56).

Tekke silsilesi şöyledir: Şeyh Beça, Şeyh Reca (Şeyh Beça'nın kardeşi), Şeyh İsmail (Şeyh Reca'nın oğlu) ve Şeyh Besim Şhay (Şeyh Beça Tekkesi Arşivi, 10.12.2019).

Tekkede zikirler ve diğer faaliyetler devamlı olarak yapılmaktadır.

Şeyh Reca Efendi Tekkesi

Lukinay'daki Şeyh Beça Tekkesi'nin son şeyhlerinden Şeyh İsmail'in ölümünden kısa bir zaman sonra, Şeyh İsmail'in iki oğlu Besim ve Reça arasında miras anlaşmazlıkları ve posta kimin oturacağı sorunu da ortaya çıkmıştır. Öyle ki Şeyh İsmail'in büyük oğlu Şeyh Besim Şhay bu hakkı kendine tanıyarak posta geçmiştir. Bu durumu Kosova'daki asitane tekkesi ve diğer Halvetî tekkeleri kabul etmeyip, Şeyh İsmail'in ikinci oğlu olan Şeyh Reca'nın yeni bir tekke kurmasını ve posta geçmesini uygun görmüştür (Vırmiça, 2010:57).

Eski posta oturmayan Şeyh Reca, asitanenin göstermiş olduğu anlayış ve fikir birliğiyle bu tekke yakınlarında 1999 yılında köyün içinde kendi tekkesini kurup posta oturmuş ve kendi etkinliklerine başlamıştır. Şeyh Reca hilafetnamesini Şeyh Necati'den almıştır (Rexhepagiq, 2003:165).

Öyle ki, bugün Lukinay köyünde Halvetî tarikatına ait iki tekke mevcuttur.

Şeyh Tahir Efendi Tekkesi

Şeyh Tahir Efendi Tekkesi İpek'te kurulan dört tekke içinde en iyi ve en güzelini oluşturmaktadır. Sırasıyla tekke, Kosova'da Halvetî tarikatına ait tekkelerin dokuzuncusunu oluşturmaktadır. Bizzat yerinde aldığımız bilgilere göre tekke 1930 yıllarında Şeyh Tahir Yunik tarafından kurulmuştur (Şeyh Adriyan 10.11.2019).

Tespit edilen silsile şöyledir: Şeyh Tahir, Şeyh Süleyman, Şeyh Çazim, Şeyh Enver, Şeyh Adriyan(Şeyh Tahir Tekkesi Arşivi, 10.11.2019).

Tekkenin çok sayıda dervişı vardır. Zikirler her hafta cuma namazından sonra devranla yapılmaktadır.

Şeyh Recep Efendi Tekkesi

Yakova Belediyesi'ne bağlı Rugova köyündeki Halvetî tarikatına ait tekke Osmanlılardan sonra kurulan tekkelerden birini oluşturmaktadır. Bu tekkeyi Şeyh Recep Efendi 1934 yılında kurmuştur. Şeyh Recep 1890 yılında Rahovça'da doğmuştur. Şeyh Recep Efendi hilafetnamesini Arnavutluk'ta, Şeyh Yahya'dan almıştır. Şeyh Recep 1989 yılında vefat etmiştir. Tekkenin bugünkü şeyhi, Şeyh Recep'in oğlu, Şeyh Muhammed'dir. Şeyh Muhammed hilafetnamesini Prizren Halvetî Tekkesi şeyhi, Şeyh Necati'den 1990 yılında almıştır (Tekke hakkında bilgileri tekenin bugünkü şeyhi, Şeyh Muhammed Efendi, 12 Kasım 2019 yılında yaptığımız ziyaret esnasında vermiştir).

Zikirler her cuma namazından sonra yapılmaktadır. Müritleri Rugova ve etraf köylerinden gelmektedir.

Şeyh Ahmet Efendi Tekkesi

1935-40 yıllarında Şeyh Ahmet Muliçi Yakova'da Halvetî tarikatına ait ikinci tekkeyi kurmuştur. Ahmet Muliçi, 1871 yılında Yakova'da doğmuştur ve aynı kentte 1941 yılında vefat etmiştir. Tekkenin bugünkü şeyhi, Şeyh Ahmet'in oğlu Şeyh Bedruş'tur. Şeyh Bedruş hilafetnamesini, Prizren Asitane Tekkesi şeyhi, Şeyh Necati'den almıştır (Rexhepagiq, 2003:164).

Tekkede devamlı olarak zikirler cuma günleri yapılmaktadır.

Şeyh Halit Efendi Tekkesi

Rahoveç Belediyesi'ne bağlı Küçük Hoça köyünde 1940 yıllarında bu tekkeyi aynı köyden olan Şeyh Halit kurmuştur. Şeyh Halit'in ölümünden sonra (1947) şeyhlik görevine oğlu Şeyh Muharrem gelmiştir. Babası gibi Şeyh Muharrem de hilafetnamesini Prizren Asitane Tekkesi'nden almıştır (Rexhepagiq, 2003:164).

Tekkenin semahanesi ve derviş odası vardır. Tekkede düzenli olarak zikirler yapılmaktadır.

Şeyh Osman Efendi Tekkesi

Şeyh Osman Efendi bu tekkeyi, Yunik Belediyesi'ne kurmuştur. Mahalleli bu şeynin çok dürüst, çalışkan ve dindar olduğunu bildirmektedir. Tespit edilen silsile şöyledir: Şeyh Cafer, Şeyh Osman. Tekkenin bugünkü Şeyh Celal Efendi'dir (Şeyh Osman Tekkesi Arşivi, 22.05.2020).

Tekkede devamlı olarak zikirler cuma günleri yapılmaktadır.

Şeyh Ali Efendi Tekkesi

Şeyh Ali Lala Efendi Yakova'nın Halvetî tarikatına ait dördüncü tekkeyi 1994 kurmuştur. Şeyh Ali hilafetnamesini, Nivokaz Tekkesi şeyhi, Şeyh Hazırı'dan almıştır.

Tekkede devamlı olarak zikirler cuma günleri yapılmaktadır.

4.1.1. Kosova'daki Halvetîler'de Zikir ve Mûsikî

Halvetîyye tarikatında kalb' tasfiye, her an "kelime-i tevhid"i dilden düşürmeme, mâsivadan uzaklaşıp zikir-i Celâl ile meşgul en önemli özelliklerdendir. Bu tarikat da diğer tarikatlar gibi yedi esma'ya dayanır. Bunlar da sırasıyla şöyledir: Lâ ilâhe illallâh, Yâ Allah, Yâ Hu, Yâ Hakk, Yâ Hayy, Yâ Kayyûm, Ya Kakhâr'dır.

Sabah namazından sonra zikir şu tertib içinde yapılır:

"Rûh-i pâk-i Muhammed Mustafâ râ salâvat" denildikten sonra, 250 defa "*lâ ilâhe illallâh*" zikredilir. Ondan sonra 400 defa "Hû" ismi ve son olarak ta 100 defa "darb Hû" denilir. Zikir bitince sabah usulü duâsı yapılır (Yahya, 2016:122).

Cuma günü Cuma namazı kılındıktan sonra zikre başlamadan önce salavât getirilir ve zikir açılır. Bundan sonra 12 defa "*lâ ilâhe illallâh*" ve bir o kadar da "Yâ Allah" denilir. Daha sonra "Hû" ismine geçilir ve ilâhiler okunur. İlâhiler bitince "darb Hû" çekilir ve duâ yapılır. Duâdan sonra üç salavât ve bir tekbir ile zikir sona eder.

Prizren tekkesi âsitâne (merkez) olduğu içim Muharrem ayının onuncu gününde tekkede aşure pişirilip akşam namazından sonra cemmate dağıtılır. Aşure Muharrem ayının başlanır ve dervişler Kerbelâ şehitleri, Hazreti Hasan ve Hüseyin'le ilgili ilâhi ve kasideler okunur.

Ramazan ayının 15. ve 27. gecesinde dervişler temcîd ve ilâhiler okurlar.

Okunan temcîdin metni şöyledir:

*Lâ ilâhe illallâh Hak Lâ ilâhe illallâh Âdem safiyyullah Mevlâm,
Lâ ilâhe illallâh Hak Lâ ilâhe illallâh Nuh necîbullah Mevlâm,
Lâ ilâhe illallâh Hak Lâ ilâhe illallâh İbrahim halîlullah Mevlâm,
Lâ ilâhe illallâh Hakk Lâ ilâhe illallâh İsmail zebîhullah Mevlâm,
Lâ ilâhe illallâh Hakk Lâ ilâhe illallâh Dâvud halîfetullâh Mevlâm,
Lâ ilâhe illallâh Hakk Lâ ilâhe illallâh Musâ kelîmullâh Mevlâm,
Lâ ilâhe illallâh Hakk Lâ ilâhe illallâh İsa Rûhullah Mevlâm.*

Resim 4.1. Zikirden bir görüntü (Prizren Halvetî Tekkesi)

Not: Krenar Doli'nin koleksiyonundan alınmadır.

Bayram namazlarından önce ise şu gülbank okunur:

*“Bârekallâhu fikum tayyeballâhu enfâsekum ve ahsenallâhu ileykum ve
radiyallâhu Teâlâ ankum ve an kâffeti'l- müslimîne ecmeîm bi rahmetike yâ
erhame'r- Râhimîn. Ey Kemâli kudrete bi-rûh-i zühdi müntehâ. Pâyem kadri celâlet
keşidened tâcu çâr u düçar u arşu ferşi çâr u, sazu beru berer Cümle leyl u nehâr u
hâlik u erdi semâ. Lâ yezâl lem yezel dâim sifâtı zati tû. Evvelet bi ibtidâi âhiret bi
intihâi sûre-i şerhi efâtet “Kul huvallâhu ehad” âyeti mansûr-i hikmet yefâlullâhu
mâ yeşâ Hazreti Resuli Ekrem ve nebîyyil muhterem salallâhu aleyli ve efdalu's-
salavât ve ekmelu't-tahiyyât. Ve dürrüdi binnisâ an âl i evlâd ı an cihâr-i yâr-i güzîn-*

i pâk-i cevher çerâğ u mescid u mihrâb u minber Ebu Bekir Ömer Osman Hayder ridvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmeîn an dâr-i ezel ve hem dâr-i ebed halledellâhu hilâfete hû ve eyyede bi'l-adli sultânetehû ilâ intihâiz-zemân ve ilâ nihayeti devran Âmin yâ Müsteân. İlâhi görkam göri ki rahmeti girda şarkan ve garba, bu'den ve kurba ve an ahkem-i ehl-i îmân râ ve cemâat-i hâzırân râ mübârek vakt-ı şerîf râ rızâen lillâhi 'l-fâtiha. İlâhi vektü bi's selâmeti ve 's-sihhati ve 'l-âfiyeti aleynâ ve ale'l hüccâci ve 'l guzzâti ve 'l musâfirîn ve 'l mükîmîn fî berrike min ümmet-i Muhamedin ecmeîn ve selâmun ale'l-müslimîn. Vel hamdulillâhi rabbi'l-âlemîn el Fâtiha”.

Halvetî tarîkatının mürşid ve şeyleri kış aylarında kırk gün boyunca تنها bir yerde Allah'ı zikretmek için halvete girerler. Halvet esnasında mümkün merteye az yemeye, az içmeye, az uyumağa gayret ederler, böylece Allah'a daha yakın olmağa çalışırlar (Yahya, 2016:126). Bu halvete çekilme yaz aylarının en kısa gecelerinde de tekrarlanır.

Dervişler cübbe ve sikkelerini sabah, cuma, terâvîh ve bayram namazlarında giyerler. Sikeleri mevlevî sikkelerine benzer. Hırkaların uzun yakalarından on ikidiliş vardır, bu on iki dikiş on iki imamı ve on iki tarîkatı sembolize eder. Şeyh efendinin tâci Şabaniyye tâcına benzer, sekiz dilim ve her dilimde on iki dikiş bulunmaktadır.

4.2. Kadirî Tekkeleri

İslâm dünyasında en yaygın üç tarikattan biri olan Kadiriye'nin kurucu piri bugünkü İran'ın Geylan kentinde doğan, daha sonra Bağdat'a yerleşen Abdülkadir-i Geylanî'dir. Tarikatın Osmanlı topraklarındaki ilk büyük temsilcisi şair sufi Eşrefoğlu Rumî'dir (öl. İznik 1469). Kadiriye İsmail Rümî (Ol. İstanbul, 1631) ile İstanbul'a ulaşmış ve yayışma imkânı bulmuştur (Kara, 2019:107).

Kosova'da çok yaygınlaşan tarikatlardan biri Kadirî tarikatıdır. Kadirî tarikatının Kosova yöresinde en çok XVII. ve XVIII yüzyılda yayıldığına inanılmaktadır. Çünkü o dönemlerde Kosova yöresinde bu tarikatın büyük etkisin olduğu anlaşılmaktadır (Vırmiça, 2010:74).

Şimdi sırasıyla inşa tarihlerini dikkate alarak bu tarikata ait tekkeler hakkında araştırmalarımız esnasında elde ettiğimiz ayrıntılı bilgileri sunmaya çalışacağız.

Şeyh Hasan Efendi Tekkesi

Kosova'da Kadirî tarikatına ait ilk tekkeyi Prizren'deki Şeyh Hasan Horasani'nin 1655 yılında kurmuş olduğu tekke oluşturmaktadır (Çehajiç,1986:137). Prizren halkı bu tekkeyi daha fazla Kurila Kadirî Tekkesi olarak bilmektedir.

Prizren'deki Şeyh Hasan Efendi Tekkesi, Balkanlar'daki bu tarikata ait tekkelerin en eskisini oluşturduğuna inanılmaktadır. Şeyh Hasan'ın, XVII. yüzyılın başlarında Horasan'dan ilkin Üsküp'e daha sonra da Prizren'e yerleşip, Kurila semtinde XVII. yüzyılın ortalarında, Kosova'da Kadirî tarikatına ait ilk tekkeyi kurduğu rivayet edilmektedir (Vırmiça, 2010:73).

Tekke bugün Kosova'da Kadirî tarikatına ait bir asitane tekkesi niteliğindedir.

Günümüze kadar tekkedeki şeyh silsilesi şöyledir: Şeyh Hasan, Şeyh Mahmut, Şeyh Mustafa, Şeyh Mahmut, Şeyh Eyüp, Şeyh Yahya, Şeyh Mustafa, Şeyh Hasan, Şeyh Mühedin, Şeyh Hasan, Şeyh Bedrettin ve Şeyh Abdülkadir (Şeyh Hasan Tekkesi Arşivi, 21.10.2019).

Bugün yüzlerce dervişi olan bu tekkede her perşembe akşamı zikir yapılmaktadır. Zikir sadece devranla gerçekleşmektedir. Tekke Kadiriliğin, Zincirli koluna aittir.

Şeyh Ali Efendi Tekkesi

Prizren'de Kadirî tarikatına ait ikinci tekkedir. Kaynaklara göre, tekkeyi XIX. Yüzyılın sonlarında Şeyh Efendi kurmuştur. Prizren halkı arasında bu tekke Gözcü Mehmet Efendi Tekkesi olarak da bilinmektedir (Hafiz, 1997:72).

Günümüze kadar tekkedeki şeyh silsilesi şöyledir: Şeyh Ali Efendi, Şeyh Mehmet Ali, Şeyh Hızır, Şeyh İlyas(Şeyh Ali Tekkesi Arşivi, 16.11.2019).

Bu tekke Kadirî tarikatının Rezzaki kolun aittir.

Tekkede devamlı olarak zikirler her hafta cuma namazından sonra yapılmaktadır.

Şeyh İslam Efendi Tekkesi

Bugün Yakova'da Kadirî tarikatına ait olan bu tekke, değer açısından Kosova'da bu tarikata ait olan tekkelerin üçüncüsünü oluşturmaktadır. Bu tekkeyi Hacı Şeyh İslam, hilafetnameyi aldığı yılda 1858 yılında kurmuştur. Bu tekke

Yakova halkı arasında daha çok “Hacı Şeyh Hakkı Tekkesi” olarak bilinmektedir. Bu tekke de Rezaki koluna aittir.

Kuruluşundan günümüze kadar tekkedeki silsile şöyledir: Şeyh İslam, Şeyh Mehmet, Şeyh Sadık, Şeyh İbrahim, Şeyh Abdurrahman, Şeyh İslam, Şeyh Hakkı, Şeyh Bedruş, Şeyh Mehmet (Şeyh İslam Tekkesi Arşivi, 12.11.2019).

Zikirler her cuma namazından bir saat sonra devranla ve müzik alemleriyle gerçekleşmektedir.

Şeyh Aziz İbrahim Efendi Tekkesi

Yakova’da Kadirî tarikatına ait ikinci tekkeyi Şeyh Aziz kurmuştur. Şeyh Aziz’in kurmuş olduğu bu tekke aslında Hacı Şeyh İslam Tekkesi’nin bir devamını oluşturmaktadır (Vırmiça,2010:82). Şeyh Aziz’in ölümünden sonra posta oğlu Şeyh İbrahim geçmiştir ve tekke bugün daha çok Şeyh İbrahim Tekkesi olarak bilinmektedir.

Tekke, Kosova Savaşı esnasında yıktırılmıştır. Tekkenin yeni inşaatına, 2003 yılının başlarında eski tekenin yerinde başlanılmıştır.

Tekkede devamlı olarak zikirler her hafta cuma namazından sonra yapılmaktadır. Tekke, Rezzaki koluna bağlıdır.

Derviş Salih Efendi Tekkesi

Kadirî tarikatına ait bu tekkeyi 160 yıl önce Derviş Salih Efendi Prizren Belediyesi’ne bağlı olan Lubijda Has köyünde kurmuştur (Vırmiça, 2010:85).

Tekkede şeyh silsilesi şöyledir: Derviş Sali Efendi, Şeyh Kadri, Şeyh Bülbül, Şeyh Fezullah, Şeyh Şaban, Şeyh İbrahim, Şeyh Sali, Şeyh Cemali (Derviş Salih Tekkesi Arşivi, 12.09.2019).

Zikirler her cuma namazından sonra yapılmaktadır.

Şeyh Şaban Efendi Tekkesi

Bu tekkeyi Hacı Şeyh Şaban Zırza kurmuştur. Tekke giriş kapısının üstünde yer alan kitabeden tekkenin 12 Rebiülevvel 1916 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır (Vırmiça,2010:83).

Günümüze kadar tekkedeki şeyh silsilesi şöyledir: Hacı Şeyh Şaban Zırza, Şeyh Hasan Horasani, Şeyh Mahmut Horasani, Şeyh Hak1, Şeyh Aziz, Şeyh Mahmut, Şeyh Naki Horasan'dır (Şeyh Şaban Tekkesi Arşivi, 06.11.2019).

Tekke, Rezzaki koluna bağlıdır.

Şeyh Cafer Efendi Tekkesi

Bu tekke Yakova'da Kadirî tarikatına ait kurulan tekkelerin en yenisi oluşturmaktadır. Bu tekkeyi Rahovçalı Şeyh Cafer Sadık, 1993'te kurmuştur. Tekkenin bugünkü şeyhi, Şeyh Cemali Haxhimustafa'dır (Tekke hakkında bilgileri tekenin bugünkü şeyhi, Şeyh Cemali Efendi, 25 Ekim 2019 yılında yaptığımız ziyaret esnasında vermiştir).

Tekkede devamlı olarak zikirler her hafta cuma namazından sonra yapılmaktadır. Tekke Kadirîliğin, Zincirli koluna aittir

Şeyh Osman Efendi Tekkesi

İpek'teki Kadirî tarikatına ait bu tekkeyi. Şeyh Osman Çardak 1907 yılında kurmuştur ve kısa bir zaman içinde etrafına çok sayıda derviş toplamıştır. 1926 yılında Şeyh Osman'ın ölümünden sonar tekkede şeyhlik görevini, Şeyh Kamber Süka yaptırmış ve onun zamanı tekkenin en etkin zamanı olmuştur. Bugün İpek'te bu tekke “Şeyh Kamber Tekkesi” olarak bilinmektedir (Vırniça, 2010:86).

Tekkenin şeyh silsilesi: Şeyh Osman Çardak, Şeyh Kamber Süka, Şeyh Abidin Süka, Şeyh Fahri Süka (Şeyh Osman Tekkesi Arşivi, 06.02.2020).

Semahanede çok sayıda şiş, kılıç ve müzik alemlerin bulunduğu dair bilgileri etraf sakinlerinden öğrendik. Tekkede zikirler her perşembe akşamları yapılmaktadır.

Şeyh Mehmet Sezai Efendi Tekkesi

Bugün Priştine'de Kadirî tarikatına ait tekke, Fatih Camii arkasında Priştine Lisesi ve Saat Kulesi yanındadır. Tekkeyi 1903 yılında Şeyh Mehmet Sezai kurmuştur (Recepçiç, 2003:170). İstanbul'da eğitimini tamamlayan Mehmet Sezai, aynı yılda Priştine'ye dönmüş ve oradaki Halvetî tekkesini Kadirî tekkesine tahvil etmiştir (Çehajiç,1986:138).

1946 yılında Şeyh Mehmet'in ölümünden sonra tekke şeyhsiz kalmıştır. 1980'li yıllarda tekkede şeyhlik görevinde Hüseyin Starovski bulunmuştur. Bugün bu

tekkeye şeyhin kızı Fatma Hanım bakmaktadır. Bugün tekkenin resmî şeyhi olmamasına rağmen, tekkenin müritleri her Pazar günü zikirleri devamlı olarak derviş Hacı Abdullah yönetiminde yapmaktadırlar (Vırmıça, 1999:262).

Tekkenin çok zengin bir kütüphanesi vardır.

Şeyh Yakup Efendi Tekkesi

Prizren’de Kadirî tarikatına ait yeni kurulan tekkelerden birini Tuzsuz semtinde Şeyh Jakup Rrapi Efendi’nin 1999 yılında kurmuş olduğu tekke oluşturmaktadır. Tek katlı olan tekkeyi Şeyh Yakup, evinin avlusunda özel bir bina olarak kurmuştur (Vırmıça, 2010:92).

Tekkenin şu anda az sayıda müridi vardır, ama zikirler devamlı olarak her cuma akşamı yapılmaktadır. Tekke semahaneden ve şeyh odasından oluşmaktadır. Semahanede, duvara asılı yeni yapılmış kudüm ve diğer alemler de bulunmaktadır.

Tekke Rezzaki koluna aittir.

4.2.1. Kosova’daki Kadirilik’te Zikri ve Mûsikî

Kadiriliğin Anadolu’da daha çok yayılmış olan Eşrefî, Rûmî, Resmi kollarında da (Kadirilik kıyami zikir tarzını benimseyen bir tarikat olmakla birlikte) ayinde kıyamdan sonra devran da yapılır. Ancak, devran Halvetilikteki gibi sola doğru değil sağa doğru döndürülür (İnançer, 2004: 155) .

Kadiri tarikatı tasavvuf özellikleri çerçevesinde zikir ayininin daha belirgin hususlarının ortaya konmasına gayret gösterilecektir. Zikrin sesli veya sükût içerisinde yapılıp yapılmamasından bağımsız olarak bu tarikat ehli zikir ayini vasıtasıyla güzel alışkanlıklar edinir. Ancak Kadiri tarikatı ehli zikirlerini sesli veya sözlü ve kalben toplu halde gerçekleştirirler. Müritler birbirleriyle yüz yüze gelecek bir daire oluşturarak otururlar. İlk dairede olmayanlar ya izin alarak zikre katılmış ancak diğer bir tarikata mensup kişilerdir. Oturarak yapılan zikre *Kuudi Zikir* denir.

Yakova şehrinde Kadiri tarikatı Şeyh Cemali Haxhimustafa tekkesinde zikir şu şekilde yapılır:

İlk başta *Fatiha* süresi üç kere okunur. Ardından *Salaten Tüncina* duası ve arkasından *Fatiha* ile *Ayate’l-kürsi* okunur. Devamında üç kez *Hasbinallah ve ni’me’l-vekil, ni’me’l-mevla ve ni’me’n-nesir* okunarak ardından *İhlas, Felek ve Nas*

sureleri okunur. Daha sonra Peygamber a.s.'a salavat getirilir. Bundan sonra kalp diliyle *esmau'l-hüsna* söylenir. *Esmâü'l-hüsnadan* olan isimlerin her biri üçer kere tekrarlanarak ve Kadiri tarikatı piri Abdülkadir Geylani tarafından ilave edilmiş diğer bazı isimler ilave edilerek söylenir.

Zikir ayininin bazen ayakta durarak bazen dizüstü oturarak bazen sağa sola salınarak bazen de başı sağa ve sola çevirerek yapıldığı belirtilmelidir. Bu zikir arkaya ve öne ile sağa ve sola eğilerek de gerçekleşir. Bazen zikre katılanlar sağ ellerini sağ yanında olanın koluna veya omuzuna koyarak tutunur, sol elini ise kendi sırtına dayayarak sağa ve sola salınır. Sağa ve sola salınarak yapılan zikre *Devran Zikri* denir.

Resim 4.2. Zikirden bir görüntü (Yakova Kadirî Tekkesi)

Not: Krenar Doli'nin koleksiyonundan alınmadır.

Zikir ayini esnasında *esmau'l-hüsna* Allah'a adanan ilahi mısraları içerisinde müzik aletleri eşliğinde terennüm edilir. Burada belirtilmesi gerek husus zikrin bendir, zilsiz def, kudüm ve zil gibi aletler eşliğinde yapıldığıdır. Bu aletler zikir ayininin Kadiri tarikatı usul ve erkanına uygun olarak toplu şekilde yapılması için kullanılır.

Zikir esnasında ayin icracıları beraberlik içerisinde ünison oluşturarak üç vuruşlu nota veya diğer ölçülerde olan sürelerde paralel hareketlerle sanatsal hisler vasıtasıyla katılımcıların tümü mistik duyguların gizemine kapılırlar.

Zikir ayininin temel koşulu samimiyettir. Zikir kişinin tüm kuvvetini vererek yüksek sesle icra edilmelidir. Bununla ilgili olarak Allah c.c. şunu buyurur: *Dünyada evvel olanın dışında ölümü tadamayacağız* (Turan,1975:44). Ardından üç kere Fatıha

okunarak “*İnnallahe ve melaiketehu yusallune ale’n-nebiyy*” ayeti kıraat edilir ve salavat getirilir. En sonunda şeyh dua ederek zikir ayini tamamlanmış olur.

4.3. Sadî Tekkeleri

Sadî tarikatı’nın kurucusu Sa’dedin Cibâvî (1300-1301) tarafından Şam’da kurulmuş bir tarikattır. Şeybâniyye’nin bir kolu olan Sa’dîlik; Âciziyye, Tegallübiyye, Vefâiyye ve Selâmiyye isimleriyle dört ana şubeye ayrılmıştır (Kurt, 2004:86). Aciziye kolu Rumeli’de Acize Baba tarafından kurulan ve yaygınlaşan bir koldur.

Sadî tarikatı genelde Kosova topraklarında en çok yaygınlaşan tarikatlardan biridir. Osmanlıların gidişinden sonra bilhasa yeni dönemlerde Kosova’da kurulan tekkelerin en çoğunu Sadî tarikatı tekkeleri oluşturmaktadır (Vırmıça,2010:94). Genelde Sadî tarikatı en çok Yakova yöresinde yaygınlaşmıştır.

Simdi sırasıyla inşa tarihlerini dikkate alarak bu tarikata ait tekkeler hakkında araştırmalarımız esnasında elde ettiğimiz ayrıntılı bilgileri sunmaya çalışacağız.

Şeyh Süleyman Acize Baba Tekkesi

Bugün Kosova’da Sadî tarikatına ait tekkelerden en önemlisini ve Asitane Yakova’da Süleyman Efendi Acize Baba’nın 1732-33 yıllarında kurmuş olduğu tekke oluşturmaktadır (Krasniqi, 2017:310). Bugün Yakova’da “Büyük Tekke” olarak bilinmektedir.

Acize Baba, yetenekli ve büyük bir şairdir. Bir Divan bırakmıştır. Kosova Üniversitesi ve Halk Kütüphanesi’nde bulunan Divan’da Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilden şiirler bulunmaktadır. Acize Baba’nın, Üsküdar Vâlîde Atîk Kütüphanesi’nde ârifane şiirleri ihtiva eden risaleleri de bulunmaktadır. Bunların dışında birkaç risâle daha yazmış, fakat by risâlelerin âkıbeti konusunda bir bilgiye sahip değiliz (Krasniqi, 2017:311). Kosova’da İslam kültürünün yayılmasında Acize Baba’nın büyük katkısı olmuştur. Bilhassa bu topraklarda Sadî tarikatının kurulmasında ve yaygınlaşmasında paha biçilmeyecek kadar katkısı olmuştur.

Kuruluşundan günümüze kadar tekke silsilesi şöyledir: Şeyh Süleyman Acize Baba, Şeyh Danyal, Şeyh Abdülvehhab, Şeyh Esat, Şeyh Süleyman, Şeyh Ahmet, Şeyh Abdülvehap, Şeyh Zeynullah, Şeyh Senullah, Şeyh Lütfullah, Şeyh Ahmed,

Şeyh Hamdi, Şeyh Kamil, Şeyh Şevket, Şeyh Abdülvehhab, Şeyh Musa (Şeyh Süleyman Acize Baba Tekkesi Arşivi, 12.01.2020).

Tekke her hafta cuma namazından sonra zikirler düzenli olarak yapılmaktadır.

Şeyh Süleyman Acize Baba'nın II. Tekkesi

Sadî tarikatının Aciziye koluna ait olan bu tekke, Şeyh Süleyman Acize Baba tarafından 1743 yılında kurulmuştur ve Acize Baba'nın Yakova'dan sonra Prizren'de inşa ettiği ikinci tekkeyi oluşturmaktadır (Krasniqi,1994:91). Tekke Maraş semtinde, Maksut Paşa Camii arkasındaki meydanlıkta bulunmaktaydı ve Prizren'in en güzel ve en büyük tekkelerden birini oluşturmaktaydı.

Tekkede şeyh silsilesi şöyledir: Şeyh Süleyman Acize Baba, Şeyh Ahmet, Şeyh Hüseyin. Şeyh Süleyman, Şeyh Hüseyin, Şeyh Muhammed, Şeyh Gufran (Şeyh Süleyman Acize Baba II. Tekkesi Arşivi, 09.02.2020).

Tekke her hafta cuma namazından sonra zikirler düzenli olarak yapılmaktadır.

Şeyh Emin Efendi Tekkesi

Yakova'da çokça bulunan Sadî tekkelerinden birisidir. Mimarîsi ve ihtiva ettiği yadigârlar noktainazarından son derece önem arz eden; oldukça sıcak, misafirperver bir posnişini bulunan tekkenin ilk inşa tarihi hakkında net bir bilgi söz konusu değildir. XIX asrın başında yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir (Kosova Kitâbeleri, 2014:211).

Tekkede şeyh silsilesi: Şeyh Zeynelabidin, Şeyh Mehmet, Şeyh Emin, Şeyh Hamdi, Şeyh Şükrü, Şeyh Ziya, Şeyh Abdülaziz ve Şeyh Rüjdi bugünkü tekke şeyhi (Qehajiq, 1986:150).

Tekkede zikirler devamlı olarak yapılmaktadır.

Şeyh Bani Efendi Tekkesi

Yakova'da Sadî tarikatına ait üçüncü tekkeyi Şeyh Bani Tekkesi oluşturmaktadır. Kitabesi olmadığından dolayı tekkenin inşa tarihi kesin olarak bilinmez. Fakat Büyük Tekke'den sonra, yani, XVIII. asırda kurulduğuna inanılmaktadır. Bu tekke türbesinde sancaktar Gazi Şeyh Mahmut'un kabri bulunmaktadır ve tekke türbenin bulunduğu yerin yanında kurulmuştur (Şehu, 2002:281).

Tekkede şeyh silsilesi şöyledir: Şeyh Baba Sadık, Şeyh Ali Kolçi, Şeyh Şaban, Şeyh Ali, Şeyh Şaban, Şeyh Mühedin, Şeyh Ali, Şeyh Mehmet ve tekkenin bugünkü Şeyh Neki (Halil Ağa, 1996:65).

Zikirler devamlı olarak cuma akşamları yapılmaktadır. Bu tekke ve yukarıda anılan diğer iki Sadi tekkesi bu yörelerde Sadî tarikatının yaygınlaşmasında büyük rol oynamışlardır.

Şeyh İslam Efendi Tekkesi

Sadî tarikatına ait bu tekke bugün Gilan'ın çıkışında yer alan Muhacir Mahallesi'nin bulunmaktadır. Tekke 1881 yıllarında Leskofça'dan ilkin Üsküb'e sonrada Gilan'a gelen Şeyh İslam Efendi tarafından kurulmuştur (Vırmiça, 1999:262).

Kuruluşundan günümüze kadar tekke silsilesi şöyledir: Şeyh İslam, Şeyh Rahim, Şeyh Emin, Şeyh Haydar, Şeyh İbrahim, Şeyh Tevfik, Şeyh Ali Haydar (Şeyh İslam Tekkesi Arşivi, 12.08.2019).

Zikirler devamlı olarak yapılmaktadır. Bu tekke Yakova'da bulunan Büyük Sadî Tekkesi'yle çok bağlıdır. Tekkenin türbesi de mevcuttur.

Şeyh İbrahim Efendi Tekkesi

Bu tekke Priştine Belediyesi'ne Marevts köyünde Şeyh İbrahim Dibrani tarafından XX. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Şeyh İbrahim hilafetnamesini Üsküp şeyhi, Şeyh Cafer'den almıştır (Rexhepagiq, 2003:184).

Tekkedeki şeyh silsilesi: Şeyh İbrahim, Şeyh Behlül, Şeyh Kâzım. Tekenin bugünkü Şeyh Aziz'dir (Şeyh İbrahim Tekkesi Arşivi, 02.02.2020).

Tekke her hafta cuma namazından sonra zikirler düzenli olarak yapılmaktadır.

Şeyh Adem Efendi Tekkesi

Şeyh Adem Efendi'nin Sadî tarikatına ait kurmuş olduğu bu tekke Priştine'de kurulan tekkelerden en yenisini oluşturmaktadır. Şeyh Adem evinde mevcut olan tek katlı kâgir binayı tekkeye dönüştürmüştür.

Tekke her hafta cuma namazından sonra zikirler devamlı olarak yapılmaktadır.

Şeyh Ahmet Efendi Tekkesi

Dardan Belediyesi'nde bu tekkeyi Şeyh Ahmet Efendi'nin XX. yüzyilin başlarında kurduğuna inanılmaktadır. Bu tekke bugün daha çok zaviye olarak bilinmektedir (Rexhepagiq, 2003:188).

Tekkede silsile şöyledir: Şeyh Ahmet, Şeyh İdriz, Şeyh Hüseyin, Şeyh Sahabedin, Şeyh Ali Haydar (Şeyh Ahmet Tekkesi Arşivi, 12.01.2020).

Zikirler devamlı olarak cuma akşamları yapılmaktadır.

Kosova'da Diğer Sadî Tekkeleri

Kimi belgelerde bu tekkelerin yanı sıra Kosova'nın değişik yerlerinde ve köylerde Sadî tarikatına ait 15 tekkenin daha var olduğu bildirilmektedir (Karahoda,1997:74). Bu kaynaktan hareket ederek biz araştırmamız esnasında bunlardan sadece 6'sını tespit edebildik. Doblibare köyünde Şeyh Sahit Efendi Tekkesi, Tsermyan köyünde Derviş Ragıp Efendi Tekkesi, Dujne köyünde Şeyh Müeydin Efendi Tekkesi, Brovina köyünde Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi, Radost köyünde Şeyh Latif Efendi Tekkesi.

4.3.1. Kosova'daki Sadîlik'te Zikir ve Mûsikî

Sa'dîlik, kıyâmî zikir usûlünü benimsemiş bir tarikattır. Diğer kıyâmî zikri tercih eden tarikatların âyinlerinde olduğu gibi, bu tarikatın âyinlerinde de ayakta karşılıklı zikir safları oluşturularak ve vücut ile baş sağa sola sallanıp döndürülerek zikredilir. Önce oturularak oluşturulan zikir halkasında şeyh efendinin Fatiha'sı ile zikir âyini başlar. Okunuşu bakımından Rıfâî evradına benzer özel bir beste ile Sa'dî evradı topluca okunur. Sonra bir süre kelime-i tevhid çekilir. Kısa bir duâ ve Fâtiha'dan sonra ayağa kalkılarak kıyam zikri başlatılır. "Hû", "Hay", "Allah", "Dâim", "Kayyûm" gibi Allah'ın isimleri zikredilir. Harfler belli edilmeden sadece sesle dile getirilen "kalbî" zikre geçildiğinde vurmali sazlar kullanılmaya başlar. İsm-i Celâl zikrinde mutlaka "halile" (zil) vurulur. Zâkirler zikrin temposuna uygun ilâhîler ve kasideler okurlar (İnançer, DBİA :394). Sa'dî âyininin kendine mahsus bir özelliği şudur: Kalbî zikre başlandığında hastalar, özellikle de çocuklar, görevli dervişlerce tevhidhaneye getirilip yüzükoyun yere yatırılır. Şeyh efendi de bu hastalarla çocukların üzerinde zikrederek ve dua okuyarak yürür. Buna "Devsie"

denir. Hz. Peygamber'in doğduğu ay olan Rebû'levvel ayında âyinin bu Şekli mutlaka uygulanırdı (İnançer, DBİA :394).

Yine Sa'dîliğe mahsus kalbî zikirde gerçekleşen bir özellik daha vardır: Şeyh efendi ile karşısında duran derviş göz göze bakışlılar, derviş bir kalıp gibi donarak hareketsiz kalır, âyinin sonunda yine şeyhin bakışı ile eski haline döner. Buna "Sa'dî dondurması" denilir (İnançer, DBİA, 395).

Resim 4.3. Zikirden bir görüntü (Yakova Sadî Tekkesi)

Not: Shkelzen Rexha'nın koleksiyonundan alınmadır.

Sa'dî tarikatına mahsus bir diğer husus, özel "nevbe" törenleridir. Nevbe töreninde tevhidhanede bulunan herkes vürmalî saz kullanır. Şeyhefendi, zâkirbaşı, seytitler ve on iki yaşından küçük Şeyh çocuklarıhalîle; halîfeler ile misafir Şeyhler nevbe; zâkirler kudüm; bütün dervişler bendir ve mazhar vururlar. Bu âyinde, önce "nevbetakdimi" denilen yerde ve gökteki her varlığın Allah'ı zikretmekte olduğunu belirten Kur'an ayetleri zâkirbaşı tarafından okunur.

Sonra Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden alınan Hz. Peygamber'in Medine Mescidi'nde minber yapılmadan önce sırtını dayayarak hutbe okuduğu direğin (veya kuru hurma ağacı gövdesinin) minberin yapılması ve Hz. Peygamber'in artık sırtını dayamaması ile ayrılık acısından ağlayıp inlemesini anlatan menkıbe, yine özel bestesi ile okunur. Bundan sonra bütün sazlar vurularak "İllallah Hay" ve "Allah yâ Dâim" zikrine başlanır. Sa'dîliğe mahsus bu zikir tarzına "tulûbî nevbe" denir. Sa'dî âyinlerinde ve özellikle nevbe töreninde Arapça güfteli şuguller okunursa da, ağırlık Türkçe ve Arnavutça ilâhilerdedir.

4.4. Rifâi Tekkeleri

1118 yılında Bağdat'la Basra arasında kalan Batâih bölgesindeki Ümmü Abîde köyünde doğan Seyyid Ahmed b. Ali el Mekkî b. Yahya er-Rifâi tarafından kurulan bu tarikat, kurucusunun nisbesinden dolayı Rifâiyye diye bilindiği gibi, ismine izâfetle Ahmedîyye, kurulduğu bölge olan Batâih'e nisbetle Batâihîyye adlarıyla da anılmaktadır. Ancak Batâiyye adının fazla kullanılmaması ve Ahmedîyye adının da Bedevîyye ile karıştırılmaması için sonraki yıllarda daha çok Rifâiyye adı yaygınlaşmıştır (Tahralı, TDVİA:99).

Kosova'da Halvetî, Kadirî tarikatlarına ait tekkelere kıyasen Rifâi tarikatına ait tekkeler çok daha geç kurulmuştur. Örneğin ilk Rifâi tekkesi Yakova'da XIX. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Kosova'da merkez tekkeyi oluşturan bu tekkenin şeyhi, Şeyh Musa'nın Rifâi tarikatının yaygınlaşmasında.

Sırasıyla inşa tarihlerini dikkate alarak bu tarikata ait tekkeler hakkında araştırmalarımız esnasında elde ettiğimiz ayrıntılı bilgileri sunmaya çalışacağız:

Şeyh Musa Efendi Tekkesi

Yakova şehrinde bulunan Hacı Şeyh Musa Tekkesi, Rifâi tarikatının Balkanlardaki önemli merkezlerinden birisidir. Tekke Hacı Şeyh Musa Belaniça Efendi'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yakova'da kurmuş olduğu tekke oluşturmaktadır.

Kuruluşundan günümüze kadar asitane olan bu tekkedeki şeyh silsilesi şöyledir: Hacı Şeyh Musa Efendi, Şeyh Adem Nuri Efendi, Şeyh Danyol Efendi, Şeyh Lütfi Efendi, Şeyh Masar Efendi (Şeyh Musa Tekkesi Arşivi, 08.09.2019)

Günümüzde Kosova ve Arnavutluk'ta faaliyetlerin yürütmekte olan Rifâi tekkeleri bu tekkenin yayıldığı için tarikatın âsitanesi burasıdır ve bu yüzden Rifâi Asitanesi olarak da anılır.

Tekkede zikirler cuma namazından sonra gerçekleşmektedir. Muharrem aylarında ise 10 gün boyunca durmaksızın zikir ve devran yapılmaktadır. Tekkenin çok sayıda derviş vardır.

Hacı Şeyh İlyas Tekkesi

Yakova Rifâi Tekkesi'nden kısa bir zaman sonra, Kosova'da Rifâi tarikatına ait ikinci tekke Rahovça'da kurulmuştur. Bu tekkeyi Hacı Şeyh İlyas 1903 yılında kurmuştur. Kuruluş tarihiyle ilgili kitabe tekkenin giriş kapısında yer almaktadır. Rahovça'daki bu tekke Hacı Şeyh İlyas Tekkesi olarak bilinmektedir (Vırmiça, 2010:128).

Kuruluşundan günümüze kadar a bu tekkedeki şeyh silsilesi şöyledir: Hacı İlyas Efendi, Şeyh Baki Efendi, Şeyh Mehdi (Şeyh İlyas Tekkesi Arşivi, 15.01.2020).

Hacı Şeyh İlyas Tekkesi bugün Kosova'da çok aktif tekkelerden biridir. Tekkede düzenli olarak zikirler ve Rifâilikle ilgili diğer tekke faaliyetleri sürdürülmektedir.

Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi

Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi bugün Prizren'de yer almaktadır ve etkinlik göstermektedir. Hacı Şeyh Hasan Hüsnü'nün Arnavutluk'a kaçmasıyla, şeyhsiz kalan tekke kaatılmıştır. Bu tarikata ait olan müritler başka tekkelere kaymamaları için Yakova Rifâi şeyhi, Şeyh Musa'nın emri üzere Rahovçalı Şeyh Cemalî'nin Prizren'e gitmesi ve bu tarikatı devam ettirmesi istenmiştir. Şeyh Cemalî Prizren'e geldiğinde ilk önce Yeni Mahalle'de bir ev satın alarak onu tekkeye tahvil etmiştir. Ondan sonra dağılmış olan Rifâi dervişlerini yeni tekke etrafında toplamaya başlamıştır (Vırmiça, 2010:132).

Tekke silsilesi şöyledir: Şeyh Cemalî, Şeyh Hüseyin, Şeyh Cemalî, Şeyh Adri (Şeyh Hüseyin Tekkesi Arşivi, 06.10.2019).

Tekkenin çok sayıda dervişleri ve ziyaretçileri vardır. Bu tekkede her yıl 21 martta yani Hz. Ali'nin doğum gününde, çok görkemli bir biçimde tüm müritlerin ve büyük bir kalabalığın katılımıyla zikir icra edilmesiyle "Sulltani Nevruz" bahar bayramı kutlanmaktadır.

Devamlı zikirler ise tekkede her cuma namazından sonra, Ramazan aylarında ise pazartesi ve perşembe akşamları yapılmaktadır.

Şeyh Ethem Efendi Tekkesi

Bu tekke bugün Prizren’de Rifâi tarikatına ait üçüncü tekkeyi oluşturmaktadır. Daha önceleri Şeyh Hüseyin’in müridi olan, Şeyh Ethem, çok daha sonraları yanı 1963 yılında, Üsküp’te, Meta Baba Tekkesi şeyhi, Şeyh Hamdi’den hilafetnamesini alıp bugünkü Rom Mahallesi’nde bu tarikata ait tekkeyi kurmuştur (Vırmiça, 2010:139).

Bugün bu tekke dervişleri sadece bir odada her cuma ikindi namazından sonra zikirlerini düzenli olarak yapmaktadırlar.

Şeyh Ramadan Efendi Tekkesi

Tekke Prizren’de 1980 yıllarda Şeyh Ramadan Efendi tarafından kurulmuştur. Şeyh Ramadan hilafetnamesini Şeyh Ethem’den almıştır. Tekkenin şu anda az sayıda müridi vardır, ama zikirler devamlı olarak her cuma namazından sonra yapılmaktadır.

Şeyh Muhammed Efendi Tekkesi

Mitroviça’da Rifâi tarikatına ait en yeni tekkeyi Şeyh Hacı Muhammed Sahatçı Efendi 1995 yılında kurmuştur. Tekkenin az sayıda dervişi vardır, ama zikirler devamlı olarak her cuma namazından sonra yapılmaktadır (Vırmiça, 2010:140).

4.4.1. Kosova’daki Rifâîler’de Zikir ve Mûsikî

Kosova’da varlığını sürdüren Rifâi tekkelerinde zikir, mûsikî eşliğinde “devrân” ile yapılmaktadır. Rifâilikte zikir ve âyin usûlü olarak “’kiyâmi” (ayakta) zikir usûlü benimsenmiştir. Bu tarîkatın âyini, her tarîkat âyinde olduğu gibi Şeyh efendinin Fâtiha’sı ile başlar (İnançer, 1993:420). Rifâi kiyâm zikri çok coşkun ve hareketlidir. Kıyâm zikrine uygun mûsikî icra edilir. Kalbi ism-i Hayy ve ism-i Celâl zikirler enstrüman ve ritimler eşliğinde yapılır.

Rahoveç’teki Rifâi tekkesinde kıyam zikrinde ise usûl şu şekilde icra edilmektedir:

Kıyâm zikri açıldığında Allah’ın “Hayy” ismiyle başlanır. Şeyh efendinin işareti üzere “Kelime-i Tevhîd” zikrine geçilir. Bu zikre zâkirbaşı ve onlara bendir, 2 kudüm ve de 2 zil çalan mutrip heyeti iştirak eder. Dervişler yerlerini aldıktan sonra

zikir başlar. Zikrin devamında, dervişler cezbeyle kapılıp kendilerini Pîr'e manevî olarak teslim ederler. Bu kıyâm zikri halkalarla devam eder. Bu esnada iki çift kaesi karsiya gelerek birbirlerinin gözlerinin içine bakarak devrânı sürdürürler. Bu iki çiftin karşı karşıya gelmelerine “dörtleme” denir.

Resim 4.4. Zikirden bir görüntü (Prizren Rifâi Tekkesi)

Not: Krenar Doli'nin koleksiyonundan alınmadır.

Daha sonra zikrin süratlenmesi ile müridlerin çocuklarının biri alınarak dört kişinin elleri üzerine dikey olarak bindirilir. Böylece bu halkalı devrâna devam edilir. Zikir sonuna doğru gelince Şeyh Efendi zikri kapatmak için “Yâ Allah Hû”der. Müridler bu işâeti duyduktan sonra zikir sona erer. Müritlerin tabîi hallerine dönmesinden sonra Şeyh Efendi'nin ikinci işareti ile “lillâhi'l-fâtîha” denilir ve âyin son bulur. Bu icrâ sadece Muharrem ayının ilk on gününde, Hazreti Hüseyin'in anısına mâtem günlerinde yapılmaktadır. Muharrem ayının ilk on günü inzivâyâ çekilir ve vaktin zühd-ü takva içinde geçirilmesine özen gösterilir. On gün boyunca ekmek tuz dışında bir şey yemeyen Rifâîler, oruç tutarlar ve kadınlarla da temasta bulunmazlar. Rifâîlerin Hazreti Ali ve Ehl-i Beyt'e olan bağlılıklarının gösterildiği bu ve buna benzer töremlerde, aynı zamanda Fuzûlî'nin *Hadîkat'üs-Suadâ ve Menâkıb-ı Âl-i Resûl'u* okunur. Bunun dışındaki özel gün ve gecelerde ise zikir pazartesi ile perşembe günleri akşamdan sonra, Hazreti Peygamber'in ve Hazreti Ali'nin doğum günlerinde ve Nevruz bayramında yapılmaktadır.

4.5. Bektâşî Tekkeleri

Balkanlar'da oldukça etkili olan bir diğer tarîkat de Bektâşîliktir. Bektâşîlik XIII. yüzyılda Anadolu'da yetişen ve Horasan erlerinden Hacı Bektâş-ı Velî tarafından kurulmuştur. Asıl adı Muhammed olan Hacı Bektâş-ı Velî, Seyyid İbrâhim Sâni ile Nişabur şehir ulemâsından Şeyh Ahmet'ın kızı Hatem'in oğludur.

Onun “seyyid” olduğu yönünde rivâyetler varsa da bu konu netlik kazanmamıştır. XVI. Yüzyıldan itibaren ise tarikat kurumsallaşmaya ve sistematik bir hale bürünmeye başlamıştır. Bu süreç ise Pir-i Sâni olarak anılgan Balım Sultan’la başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir (Köprülü, 2004:125).

Bektâşîyye tarikatı açısından Balkanlar birinci derece önem taşımaktadır. Bundan dolayı Balkanlar’da yaşayan halkın mensup olduğu mevcut tarikatların arasında Balkan sâkinlerinin kültürel, sosyal ve siyâsal yaşantısında Bektâşîliğin özel bir konumu vardır. Özellikle Balkanlar’da yaşayan müslümanlar arasında en çok nüfûza sâhip olan Arnavutlar üzerinde Bektâşîlerin tesirleri çoktur ve başlı başına bir araştırma konusudur (İzeti, 2004:237).

Bugüne kadar Kosova’da Bektâşî tarikatına ait kurulan 8 tekke tespit edilmiştir. Nitekim bugün Kosova’da sadece Yakova’da Bektâşî tarikatına ait bir tekke mevcuttur.

Şeyh Şemseddin Baba Tekkesi

Bugün Kosova’da Bektâşîlik, sadece Yakova’da etkindir. Yakova’da Bektâşî tarikatı, Şeyh Şemsedin Baba ile başlamıştır. Başta Sadi tarikatına mensup olan Şeyh Şemseddin Baba ilk tekkesini 1790 yıllarında kurmuştur. Daha sonra Bektâşîliği benimseyen Şemseddin Baba kurmuş olduğu bu tekkesini Bektâşî tekkesine tahvil etmiştir (Hafız, 1976:63).

Tekke bugün Yakova halkında daha fazla “Bektâşî Tekkesi” olarak tanınmaktadır. Tekkedeki Şeyh silsilesi şöyledir: Şeyh Şemseddin Baba, Şeyh Abdülgani Baba, Şeyh Âdem Baba, Şeyh Mehmet Şemseddin Baba, Şeyh Abdurrahman, Şeyh Hafız Ali Baba, Şeyh Hacı Âdem Veçhi Baba, Şeyh Kazim Baba, Şeyh Tayyar Baba (Gostivarlı), Şeyh Mumin Lama Baba (Şeyh Şemseddin Baba Tekkesi Arşivi 25.10 2019).

Tekkenin semahanesi, kahve ocağı, derviş odaları, misafir konağı, el yazmalarla çok zengin bir kütüphanesi, toplantı salonları, şeyhin kaldığı bölümü, baika odaları ve türbesi de bulunmaktaydı. 1999 Kosova Savaşı esnasında hem tekke hem de türbe yakılmıştır. Bu yangında çok sayıda evrak, alem, kitap vb. kıymetli eserler de yok olmuştur.

Savaştan sonra yeni inşa edilen tekkenin tek katlı kâgir bir bina olup 3 kubbe, ile örtülü çatısının da var olduğunu kaydetmiştik. Tekkenin bugün Yakova halkı arasından çok az sayıda müridi vardır. Kosova’da tek Bektâşî tekkesi olduğu için, tekke ve türbenin çok sayıda ziyaretçisi vardır.

4.5.1. Kosova’daki Bektaşiler’de Zikir ve Mûsikî

Kosova’da Bektaşiliğin merkezi sayılabilecek olan Yakova Bektaşî Tekkesi, kurulduğu dönemden itibaren edebiyat, müzik, resim gibi sanatlara önem atfeden Yakova yöresinde sosyal ve kültürel açıdan önemli bir rol üstlenmiştir. Bu hususu mezar kitabeleri ve tekke duvarlarında günümüze intikal etmiş resimlerde işlenmiş olan şiir formlarında görmek mümkündür. Tasavvufa dayanan fikri temel nedeniyle Bektaşî ritüellerinde müzik kişilik terbiyesi, kalbin arındırılması ve ruhun beslenmesi için güçlü bir araç olarak telakki edilir.

Bektaşî tarikatı çeşitli bayramlar yanı sıra çok sayıda Bektaşî dua ile ritüellerinin ilişkilendirildiği Muharrem ayı Matemi ile Nevruz Bayramı gibi özellikle idrak edilen günlere de sahiptir. Daha sistematik olmak maksadıyla Yakova Bektaşî Tekkesinde diğer kutlamalar yanı sıra Nevruz vesilesiyle icra edilen ritüeli zikretmek gerekir.

Resim 4.5. Şeyh Şemseddin Baba Tekkesi (Bektâşî Tekkesi, iç görünümü, Yakova)
Not: Shkelzen Rexha’nın koleksiyonundan alınmadır.

Nevruz Bektaşîlerin büyük kutlama yaptıkları bayramdır. Her yıl Nevruz günü sabahında “Nevruz Ritüeli” gerçekleştirilir ve bu gün boyunca *Nevruziye* diye adlandırılan nefesler ve şiirler okunur. Nevruz arifesi akşamında *meşdan* açılır ve Bektaşî tarikatına katılmak isteyenler el öperek *nasiplenirler*. Nevruz her yılın 21-22 mart günlerinde kutlanır. Bu kutlamanın Bektaşîler açısından şu özellikleri vardır:

1. Hazreti Ali’nin doğum günü kabul edilmesi,
2. Hazreti Ali’nin Fatime Zehra ile nikah kıydığı gün olması,

3. Muhammed a.s.'ın gönderildiği gün olması,
4. Kışın son bulup baharın geldiği gün olması (İzeti, 2001:117).

Nevruzdan bir gün öncesinin akşamında *Ya mukallibe'l-kulub vel Ebsar ve ya müdebbire'l-leyli ve'n-nehar. Ya mühevvile'l-havli ve'l-ahval havvi'l-halena ila ahseni'l-hal* duası 366 kez okunur. Bundan sonra şu dua edilir: *Allah'ım! Dileklerimi yerine getir; elçin Muhammed Mustafa hakkı için, evliyalar efendisi Hazreti Aliyyül Murtaza hakkı için. Ya Ali ya cesur! İmanımız ve gücümüz senin yolundadır. Kusurlarımızı ört, günahlarımızı affeyle, Ya Allah! Ya Rahman ya Rahim, Peygamberimiz ve yakınlarının hakkı için dualarımı kabul eyle.*

Nevruz gününün sabahında meydan odasına girilir. Herkes yerini aldıktan sonra Müşrid kendi yerine oturur ve şu duayı okur: *Bismişah Allah Allah, ya muhavvile'l-havli vel ahval havvil halena ila ahsenil hal. Ya mukallibe'l-kulubu vel ebsar! Ya müdebbire'l-leyli ve'n-nehar! İlahi! bi-hakki Haydari Kerrar. Nevruz-u Sultan, zuhuru ehl-i iman, bi hakki şahi merdan. Ya muin, Allah. Dost. Hu!.* Bu duadan sonra mürşid (baba) ile diğer hazirun ayağa kalkar. Baba kendi postu üzerinde durur, onun iki yanında birer derviş ise elinde birer kandil tutarlar. Baba şu duayı okur: *Bismişah Allah Allah! Bellegani muradi bi hakki Muhammedi'l-Mustafa nebiyyike ve bi hakki Aliyyi'l-Murtaza veliyyike'l-ahyar. Ya Ali! Duldu'l-suvar, aleyke i'timadi ve minkel i'tikadi vel iktidari. Ustur uyubena, vagfir zünubena, Ya Settar, ya Gaffar... Bi hürmeti'l-Ahyar ve eshabike'l-muhtar. Salavatullahi aleyhim ecmain.* Bu dualardan sonra Baba, kıyam ederek bir *nevruziye* okur.

Nevruziye okunduktan sonra Baba'nın işaretiyle kendisinden başlayarak cemaate süt ikram edilmeye başlar. Süt ikram edildiği sırada şu dua okunur: *İnne fi'l-Cenneti nehrun min lebenin li Aliyyin ve Hüseyinin ve Hasanin (Cennet'te Ali, Hasan ve Hüseyin için süttten bir nehir vardır.)* Bundan sonra Baba ile muhipler oturur. Baba bir gülbank okumaya başlar. Gülbank, baba tarafından yüksek sesle okunan ve muhiplerin *âmin* diyerek takip ettikleri Bektaşî duasıdır. Duanın sonunda Baba *Hu, diyelim!* der ve muhipler hepsi aynı anda *Hu!* der. Gülbangın sonunda hepsi bir ağızdan *Hu!* der ve bu şekilde ritüel son bulur. Bundan sonra hepsi birbirlerine Nevruzu tebrik eder.

Bu ritüeller sohbet ile müzik formları performansından oluşur. Sohbet kısmında bu tarikatla ilgili temel konular ile tarikatın felsefi boyutu ele alınır.

Osmanlı döneminde intikal etmiş olan az sayıda geleneksel nefesler yanı sıra günümüzde Bektaşiler tekkelerinde ruhani törenlerde çoğunlukla Arnavutluk kökenli şairlere ait nefesler okunur. Repertuvardaki değişime etki eden etkenlerden biri bu tarikat ehlinin Arnavutluk'taki Bektaşilik merkeziyle dolaysız ilişkiler kurarak etnik kökeninin çoğunlukla Arnavut olmasıdır. Edebî metin dilinin Türkçeden Arnavutçaya değişmesi ve müzikal özelliklerin Arnavut halk müziğine yaklaşması günümüz ritüel müziklerinin istikrarlı görünüm kazanmasındaki profiline hizmet etmiştir. Bu olgu halk yaratıcılığından esinlenerek oluşturulacak bir Bektaşî müziği amacı doğrultusunda gelişmiştir.

Müzikal içeriğin yer değiştirmesine ilişkin bu süreç ritüellerde sözlü olarak nesilden nesle aktarılan müzik pratiğinin nakline yardımcı olmaktadır. Saha çalışması neticesinde derlenen materyaller incelenirken nefesin melodik ve ritmik yapısı ile ortaya çıkış şekli ve şiirsel içeriğine yoğunlaştık. En yaygın makamalar, özelliği samimi ve lirik duyguları ifade etmeye daha elverişli olan *Hicaz* ve *Uşşak* makamlarıdır.

Nefeslerde en yaygın usuller arasında bu bölge folkloru açısından en karakteristik olan *Sofyan (4/4) usulü*dür. Nefeslerde *Sofyan* dışında *Usul-ü Devr-i Turan /7/8) Usulü* de kullanılır. Nefesler genelde tek sesli ancak Arnavut müzik geleneği etkisi altındadır ve bu kültürle olan dolaysız ilişkisinden iki veya üç sesli nefesler de mevcuttur.

Çalgı eşliği olmaksızın sadece insan sesiyle icra edilen nefeslerde bir müzik çalgısı icracısının olmayışı uzun bir zaman dilimi içerisinde tekkelerde müzik çalgısının araştırılmasına ilişkin geleneğin bozulması sonucunu doğurmuştur.

Görüleceği üzere müziğin bu dinî törenlerde hâlen önemli bir yere sahiptir. Özellikle tekkenin son on yıllarda yaşadığı tecrübeler Bektaşî tarikatının müzikal açıdan toplumsal dönüşümlerini doğurmuştur.

Müzik formlarına ilişkin istikrarlı imaj tarikat ehlinin değişen etnik yapısı ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kendiliğinden değişime uğrayarak uyum sağlamıştır. Böyle bir durum dil, manzum içerik, kullanılan müzik aletleri ve genel anlamda nefeslerin kullanılması bağlamında anlam ifade eder. Değişim, Bektaşiliğin asırlarca süregelen ruhani geleneğinin korunması çabası çerçevesinde hayatta kalma mücadelesine ilişkin bir strateji olarak yorumlanabilir

4.6. Melâmî Tekkeleri

Melâmîlik, Hacı Bayram Veli'nin halîfelerinden Dede Ömer Sikkînî (Bıçakçı Ömer Dede ya da Emir Sikkînî) tarafından Bayrâmîliğin bir kolu olarak tesis edilmiştir. Dede Ömer Sikkînî, tarikat taç ve hırkasını terk edip, özel giysi ve sembollerde ifâdesini bulan mistik kurumlaşma anlayışını terkederek ikinci devre Melâmîliğinin temellerini atmıştır. Tasavvuf tarihi içerisinde Melâmîliğin başlı başına bir tarikat olup olmadığı konusu zaman zaman tartışılmıştır. Melâmîliği bir tarikat olarak değerlendirenler tarih boyunca birbirleri izleyen üç ayrı devre hâlinde geliştiğini söylemektedirler:

- İlk devre Melâmîleri: Melâmiyye-i Kassâriyye,
- Orta devre Melâmîleri: Melâmiyye-i Bayrâmiyye,
- Son devre Melâmîleri: Melâmiyye-i Nûriyye (Gölpınarlı, 1931:190).

İlk devre melâmîlerin kurucusu Nişâburlu Ebû Sâlih Hamdun ibn-i Ahmed ibn-i Ammâru-l Kassâr'dır. Melâmîlik anlayış olarak Hamdun Kassâr'dan önceleri de mevcuttur ancak onu bir meslek halinde ilk defa ortaya koyan Hamdun Kassâr'dır (TDVİA, 29:25).

Orta devre Melâmîliği, Bayrâmî Melâmîleri adı ile de bilinmektedir. Bayrâmî Melâmîleri, 1475 yılında doğum yeri Göynük'te vefat eden Emîr Sikkînî'den sonra Bünyâmin Ayâşî tarafından sürdürülmüştür (TDVİA, 29:30).

Üçüncü devre Melâmîliği, Balkanlar'ın çeşitli yerlerinde yaygınlaşmış, İstanbul sosyal hayatında da etkili olmuş, son dönem Osmanlı aydınları arasında teveccühle karşılanmış bir meşreptir. Kurucusundan dolayı "Melâmiyye-i Nûriyye" olarak da adlandırılmıştır (Çehajiç, 1986:208). Kosova'da Melâmiye tarikkatının yayılması Muhammed Nûrî'l Arabî vasıtasıyla gerçekleşmiştir (Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi, 1987:137). Kosova'da bugüne kadar Melâmi tarikatına ait 8 tekke tespit edilmiştir. Nitekim bugün Kosova'da Melâmi tarikatına ait 5 tekke mevcuttur.

Şeyh Recep Hulusi Efendi Tekkesi

Prizren'de bu tarikat 1858 yılında inşa edilen tekke ile yayılmaya başlatılmıştır. Kimi belgelerde bu tekkenin kurucusu olarak, Şeyh Hacı Sinan bildirilirken, diğer belgelerde bu tekkeyi Prizrenli Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin inşa ettiği

zikredilmektedir (Hafiz,1998:34). Aslında, Prizren’de Melâmîlik Şeyh Recep hulusi Efendi’nin kurmuş olduğu bu tekke ile başlamaktadır (Kaleşi,1962:100). Bugünkü Melâmi Tekkesi, Prizrende Yeni Zanaatçılar Merkezi içinde bulunmaktadır.

Tekke silsilesi şöyledir: Şeyh Recep Efendi, Şeyh Hacı İbrahim Barli Efendi, Şeyh Seyfettin Tosko, Şeyh Hacı Ömer Lütfü, Şeyh Hacı İsmail Hakkı, Şeyh Kâmil Tosko, Şeyh Sâlih Efendi Çavoli, Şeyh Hilmi Efendi, Şeyh Hamdı Kaçamak, Şeyh Hafız İlyas Efendi, Şeyh Hacı Hafız Rıdvan, Şeyh Hafız Maksut ve bugünkü postnişin Şeyh Yakup Efendi’dir (Vırmiça, 2010:149).

Tekke her hafta cuma namazından sonra zikirler düzenli olarak yapılmaktadır.

Şeyh Abdülmalik Hilmi Efendi Tekkesi

Bugün Rahovça’da Melâmî tarikatına ait tekkeyi, Şeyh Abdülmalik, XIX. Yüzyılın 80’li yıllarında kurmuştur. Abdülmalik,1865 yılında Rahovça Belediyesi’ne bağlı Kobiliglava köyünde doğmuştur (Rexhepagiq, 2003:224). Şeyh Abdülmalik, Rahovça halkında daha çok Şeyh Mala olarak bilinmektedir.

Şeyh Abdülmalik Hilmi Efendi, Arapça, Türkçe, Arnavutça, Farsça, Sırpça dillerini çok iyi bilen bir şeyh idi. Türkçe ve Arnavutça dillerinde divan yazmıştır. Türkçe divanında, ayrıca tesbihin esrarını anlatan 132 beyitten me ydana gelen bir şiiri (Tesbihnâme) vardır. Arap hurufatıyla yazılan divanlardan biri arnavutça olarak betimlenmiştir. İlk defa Kosova’da arnavutça ihah’ de yazmıştır. Aynı zamanda çeviri kitapları da vardır. Bedrettin Simavi’nin *Vâridât’ını*, Hz. Ali’nin evrâdını, Hz. Pir Muhammed Nûrî’l Arabî’den türkçeye çevirmiştir (Vırmiça, 2010:155). Şiirlerini gazel, kaside, mesnevi türlerini kullanarak yazmıştır. Hece vezni ile yazdığı şiirleri ilahi nazım türündedir.

Tekkede şeyh silsilesi şöyledir: Şeyh Abdülmalik, Şeyh Emin, Şeyh Süleyman Efendi ve bugünkü şeyh, Şeyh Ali’dir.

Tekke her hafta cuma namazından sonra zikirler düzenli olarak yapılmaktadır.

Şeyh Yakup Efendi Tekkesi

Melâmî tarikatına ait ilk tekke Teranda Belediyesi’ne Studençana köyünde Hacı Yakup Efendi tarafından kurulmuştur.

Tekenin az derviş vardır. Tekkede devamlı olarak zikirler yapılmaktadır.

Şeyh Halil Efendi Tekkesi

Mitroviça Belediyesi'ne bağlı Suhodol köyünde iki Melâmî tekkesi vardır. Bu tekkeyi Şeyh Hafız Halil Mripa Efendi, XX. Yüzyılın 25-30 yıllarında kurmuştur ve uzun yıllar bu tekkede şeyhlik görevinde bulunmuştur.

Tekkedeki silsile şöyledir: Şeyh Halil, Şeyh İshak, Şeyh Yahya, Şeyh Hasan, Şeyh Yakup Ramacik'tir.

Tekkede devamlı olarak zikirler yapılmaktadır. Kadınların zikirleri Hayriye Mripa Hanım tarafından yönetilmektedir. Tekenin devamlı olarak kadın ve erkek dervişleri vardır. Bu dervişler genelde Suhodol köyündedir.

Şeyh Yunus Efendi Tekkesi

XIX. Yüzyılın sonlarında Suhodol denilen bu yerleşim yerinde Melâmî tarikatına ait ikinci tekkeyi Toplıçalı Şeyh Yunus Efendi kurmuştur (Vırmiça, 2010:161).

Tekke bugüne kadar onarılmamıştır. Bu yüzden tekkedeki etkinlikler şu anda durmuştur. Bakıldığında tekkenin büyük bir semahanesi şeyh odası ve diğer odalarının var olduğu anlaşılmaktadır.

4.6.1. Kosova'daki Melâmîler'de Zikir ve Mûsikî

Melâmî tarikatında özel bir zikir şekli veya okunan bir evrâd yoktur (Gölpınarlı,1931:194). Tarîkate girmek isteyen mümin kalbini mâsivâdan temizlemekle emredilir. Kalbinde Allah'tan başka bir şey bulunmayan mümin-ki buna “gönül bağlama; muahhar Melâmîler'de ise buna “zikr-i dâim” denilmektedir kendini tamâmen mürşide teslim eder, ona üstün bir sevgi ve muhabbet ile bağlanır. Mürşid, müridin kabiliyetine göre onu terbiyeye başlar. Mürid şeriat ve tarikat âdâbına riâyet ederek yoldaşlarının söhbeti içerisine alınır. Zikrin olmadığı bu sohbetlerde, müridler kâbiliyetlerine göre feyz alırlar, çünkü her insan ilâhî bir ismin tecellisine mazhardır. Ezelden edebe o ilâhî ismin tecellîsi üzere seyr ederler. Zîra insan ve cinler Allah'a kulluk için yaratılmıştır. “Ma'rifet” bu kulluğu yerine getirilme nisbetinde kazanılır. Kur'an ve sünnete uyma ile kazanılan “ma'rifetullah” ile muhabbetullah'tan başka insanı kurtuluşa götüren bir şey yoktur (Eraydın, 1994:50).

Melâmîler şekil ve kıyâfete önem vermezler; seyr-i sülûkleri mürşide muhabbet ve ihvân ile sohbetten ibârettir. Zikir ise kalbin ve bütün âzâların zikridir. Bu da vahdetten gâfil olmamak, yürürken, çalışırken, bütün her şeyin Allah'tan sâdir olduğu bilinciyle kalbinde Allah'tan sevgisinden kendisine gelecek nasîbi beklemektir (Eraydın, 1994:50).

Resim 4.6. Zikirden bir görüntü (Prizren Melâmî Tekkesi)

Not: Krenar Doli'nin koleksiyonundan alınmadır.

Melâmîler, ibadetlerde de aşırılığa gitmemektedirler. Sâdece farz ve sünnetleri yerine getirmekle yetinip nâfile ibadetleri yoktur. Sohbetleri, toplantıları murâkabe ve gizli zikirle geçer. Bu dünyâyâ âit olan her şeyi kalbinden silen mürid bütün benliği ile Allah'ı zikreder, zikirden sonra duâ edilir. Toplantılarda içlerinden güzel sesli olanlar, Kur'an-ı Kerîm'den bir sûre veya bir kaç âyet, sohbetlerde peygamber ve evliyâlara ait menkibelerden seçilmiş parçalar okunur. Bu meclislerde dünyâ ile ilgili sözler konuşulmaz. Sohbetler aşk, cezbe ve muhabbete dâirdir. İlâhi feyzin dağılması endişesiyle yabancılar bu meslislere alınmaz. Sohbetlerde prensıp olarak zikri (zikr-i hafiyy) benimseyen Melâmîlerde, cehrî zikre çok az rastlanır. Tarîkat mensubu olmayanların yanında zikir yapmamaya özen gösterirler (Eraydın, 1994:420).

Prizren'deki tekkede ayrıca Muhammed Nûr'ul Arâbî'nin ölüm yıldönümü münâsebetiyle her yıl mûsikînin de icra edildiği özel merâsimler düzenlenir ve bu merâsimlere Kosova'daki diğer tarîkat mensuplarından şeyler, dervişler katılır. Bu merâsimdeki mûsikî icrâlarında; kanun, ud keman ve bendir gibi enstrümanlar eşliğinde, Kosova'daki Melâmîlere özgü ilâhilerin yanında, Türkiye de icra edilen repertuardan ilâhîler okunur. Bu etkileşim, Türk mûsikîsinin bu topraklarda icra edilen mûsikîye olan etkisinin göstergesidir.

Seyyid Muhammed Nûru'l Arâbî, Melâmîliğe tekke ve zikir gibi yenililler katmıştır. Sadece İsm-i Celâl den oluşan zikir her cuma günü Cuma namazından sonra mûsikî eşliğinde yapılmaktadır.

4.7. Sinanî Tekkeleri

Kosova'da, Sinanî tarikatına ait 4 tekke tespit edilmiştir. Bunlardan bugün sadece Prizren'deki Şeyh Hüseyin'in tekkesi faalken diğer tekkeler bakımsızlık yüzünden çoktan yıkılmıştır.

Prizren Sinanî Dergâhı

Tekke 1768 yılında Şeyh Ali Recep Efendi tarafından kurulmuştur. Keramet sahibi olan Şeyh Ali Recep Efendi hakkında birçok menkıbe anlatılır. Evladiye usulü ile II. Dünya Savaşı'na kadar faaliyetlerini sürdüren tekke daha sonra bazı nedenlerden dolayı faaliyetlerin sürdürememiştir.

Nihayet 1977 senesinde Üsküp Sinâni Tekkesi Şeyhi Kemal Şenyüz'den hilafet alan Sinâni Şeyhi Şaban Efendi kendi hanesinde faaliyet göstermeye başlamış, irtihalinden sonra da oğlu Şeyh Hüseyin Efendi bu faaliyetleri sürdürmeye devam etmiştir. Bugün Sinâni tarikatına ait bu tekkeyi şeyhazade Sinan yönetmektedir.

Bugün zikirler her Salı günü ikindi namazından sonra devranla yapılmaktadır. Tekkede devamlı olarak mevlit okunur ve Nevruz bayramları da zengin zikirlerle kutlanılır.

4.7.1. Kosova'daki Sinaniler'de Zikir ve Mûsikî

Prizren'deki Şeyh Şaban Şişko Sinani tekesini zikirler her salı günü ikindi namazından sonra devranla yapılmaktadır.

Zikir şu şekilde yapılır:

Yatsi namazından sonra şeyh efendi dervişleri halka yaparak “ruh-i pâk Muhammed râ salavât” ile zikri açar. Bu sözleri işiten dervişler el ele tutuşur sağdan sola dönmeye başlarlar ve yavaş seslerle “Hayy” ismini zikrederler. Sonra “fa’lem ennehû lâ ilâhe illallâh” 12 defa ağır ağır söylenir. Bundan sonra “Allah yâ Allah Hû” da 12 defa söylenir ve ardından “Hu” ismiyle zikre devam edilir. Dervişler devranda yedi defa dönerler. Devran bir adım öne, bir adım geriye atılmak süretiyle yapılır. Zikir devam ederken ilâhiler okunur. Bundan sonra müridler “Hayy” ismini

zikrederken aralarından güzel sesli olan birisi kasîde okunur. Şeyhin duâsıyla zikir sona erer.

Resim 4.7. Zikirden bir görüntü (Prizren Sinani Tekkesi)

Not: Shkelzen Rexha'nın koleksiyonundan alınmadır.

4.8. Nakşibendî Tekkeleri

Kosova'da Nakşibendî tarikatının gelişmesi Şeyh İlahi Simavi'nin Vardar Yenicesi'ne gelmesiyle başlamıştır. Bu tarikat, aslında, onun ölümünden sonra öğrencisi ve halifesi olan Üsküplü Şeyh Lütfullah tarafından yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk Makedonya'da sonrada Kosova'da yayılmıştır. Şeyh Lütfullah, Naksibendî tarikatına ait Üsküp'teki ilk tekkeyi de kurmuştur ve vefatından sonra da bu tekke türbesinde gömülmüştür (Çehajiç, 1986:67).

Bu tarikat, Kosova'daki diğer tarikatlara göre pek başarılı olamamıştır. Bugün Kosova'da bu tarikata ait sadece 2 tekke tespit edilmiştir.

Simdi sırasıyla inşa tarihlerini dikkate alarak bu tarikata ait tekkeler hakkında araştırmalarımız esnasında elde ettiğimiz ayrıntılı bilgileri sunmaya çalışacağız:

Şeyh Tahir Efendi Tekkesi

Bugün Kosova'da Nakşibendî tarikatına ait tekkelerden en eskisini Prizren Belediyesi'ne bağlı Has nahiyesinde bulunan Planeya köyünde Şeyh Tahir Şehu'nun (Tana) XVIII. yüzyılda kurmuş olduğu tekke oluşturmaktadır. Bu tekkeyle ilgili yayımlanan bir eserde tekkenin 250 yıl önce kurulduğuna dair bilgiler verilmektedir (Karahoda, 2003:147).

Tekke silsilesi şöyledir: Şeyh I. Tahir Şehu Efendi, Şeyh Ömer Şehu Efendi, Şeyh Sülo Şehu Efendi, Şeyh II. Tahir Şehu Efendi, Şeyh Mehmet Şehu Efendi, Şeyh

Şahip Şehu Efendi ve bugünkü post sahibi Şeyh Përparim Şehu yönetmektedir (Şeyh Tahir Efendi Tekkesi Arşivi 09.02.2020).

Bu tekke gelenler hem imam hem de şeyh etrafında toplanır: çay içip, müzik meşk edip çeşitli konularda sohbet ederler. Namaz veya zikir zamanı geldiğinde hepsi, imamı ve şeyhi dâhil, namaza durup, ibadetlerini yerine getirirler ve zikir yaparlar. Böylelikle bu kişiler dedelerinden kalan Nakşibendî geleneğini sürdürmektedirler (Tanaskoviç, 1992:165).

Eski tekke 1999 Kosova Savaşı esnasında türbesiyle birlikte Sırp militanları tarafından yerle bir edilmiştir. Savaştan sonra 2001 yılında aynı yerde yeni tekke ve türbesi kurulmuştur.

Şeyh Yakup (Uka) Efendi Tekkesi

Bugün Yakova'da Nakşibendî tarikatına ait tekkeyi 1930 yıllarında Şeyh Yakup (Uka) İzniç kurmuştur. Hilafetnamesini Üsküp şeyhi, Şeyh Ali Efendi'den almıştır. Ondan sonra bu tekede postnişin, oğlu Şeyh Mehmed Ali (Uka) İzniç Nakşibendî olmuştur. Bugün Nakşibendî tarikatına ait bu tekkeyi Şeyh Muharrem yönetmektedir (Şeyh Yakup Efendi Tekkesi Arşivi 03.02.2020).

Tekke bugün Yakova'da "Şeyh Uka İzniç Tekkesi" olarak bilinmektedir. Tekke her hafta cuma namazından sonra zikirler düzenli olarak yapılmaktadır.

4.8.1. Kosova'daki Nakşibendilik'te Zikir ve Mûsikî

Nakşibendiliğin "Cehri" (açık ve sesli) zikir usûlünü benimseyen kollarında da özel bir kıyam ayini vardır. Ayakta karşılıklı saflar veya zikir halkası şeklinde dizilen dervişler, bedenleri sağa sola eğerek ve zikrin temposu hızlandığında sağ dizlerini yere vurup tekrar dik durarak zikir ederlerdi. Zor ve o oranda estetik ve coşturucu bu ayin sıra sırada, eski Yeseviliğin "Zikr-i Erre" denilen gırtlak sesiyle zikretmek usulü hakimdir (Inançer,2004, 146)

Nakşî tarikatının en önemli özelliği, evrâd ve ezkârını sesiz (hafî) bir şekilde icra etmesidir. Onun için Nakşîlik, "turuk-i cehriye"den, yani evrâd ve ezkârını açık ve sesli olarak yapan tarikatlardan değil, turuk-i hafîyye'den, yani tarikat ayinini gizli ve sessiz yapan tarikatlardan sayılmaktadır. Zikir ve ayini sesli olarak yapmayan bir tarikatta elbette ki mûsikînin yeri olamaz, olması da düşümlenmez. Nakşiler,

müritlerine ayin ve zikir esnasında ancak kendilerinin işitebilecekleri kadar ses çıkarmalarına izin vermişler, yüksek sestten ve gürültüden şiddetle menetmişlerdir.

Nakşîlîğin esası, sessiz sadâsız bir şekilde manevi âlemi ve ilahî sıfatları teemül ve tefekkür yolu ile temaşa etmekten ibarettir. “Rabbimize gizlice ve tazarrü ederek dua ediniz.” (A’râf, 7/55) mealindeki ayet Nakşîlik’teki sükûtun esasını etmiştir.

Nakşî tarikatının diğer bir mühim özelliği de bu tarikatta raks ve deveranın, yani ayakta ve ya oturak sallanarak ve düzenli hareketler yaparak ayin icra etmenin olmayışıdır. Sessizlik, raksın bu tarikatta yer almamasını gerektirdiği gibi, raksın olmayışı da bu tarikatta mûsikînin bulunmamasını icap ettirmiştir. Rakssız mûsikî, mûsikîsiz de raks düşünülmez (Uludağ, 2015:316).

Semâ ve raksa bu tarikatta yer verilmemesi, kitap ve sünette sıkı sıya bağlı bulunan, semâ ve deveran gibi şeyleri hoş görmeyen, bu gibi hususlara bid’at nazarıyla bakan muhafazakâr tabiatlı müslümanlara, bu tarikatı çok cazip göstermiştir. Dolayısıyla bu tip müslümanlar, genellikle bu tarikatta toplanmaktadır. Böylece esasen muhafazakâr bir yapıya sahiû bulunan bu tarikat, muhafazakâr tabiatlı müslümanların intisabıyla zaman zaman aşırı muhafazakâr bir hüviyete bürünmektedir.

Nakşîliği meydana getiren inanış, düşünüş, görüş ve âyinleri icra ediş tarzında ve Allah’a yaklaşma usullerinde mûsikîye yer verilmemeştir.

Resim 4.8. Zikirden bir görüntü (Yakova Nakşî Tekkesi)

Not: Krenar Doli’nin koleksiyonundan alınmadır.

Örnek olması bakımından Nakşibendi tarikatının sadece bir zikir şeklinin takdimi uygun görülmüştür.

Tarikatın ruhani lideri zikri yönetir. Zikir ayininin yapıldığı mekân karartılır. Zikir ayinine katılanlar gözlerini kapatır ve ayin sonuna kadar gözlerini açamazlar. Zikrin yapılacağı mekana 100 adet küçük ve 10 adet büyükçe taş alınır. Zikre katılanlardan biri büyük taşları zikri yönetene verir diğer taşları ise zikre katılan diğer kişilere dağıtır.

Zikri yöneten ilk başta *Estağfurullah, estağfurullah, estağfurullah el azim el kerim, rabbü'l-azim ve etubu ileyh* der. Ardından Fatiha süresi okunur. Zikri yöneten ile onun sağ yanında diğer altı kişi ile birlikte Fatiha suresini yedi kere okurlar. Daha sonra salavat getirilip katılımcılar yanlarındaki taşlardan sayılırlar. Katılımcılar *Allahümme salli ala, seyyidina Muhammedin ve ala ali seyyidina Muhamed* derler. Salavattan sonra İnşirah süresi 79 kere okunur. Taşları dağıtan kişi süre okunduktan sonra 21 adet taşı zikri yönetene verir, geri kalan taşları katılımcılara dağıtır.

Zikir yöneticisi *İhlas* süresini okurken katılımcılar da aynı anda tekrar ederler. Ardından Fatiha süresi okunur. Fatiha okunurken şeyhe sol yanından altı kişi eşlik eder. Salavat getirildikten sonra dua ile devam edilir. Dua eden kişi kısık sesle Nakşibendi şeyhleri zincirini okur. Bu dua süresince katılımcılar şeyhlere dua eder onlardan yardım dlenirler. Dua bittikten sonra Kur'an'dan bazı ayetler okunur ve Nakşibendi zikir ayini bu şekilde tamamlanmış olur.

4.9. Şâzeli Tekkeleri

Şâzeliye, Tlemsen'li Ebû meyden (1197) ile Tunuslu Ali Şazili (1256) tarafından kurulan meşhur Kuzey Afrika tarikatıdır (Mezhepper ve Tarikatlar Ansiklodedisi, 1987:198). Bugün Kosova'da bu tarikata ait sadece 1 tekke tespit edilmiştir.

Şeyh Tsena (Cena) Efendi Tekkesi

Bu tekkeyi 150 yıl öncesine Şeyh Cena kurmuştur. Yakova'daki Şeyh Cena Tekkesi, bugün Kosova'da tarikatına ait tek tekkeyi oluşturmaktadır. Tekke bugün Yakova'da "Şeyh Baba Ali Tekkesi" olarak bilinmektedir.

Tekke silsilesi şöyledir: Şeyh Cena Efendi, Şeyh Muhammed Efendi, Şeyh Ali Efendi, Şeyh Salih Efendi. Tekkenin bugünkü şeyhi, Şeyh Cemali Efendi'dir (Şeyh Tsena Tekkesi Arşivi 07.02.2020).

Tekkenin semahanesi, kahve ocağı ve derviş odaları vardır. Tekkede zikirler devamlı olarak yapılmaktadır. Tekkenin türbesi de vardır. Tekke Afifiye koluna aittir.

4.9.1. Kosova'daki Şâzelik'te Zikir ve Mûsikî

Şâzeliyye tarikatında zikir cehrî olup kuudî (oturak) ve kıyâmî (ayakta) olarak yapılır. Hafta bir, Cuma günü gerçekleştirilen ve çoğunlukta “meclis” adı verilen âyinlerde haklka şeklinde veya karşılıklı saf şeklinde oturulur. Şâzelî meşayihinden birine ait divandan okunan ve “sema” diye adlandırından kaside ve şügüllerrin genellikle tevhid ve salavat içeren nakarat kısımlarına bütün müridler katılır (Ahmet Murat Özel, TDVİA:388). Âyinlerde dinî musikiye yer verilmesi konusunda Şâzeliyye tarihi içinde farklı görüşler ve uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Resim 4.9. Zikirden bir görüntü (Yakova Şâzeli Tekkesi)

Not: Vedat Şehu'nin koleksiyonundan alınmadır.

Yakova'daki Şâzeli tekkesinde şu şekilde icra edilmektedir:

Şâzelî'nin Hizbü'l- kebîr'i ve evrâd-ı şerîfesi okunarak başlanır. Bundan sonra “İsm-i Celâl” zikrediler ve arnavutça ilâhiler okunur. Ardından şeyhin duâsı ile küçükhatim son bulur. Zikrin sonunda şeyh sohbet yapar, sohbe “müzakere” adı verilir. Şeyhin hazır bulunmadığı meclislerde onun talimatı doğrultusunda bir metin okunur.

Şâzelî ayininde en çarpıcı özellik, şeyhin özel bit biçimde avuçlarını birbirine vurarak zikri idare etmesidir. Zikir halkasının ortasında bulunan şeyh başını arkaya

atarak kollarını dümdüz ileriye uzatıp el ırpar (Inançer, 2014:148). Bütün zikir sesini bastırarak kadar fazla ses çıkaran bu el çırpma özel bir maharet ister.

Şâzeli zikir ayini, kıyami (ayakta yapılan) zikir usulündedir. Ancak, Kadirî, Rifaî, Sa'dî gibi diğerk kıyami tarikatların ayinlerinde olduğı şekilde saf halinde değıl, iç içe çemberler hâlinde zikir halkaları oluşturularak ayakta durulur.

5. KOSOVA İLAHİLERİ

İlahiler tasavvuf sanatının formu olarak İslami dinî törenlerin marşları niteliğindedir. İlahiler beste ve güfte yapısı bakımından Divan şiiri ile geleneksel Arnavut müziğinin izdivacından ortaya çıkmış olan Şarkın özel formlarını temsil eder. Divan edebiyatının Arap harfleriyle yazılan eski formları olduğu gibi ilahiler de Osmanlıca olarak icra edilirlerdi. Tekkeler, Arnavut edipler ile önde gelen Arnavut alimlerin Şark edebiyatıyla karşılaştıkları mekânlardır. Bu şahsiyetler Şark edebiyatından ilham alarak kendi eserlerini kaleme almakla kalmayarak Şark edebiyatının şaheserlerini de tercüme etmişlerdir. Bu şekilde Şark edebî yaratıcılığının Arnavutlar tarafından farklı dönemler içerisinde tanınmasına vesile olmuşlardır.

Bugün dinlediğimiz ilahilerin sözleri genellikle ya Yunus’a, Eşrefoğlu’na, Niyazî Mısıri’ye ya da Nizamoğlu, İsmail Hakkı aittir. Hepsi de tekke şairidir. Ancak zaman geçtikçe bazı Arnavut alim, edip ve münevverler bir yandan ilahi tercümeleri yaparken diğer yandan Arnavutça olarak çok sayıda ilahi kaleme almışlardır. Bu ilahilerden birkaçı bu bölümde incelenecektir. İlahileri etno-müzikoloji bakımından bu bölümde ele alınıp tahlil edilecek özgün ilahi şairleri arasında şu isimlerin zikredilmesi gerekir: Derviş Salih, İşkodralı Şeyh Ahmed, Şeyh Yunus, Şeyh Mala (Abdülmalik), Şeyh Uka, Derviş İdris vd.

Dini temalı manzum eser olan ilahiler İslam tarihi süresince İslami aşka ilişkin duygu ve heyecanı canlı tutmuşlardır. Bu ilahilerin önemli kısmı tasavvuf çevreleri ve tekkelerde telif ve icra edilmiş olmakla birlikte, cami ve benzeri cemiyetlerde de okunmuş ve İslami varlığı ninniden mersiye kadar süslemişlerdir (Izeti, 2018:7). İlahiler sevinç vesilesiyle olduğu gibi matem vesilesiyle de icar edilirler. Müzik geleneğinde Şark makamları ve ifadeleriyle karakterize olan ilahiler, zikir süresince icra edilirler. İlahiler zikri kapsamakla kalmayıp icra edildikleri mekânı da güzelleştirirler.

Aşağıda Kosova sathındaki tekkelerin tamamında günümüzde her tarikatın zikirlerinde icra edilen ilahilerden seçilmiş örnekler transkripsiyonu yapılmış hâlde verilmiştir. Bu çalışmada Türkçe ilahilerin yanı sıra özgün Arnavutça ilahilere de yer verilmiştir. Bahse konu ilahilerin tamamı tahlil edilip ilgili bilgiler eşliğinde sunulmuştur.

5.1. Kosova’da Halveti Tarikatı Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler

Derman Arardım Derdime

Usûl: Türk Aksağı

Güfte: Niyâzî Mısırî

Makam: Uşşak

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Rahovça Halvetî Tekkesi

Der mân a rar dım der di me
Bür hân so rar dım as lı ma

Der dım ba na der mân i mis
As lım ba na bür hân i mis

Der dım ba na der mân i mis
As lım ba na bür han i mis

Derman Arardım Derdime

Şiirin Metni:

Dermân arardım derdime derdim bana dermân imiş,
Bürhân sorardım aslıma aslım bana bürhân imiş.
Sağ u solum gözler idim dost yüzünü görsem deyü,
Ben taşrada arar idim ol cân içinde cân imiş.

Öyle sanırdım ayriyem,dost gayridir ben gayriyem,
Benden görüp işiteni bildim ki ol cânân imiş.
Savm u sâlât u hacile sanma biter zâhid işin,
İnsân-ı Kâmil olmaya lâzım olan irfân imiş.

Kande gelir yolun senin ya kande varır menzilin,
Nerden gelip gittiğini anlamayan hayvan imiş.
Mürşid gerektir bildire Hakk'ı sana Hakk'al-yakîn,
Mürşidi olmayânların bildikleri gümân imiş.

Her mürşide dil verme kim yolun sarpa uğratar,
Mürşidi Kâmil olanın gâyet yolu âsân imiş.
Anla hemen bir söz durur yokuş değildir düz durur,
Âlem kamû bir yüz dürür gören anı hayrân imiş.

İşit Niyazî'nin sözün bir nesne örtmez Hak yüzün,
Hakk'dan ayan bir nesne yok gözsüzlere pinhân imiş.

Ko beni yanayım

Usûl: Sofyan

Güfte: Yunus Emre

Makam: Uşşak

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Rahovça Halvetî Tekkesi

Ko be ni ya na yim seyh e si gin de

5
Dön me zem sey him den ya ne dö ne yim

9
Dön me zem sey him den ya ne dö ne yim

13
Ya rın ol haz re te ni ce va ra yim

17
Dön me zem sey him den ya ne dö ne yim

Ko beni yanayım

Şiirin Metni:

Ko beni yanayım şeyh eşiğinde,
Dönmezem şeyhimden ya ne döneyim,
Yarın ol hazrete nice varayım,
Dönmezem şeyhimden ya ne döneyim.

Benim şeyhim gayet ulu kişidir,
Üçler yediler lırların başıdır,
On iki imamın sır yoldaşıdır,
Dönmezem şeyhimden ya ne döneyim.

Münkirler ki yolumu da basarsa,
İşte gerdan işte urgan asarsa,
Eğerleyim başımı da keserse,
Dönmezem şeyhimden ya ne döneyim.

Aşık Yunus bu cihâne gelince,
Arayıp derdime derman bulunca,
Koyun şeyhe hizmet iden ölünce,
Dönmezem şeyhimden ya ne döneyim.

Ah, un i mjeri kesh tu fjet

Usûl: Nim Sofyan

Güfte: Derviş Hasan

Makam: Uşşak

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Prizren Halvetî Tekkesi

Unë i mje ri kesh tu fjet e m'dul gju mi për a hi ret

5
me ni myr shid jom për pjekë çka m'ka ll zoj ti a me det

Ah, un i mjeri kesh tu fjet,

Şiirin Metni:

Ah, un i mjeri kesh tu fjet,
e m'dul gjumi per ahiret,
Me ni myrshid jam perpjek,
çka m'kallzojti ah medet.

Ai m'i çeli kater dyr,
njonda osht a (h) shariat,
Osht e dyta tarikat,
Dera e tret hakikat.

Edhe njonda osht marifet,
Lumi aj qi e ka gjet.
Sheriatin e mora vesh,
me namaz e me abdes.

Tarikatin e kam gjet,
Osht esrari Muhamed.
Ziqri yte ah medet,
nat e dit s'po m'le me fjet.

Hakikat un jom vet,
un te un e kom gjet.
Shtat myhyr a(h) medet,
me ni emen kendohen krejt.

Marifet osht per mi dit,
kta dy emna per mi gjet,
Njonda osht ah hidajet,
Osht e dyta dalalet.

Shejh Sylejman bon himet,
mos na le neve n'dalalet.
Ty te un t'kom gjet,
Mu pi meje ti m'ke hjek.

Ah ben garîb, uykudaydım

Tercümesi:

Ah ben garîb, uykudaydım,
Ahiret yolunda gözüm açtım,
Bir mürşitle karşılaştım,
Dedi bana ah medet.

Açtı bana dört kapı,
Şeriatmış birincisi,
Tarikatmış ikincisi,
Hakikatmış üçüncüsü.

Marifetmiş sonuncusu,
Onu bulan bahtiyarmış.
Namaz ile, abdest ile,
Şeriatı anladım.

Tarikatı keşfettim,
Esrar-ı Muhammed'miş.
Senin zikrin ah medet,
Uyku vermez gözüme.

Benmişim hakikat,
Buldum onu kendimde.
Yedi mühür ah medet,
Söylenirmiş bir isimle.

Bu iki ismi bulmayı
Bilmekmiş marifet.
Hidayetmiş birincisi
Delaletmiş ikincisi.

Şeyh Süleyman himmet eyle,
Koma bizi delalette.
Buldum seni bende içre,
Sen aldın benden beni,

5.2. Kosova’da Kadiri Tarikatı Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler

Mos ep sevda n’ket dynja

Usûl: Nim Sofyan

Güfte: Derviş Salih

Makam: Uşşak

Beste: Derviş Salih

Derleyen : Krenar Doli

Kaynak: Prizren Kadiri Tekkesi

Mos ep sev da n’kët dyn ja Veç idh

7 idhnit se çe tre s’ka Bon i ba det

12 Për Hy da Thirr ja Allah Ja Mev la
Për Hy da Thirr ja Alija Ja Murte za

Mos ep sevda n’ket dynja

Şiirin Metni:

Mos ep sevda n’ket dynja,

Veç idhnim çeter s’ka

Bon ibadet për hyda

Thirr Ja Allah ja Mevla

Thirr Ja alija Myrteza

Se n’dynja rahat nuk ka

Derte gajle vinë pa da

Boni saber me zemra

Thirr Ja Allah ja Mevla

Thirr Ja alija Myrteza

Mall evrad ne ket dynja
Kujton kush qi gzim i ka
Dert e gand mushet zemra
Thirr Ja Allah ja Mevla
Thirr Ja alija Myrteza.

Se fani asht kjo dynja
Si ka metun kerkujna,
Tokë to t'bohet gjithshka ka
Thirr Ja Allah ja Mevla
Thirr Ja alija Myrteza.

Masi tokë to t'bohem na,
Pse mu rrejtun n'ket dynja
Digje ashkin për hyda
Thirr Ja Allah ja Mevla
Thirr Ja alija Myrteza.

Shtatë ditë kemi n'ketë dynja
Gjashtë idhnim e njo sefa
Me ni ditë shka do t'bojmë na
Thirr Ja Allah ja Mevla
Thirr Ja alija Myrteza.

Shumë turlish vinë dort brla
Haki naj qon te tona
Ne na bojin akllama
Thirr Ja Allah ja Mevla
Thirr Ja alija Myrteza.

Gzim nuk kemi n'ket dynja
N'ahret kemi ishalla
Namaz ziqer bojmë pa da.
Thirr Ja Allah ja Mevla
Thirr Ja alija Myrteza.

Për ni rob qi osht n'dynja
Veç tu haki ka sevda
S'din 'dhnim ai sall sefa.
Thirr Ja Allah ja Mevla
Thirr Ja alija Myrteza.

Hej Salih bonu derja
Ni ditë desim te ton na,
S'jet idhnim as s'jet sefa,
Thirr Ja Allah ja Mevla
Thirr Ja alija Myrteza

Bu dünyaya sevdalanma,

Tercümesi:

Bu dünyaya sevdalanma,
Yok kederden gayri şey
Kıl ibadet Hüda için
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Çün dünyada yok rahat
Durmaksızın gaile dert
Sabreyleyin kalb ile
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Bu dünyada mal evrad
Sanırsın saadettir
Kalbe dolar derd ü gam
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Çün fanidir bu dünya
Kalmadı hiç kimseye,
Toprak olur her nesne
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Toprak olacaksak madem
Bu dünyaya kanmak neden
Huda'yçün yak aşkını
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Dünya dediğin yedi gün
Biri sefa altısı hüzn
Bir güne ne'yleyelim
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Dert bela er türlü
Hak gönderir her birini
Aklayalar bizleri
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Saadet yok bu dünyada
Ahirette olur inşallah
Durmaksızın namaz zikir
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Dünyaya gelen kula
Hak sevdası olur ancak
Cefa bilmez ancak sefa
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza.

Ey Salih sen sabreyle
Ölürüz elbet bir gün
Ne cefa kalır ne sefa
De ya Allah, ya Mevla!
Ya Aliyyü'l-Murtaza

Mos flini ju dervish

Usûl: Sofyan

Güfte: Şeyh Kadri

Makam: Uşşak

Beste: Şeyh Kadri

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Prizren Kadiri Tekkesi

Qil ni syt e mos fli ni
Mos fli ni he ju der vish
Fja la jo te zi qer me ju kon
Mos fli ni ju der vish

Mos flini ju dervishë

Şirin metni:

Mos flini ju dervishë
Qilni sytë, mos flini dervishë,
Fjala jote ziqër me kon
Mos flini he ju dervishë.

Hallki flejnë, ju me nejë,
Kryet në sezhde per mu vnu,
N'dash Dizarin per me pa
Mos flini he ju dervishë.

Neve shpirti kur na del,
Trupi vetem si do t'jetë
Halli tine shka do t'jetë
Mos flini he ju dervishë.

Mos u tutni n'ket dynja,
Per m'i lanun ket serma
Shumë e lype dhe pa da.
Mos flini he ju dervishë.

Muhamedi kur ka lenun,
Tanë meleqtë n'tokë kanë zhdrypë.
Edhe ziqer kanë kurdisun
Mos flini he ju dervishë.

Kjo dynja asht fani,
Dertet tone janë gani,
Hazer nazer kur ta lypsh
Mos flini he ju dervishë.

Kjo dynjaja asht qadër
Dertet tona janë kadër
Hazer nazer asht per ne
Mos flini he ju dervishë.

Tan' gjynahet terç t'i bojmë
Me rahmet neve na mbajnë
Dhe siratin e kalojmë
Mos flini he ju dervishë.

Sheh Hasan, bona qare
N'zemër tande lyp qare,
Fjala e ligë s'ka qare
Mos flini he ju dervishë.

Nevm eylemen dervişler

Tercümesi:

Nevm eylemen dervişler
Uyanın gafletten dervişler
Sözünüz zikir ola
Nevm eylemen ey dervişler.

El alem nevm eylerken sizler kıyam eyleyin,
Başınız secde kılsın
Görmek istersen Dizdar'ı
Nevm eylemen ey dervişler.

Ruh uçup gidende,
Bedenimiz ne'yleye,
Nice olur halimiz
Nevm eylemen ey dervişler.

Korkmayın bu dünyada
Şol varlığı bırakmaya
Çok dile hiç durma
Nevm eylemen ey dervişler.

Muhammed doğduğunda
Tüm melekler yere iner
Zikir dahi eylerler
Nevm eylemen ey dervişler.

Bu dünya fanidir
Dertlerimiz ganidir
Haz'r u nazır her daim
Nevm eylemen ey dervişler.

Bu dünya kederdir
Dertlerimiz kaderdir
Haz' r u nazır her daim
Nevm eylemen ey dervişler.

Terk eyleyelim günahı
Rahmet bizi besleye
Geçelim hem sıratı
Nevm eylemen ey dervişler.

Şeyh Hasan derman eyle
Kalbinde derman ara
Kötü söz derman değil
Nevm eylemen ey dervişler.

Morra vesh devrinë e parë

Usûl: Devr-i Hindi

Güfte: Derviş Salih

Makam: Hicaz

Beste: Derviş Salih

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Kadiri Tekkesi

Kam do der te me i der tue

A ka kush qi don mi ngue

Se kam dit se kam kuj tue

Bash me ha kin jam bash kue

Morra vesh devrinë e parë

Şiirin metni:

Kam do derte me i dertue,
A ka kush qi don me ngue,
Se kam dit se kam kujtue,
Bash me hakin jam bashkue.

Ne ket vakt ne ket zamon,
Ruju sirrit llaf mos bon,
Mos lidh besë shumë me gjithkon,
Se shtiret dost e del shejton.

Gjith kon t'shofsh me qylah t'gatë,
Mos kujto qi gjonë merfatë,
Noja menjen ne bejatë,
A ka besë në tarikatë.

Gjithkon t'shofsh me fari e mjeker,
Me zemer bonja muhabetin,
Mos ja kqyr ibadetin,
Mos ja harro shehit hyzmetin.

Hak myrshydin kush e ka pa,
Me një fjalë ta shton sevdanë,
N'tarikat n'koft se ka ra,
Ai veç shehit nuk sheh kurgja.

Shumë u dogja me dertin tem,
Boll shumë hallk thonë asht me rrenë,
Kshtu dynjaja ish konë gjithherë,
Axhamitë nuk kanë haber.

Për jezid nuk pata dert,
Po kush po rrenë jam ehlibejt,
Po bon seri se s'merkan vesh,
Gjithë po shohin qysh janë vet.

Hej Salih ti hak po flet,
Je i djegun per ehlibejt,
Me kto sirre qi po i let,
Irfonllykut po i vjen rreth.

Derdim var paylaşacak

Tercümesi:

Derdim var paylaşacak
Var mı dert dinleyecek
Bilemedim, düşünmedim
Hakka rabtolduğumu.

Bu vakit, bu zamanda
Sırrın sakla, söz söyleme
Herkese kail olma
Dost görünür şeytan çıkar.

Gördüğün her külahlıyı
Marifetli zannetme
Biatına dikkat et
Tarikat inancına

Gördüğün her fariğ her sakallıya
Muhabbetin kalpten olsun,
İbadetine bakmaksızın
Şeyhine hizmeti unutmayasın.

Hak mürşidi kim gördüyse
Bir kelamla sevdan artırır
Şeyh dışında bir şey görmez.

Derdime çok yandım
El alem yalan beller
Dünya her daim böyle imiş
Acemiymiş bihaber.

Yezid'e dertlenmedim
Ehlibeytim diye yalan söyler,
Riyasını anlamazlar
Herkes kendi gibi görür.

Ey Salih sen hak dersin
Ehlibeyte yanıksın
Bıraktığın bu sırla
İrfana maliksin.

5.3. Kosova'daki Sâdî Tekkelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler

Ey Allah'ım beni senden ayırma

Usûl: Sofyan

Güfte: Eşrefoğlu Rûmî

Makam: Hicaz

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Sâdî Tekkesi

Ey Al la hım be ni sen den a yır ma

Ey Al la hım be ni sen den a yır ma

Be ni se nin Ce ma lin den a yır ma Ya

Be ni se nin Ce ma lin den a yır ma Ya Hu

Ey Allah'ım beni senden ayırma

Şiirin Metni:

Ey Allah'ım beni senden ayırma,

Beni senin didarından ayırma.

Seni sevmek benim dinim imanım,

İlahi dini ü imandan ayırma.

Sararuben soldum döndüm hazana,

İlahî gazeli hazanımı daldan ayırma.

Şeyhim güldür ben onun yaprağıyam,

İlahî yaprağım gülden ayırma.

Ben ol dost bahçesinin b lb l yem,
 lah  b lb l m g lden ayırma.

E refoğlu senin kemter kulundur,
 lah  kulu sultandan ayırma.

Ayırma beni senden

Usûl: Sofyan

Güfte: Yunus Emre

Makam: Acemaşîran

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Sadi Tekkesi

A yır ma be ni sen den ya ra dan

5 Sen de Ya ra dan Me

9 dü ser ö lü rüm ya re

14 den Me ded Ya Hû den Ya Hû

Ayırma beni senden

Şiirin Metni:

Ayırma beni senden Yaradan,
Düşer ölürüm ben bu yaradan.

Ağlama derim şol gözlerime,
Kan yaş akıtır aktan karadan.

Öldüğüm için gam mı çekerim,
Alır canımı yine yaradan.

Varam yüz sürem dost eşiğine,
Bir hırka giyem yüz bin pâreden.

Öldü diyeler kaydım yiyeler,
Bir kuş oluban çıkam yuvadan.

Yerler mi kodum göl eylemedik,
Seller akıttım her bir dereden.

Âşık Yunus'un budur maksûdu,
Alıp yârını çıka aradan.

Ja Ali të dua

Usûl: Sofyan

Güfte: ?

Makam: Hicaz

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Sadi Tekkesi

Ja A li të du a Të du a me shpirt

5

Ti më drejton mu a Ti më qet në dritë

9

Ti më drejton mu a Ti më qet në dritë

Ja Ali të dua

Şiirin Metni:

Ja Ali të dua,
Të dua me shpirt,
Ti më drejton mua,
Ti me qet në dritë.

Ja Ali te ti,
Të jam bo arshik,
Ti je hysni unë,
Ti na dha nasip.

Ja Ali të than,
Ja Esedull-llah,
Ty të rrash për kom,
Ja hazreti Shah.

Ja Ali të thom,
Hajdari Keram,
Dyldylin ta dhan,
Bashk me Zylfiqar.

Shehi kur u shfaq,
Me resulall-llah,
Armiqët që i patëm,
Të gjith i kemi musliman.

Dielli kur ka dalë
Ty t'ka dhanë selam,
Shumë lajmet na i prune ja Haj
Ja Shahi Merdan.

Mbi t'gjith evlijanë,
Je myrshid qebir,
Njerzia s'të njohtën,
Ti je bo një sirr.

Kani pa pushue,
Natën edhe ditën,
Alin du me thirr.
Sa ta kem këtë shpirt.

Kush se don Alinë,
Burrin e Fatimes,
Jan taraf t'Jezidit,
Barki i Muavijes.

Kush si don Imamët ,
T'bijtë e Imam Alisë,
E gjetshin belanë,
O prej perendisë.

Thirr he fakir thirr,
Thirr he derdimen,
Thirr Hysen Alinë,
Edhe Fatimen.

Ya Ali severim seni

Tercümesi:

Ya Ali severim seni
Canımla severim seni
Sen beni yola düzersin
Beni ışığa sevk edersin.

Ya Ali sana ben
Olmuşum aşık
Sen hüsnümüzsün
Nasibimizi açarsın.

Ya Ali sana derler
Ya esedullah
Ayağına kapandım
Ya Hazreti Şah.

Ya Ali sana derim
Haydar-ı kiram
Sana verildi
Düldül ile Zülfıkar.

Şeyh zuhur edince
Resûlullah ile
Düşmanımızın hepsi
Artık Müslümanlar.

Güneş doğduğunda
Sana eyledi selam
Çok haber getirdin ya Hayy
Ya Şah-ı Merdan.

Tüm evliyanın üstünde
Mürşid-i kebirsin
El alem bilmedi seni
Sen sırra kadem basmışsın.

Durmaksızın ağlayın
Hem gündüz hem gece
Ali'ye sesleneceğim
Can bedenimde durdukça.

Kim ki Ali'yi sevmez
Fatıma'nın zevcini,
Yezid'e taraftır,
Muavi'nin soyuna.

Kim ki imamları sevmez
Ali'nin evladını,
Belaya bulaşalar
Hak'tan musallat olan.

Seslen ya fakir seslen,
Seslen ya derdmend
Seslen Hüseyin Ali'ye
Seslen Fatıma'ya.

5.4. Kosova'daki Rifâî Tekelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler

Mürşidlerin Sultanıdır

Usûl: Yürük Semaî

Güfte: ?

Makam: Rast

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Rıfai Tekkesi

Mürşidlerin Sultânıdır

Şiirin metni:

Mürşidlerin Sultânıdır,
Dervişlerin Cânâmıdır.
Âşıkların Dermânıdır,
Seyyid Ahmed Rifâîdir.

Aşkım Ali Hû Hû Hû,
Şâhım Ali Hû Hû Hû.
Hû Erenler Dermânın,
Hû illâ Hû.

Hâfız der Ki Cihan Fânî,
Ana Veren Dini İmanı.
İki Cihan Sultânı,
Seyyid Ahmed Rifâîdir.

Devrân bu devrân

Usûl: Sofyan

Güfte: Şeyh Sâdeddin Rifâi

Makam: Rast

Beste: Şeyh Sîrrî Ef.

Kaynak: Rahovça Rifâi Tekkesi

Dev ran bu dev ran Sey ran bu sey ran sey ran bu sey ran

Mey dan bu mey dan Mer da nı as ka

Devrân bu devrân

Şiirin metni:

Devrân bu devrân,
Seyrân bu seyrân,
Meydan bu meydan,
Merdân-ı aşka.

Ko kıl ü kâli,
bul ehl-i hâli,
Gözle visâli,
Cânân-ı aşka,

Açıktır bu yol,
Nurdur sağ u sol,
Er isen kul ol
Şâhân-ı aşka

Gökler felekler
ins ü melekler
Hak'dır dilekler
İrfân-ı aşka

Sırr-ı Sübhandır
Câna cânandır
Mürşîd-i kândır
Îmân-ı aşka

Mirë se erdhe shpirti Revan

Usûl: Sofyan

Güfte: Şeyh Ahmed Şkodra

Makam: Uşşak

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Rifâi Tekkesi

Mi rë se er dhe shpir ti re van prej a saj Ka lu be las

5
krejt a la met pru në i man vendi yt n'Ar shi A la

Mirë se erdhe shpirti Revan

Şiirin metni:

Mirë se erdhe shpirti Revan,
Prej asaj Kalu Belasë,
Krejt alemet prunë iman,
Vendi yt n"Arshi Ala.

I besove Perëndisë.
Fole ti pa terxhymen,
Dite sirret e gjithësisë,
Erdhe n'ket shekull pa mend.

Gjithë eflaqet i shëtite,
Arsh e Qyrs, Sejvhe Kalem
Hej ashik ti don m'e ditë,
M'e marrë vesh ket sirrin tem.

Shumë herë shkojshe në xhenet,
Edhe piqesh me hyri.
Hej ashik, ti pse me p' vetë,
Me t'diftue me gojë nuk di.

Vdis pa vdekë në daç me pshtue,
Qysh ka thënë Resuli jonë.
Laju për ditë me Esma
T'qilet perdja përgjithmonë.

Qilen perdet për me pa,
Deri sa t'kqyrish tridhetë,
Shkon e vjen, s'mundesh m'u nda,
Aty sheh hyri, xhenet.

Asht një mekam i fshirë,
Një trup me shehin m'u ba,
At-herë bahesh krejt i lirë,
T'i qelë perden shehi me pa.

Sheh Ahmedî një shkodran
Me t'padishmit kam liftue,
Për me zditue iman,
Zot i madh na ka dërgue.

Hoş Geldin Ya Ruh-ı Revan

Tercümesi:

Hoş geldin ya ruh-ı revan
Kalubeladan
Tüm alemler iman eyledi
Senin makamın Arş-ı a'âlâ'da.

Yaratan'a inandın
Tercümansız konuştun
Fezanın sırrın bildin
Bu asra geldin bi-akıl.

Tüm eflâkı dolaştın
Arş ü Kürsü, Seyhve Kalem
Ey aşık sen bilmek istersin
Bu sırrımı öğrenmek.

Cennet'e çok kez gittin
Hurilerle görüştün
Ey aşık sen ne sorarsın bana
Ağzımla söylemeyi bilmem.

Ölmeden öl kurtulmak istersen
Resulümüz ne demiş,
Her gün Esmâ ile paklan
Perden her daim açılır.

Perde açılır görmek için
Baktıkça otuzuna
Gider gelirsin, ayrılamazsın
Orada görürsün huri, Cennet'i.

Gizli bir makam vardır
Şeyhle yekvücut olduğun
O zaman hür olursun
Şeyh perdeni açar görürsün.

İşkodralı şeyh Ahmed'im

Bilmezlerle uğraştım

İman ışığı vermeye

Yüce Tanrım yolladı.

5.5. Kosova'daki Okunan Bektâşî Nefeslerinden Bazı Örnekler

Hak'dır Allah'ım

Usûl: Rast Aksağı

Güfte: Münır Baba

Makam: Nihavent

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Bektâşî Tekkesi

Hak dır Al la hım Mu ham med ma hım

5

A li dir sa hım e fen dim Al lah il lal lah

Hak'dır Allah'ım

Şiirin metni:

Hak'dır Allah'ım,
Muhammed mâhım,
Ali'dir şâhım efendim,
Allah eyvallah.

Fâtıma Zehra,
Hatice Kübra,
Nuri kibriyâ efendim,
Allah eyvallah.

Ali'den nimet,
Veliden himmet,
Dervişden hizmet efendim,
Allah eyvallah.

Müniri kemter,
Sizden ey server,
İsteriz Kevser efendim,
Allah eyvallah!

Do ja nis me bismilah

Usûl: Nim Sofyan

Güfte: İbrahim Hasnaj

Makam: Uşşak

Beste: İbrahim Hasnaj

Kaynak: Yakova Bektâşi Tekkesi

Do ja nis me bismilah

Şiirin metni:

Do ja nis me bismilah,
Bektashi jam ejvallah,
Bektashi jam, Bektashi jam,
Nga Ezeli gjerë tani.

Nga Ezeli në Ebed,
Domethenë Eternitet,
Fjala jonë pa një pa dy,
Është për ty o Zot për ty.

Sado jemi gjithë fakir,
Kamja jonë s'ka kufi,
Muhammed Aliu, Zoti,
Na ushqen me pika loti.

Pra ju çoj një salavat,
Do i çoj dhe një levdatë,
Pirit tonë, të madhit Pir,
Të stolisur me tekbir.

Niyet ettim bismillah

Tercümesi:

Niyet ettim bismillah
Bektaşî'yim eyvallah
Bektaşî'yim Bektaşî
Ezelden bugüne dek.

Ezelden ebede
Sonsuzluk demektir
Sözümüz şüphe yok ki
Senin içindir Ya Rabbi.

Her ne kadar fakir olsak
Varlığımız sonsuzdur
Muhammed, Ali, Allah
Gözyaşına kanatır bizi.

Salavat getirince
Methiye de yollarız
Pirler şahı Pirimize
Tekbirle ziynetlenmiş.

Ku ka dritë si Bektashi

Usûl: Devrihindi

Güfte: İbrahim Hasnaj

Makam: Hicaz

Beste: İbrahim Hasnaj

Kaynak: Yakova Bektâşi Tekkesi

Ku ka drit si Bek ta shi ja ku ka drit si hyn qar

5

A tje hi kin ment e mi ja di gju di gju gjy nah qar qar

Ku ka dritë si Bektashi

Şiirin metni:

Ku ka dritë si Bektashi,
Ja ku ka dritë si hynqar,
Atje ikin mend e mija,
Digju, digju gjynahqar.

Ku ka ftyrë me kaq ndriçime,
Ku ka fllad porsi hynqar,
Ku ka fron me kaq shkëlqime,
Digju, digju gjynahqar.

Ku ka ftyrë kaq t'zbukurume,
Kush vështron porsi hunqar,
Ku ka fjalë me të bekume,
Digju, digju gjynahqar

Bektaş gibi nur var mı

Tercümesi:

Bektaş gibi nur var mı
Hünkarvari nura sahip
Oraya aklım hicret eyler
Sen yanadur günahkar.

Bu nura sahip yüz var mı
Hünkar kadar gölge var mı
Bu ziyaya sahip taht var mı
Sen yanadur günahkar.

Bu denli güzel yüz var mı
Hünkar gibi bakan var mı
Bundan mukaddes söz var mı
Sen yanadur günahkar.

5.6. Kosova'daki Melâmîler Tarafından Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler

Teslim Hakit jemi ba

Usûl: RaksAksaği/ Devr-i Hindi

Güfte: Şeyh Mala

Makam: Hicaz

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Rahovça Melâmî Tekkesi

The image shows two staves of musical notation in G major (one sharp) and 9/8 time. The first staff contains the lyrics: "Tes lim ha kit je mi ba pu nën ton e ke mi çu pu nënton e ke mi çu". The second staff starts with a measure rest of 4 measures, then continues with: "me ka der jem tu e shku ash ki sev da ja na u shtu ash ki sev da ja na u shtu". The notation includes various rhythmic values and accidentals.

Teslim Hakit jemi ba

Şiirin metni:

Teslim hak jemi bô,
Punën tonë kemi çû,
Me kader jem tuj shkû,
ashki sevdâja n'u shtû.

Ni texhel-li nav diftû,
Krejt me hallk jem bashkû,
bab Âdemin vllâ jem bô,
ashki sevdâja n'u shtû.

Hallki shohet zâhir ô,
hakikatin e kan njô,
ni shtat a'zâ jon shumû,
ashki sevdâja n'u shtû.

Si duâ kur dom me bô,
ni mi dûr mejher mej çû,
ni duâ jon tuj bô,
ashki sevdâja n'u shtû.

Durt e kom kemi varû,
Hâki punon nepër tô,
Gjith me All-llâh jem tuj shkû,
Ashki sevdâja n'u shtû.

Hilmi pasnen kije çû.
je dek ne vôr hiç pa shkû,
krejt All-llâhit ti s'ki gjô,
'ashki sevdâja n'u shtû.

Hakk'a teslim olmuşuz

Tercümesi:

Hakk'a teslim olmuşuz
İşimiz rast gitmekte
Kaderle birlikte yürürüz
Aşk u sevdamız arttı.

Bir tecelli göründü
El alemle birleştik
Baba Âdem'le kardeşiz
Aşk u sevdamız arttı.

Halk görünür zahirdir
Hakikati birdir
Tek bedenken artmıştır
Aşk u sevdamız arttı.

Zarar etmek istesem
Bin el bir anda kaldırsam
Bir dua eylemekte
Aşk u sevdamız arttı.

El ile bacaklarım nasırlı
Hak onlara işlemiş
Hepimiz Allah'a gideriz
Aşk u sevdamız arttı.

Hilmi varidatın kaldır
Kabre girmeden ölmüşsün
Her şey Allah'ındır senin değil
Aşk u sevdamız arttı.

Melâmiyiz Melâmi

Usûl: Sofyan

Güfte:

Makam: Uşşak

Beste:

Kaynak: Prizren Melâmî Tekkesi

Nur Mu ha med pi ri miz Kıl dı fe na
fi li miz Hak tır bi zim
miz Me la mi yiz
il la Hu Hak tır bi zim va rı miz
Me la mi yiz il la Hu

Melami Melamiyiz

Şiirin metni:

Nur Muhammed pirimiz,
Kıldı fenâ fî'limiz,
Hak'dır bizim vârimiz,
Melamiyiz illa hû.

Çün ezelden gelmişiz,
Hakka kayı olmuşuz,
Hakkı Hakle biliriz,
Melamiyiz illa hû.

Deriz Allah biz candan,
Can ile ve hem tenden,
Söyler Allah her dilden,
Melamiyiz illa hû.

Hakk sende olmuştur ayan

Usûl: Raks Aksağı

Güfte: Hacı Ömer Lütfi

Makam: Uşşak

Beste: Hacı Başkim Çabrat

Kaynak: Prizren Melâmî Tekkesi

Hakk sen de ol muştur a yan Bu sır de gil pin han sa na

5

Ve nah nū ak reb ha ya tı ol du bü y- ük bur han sa na

9

ve nah nū ak reb ha ya tı ol du bü yük bür han sana

Hakk sende olmuştur ayan

Şiirin metni:

Hakk sende olmuştur ayan,
Bu sır değil pinhân sana,
Ve nahnu akreb hayatı,
Oldu büyük bürhan sana.

Ey Hakk'ı görmek isteyen,
Bak nefsine ki sen nesen,
Bu akl u fıkır ü ruhunu,
Kim eylemiş ihsan sana.

Nefsinden âgâh olmayıp,
Hep gaflete dalmış isen,
Hayvandan alçaksın demek,
Layık değil insane sana.

Kıl sen teveccüh kalbine,
Ey Lütî ref olsun hicâb,
Vech-i Hüda'yı gösterir,
Âyine-i Rahman sana.

5.7. Kosova'daki Sinâni Tekkelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler

Ey yüce Sultan

Usûl: Sofyan

Güfte: Tebrizi

Makam: Hicaz

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Prizren Sinani Tekkesi

§

Ey yū ce sul tan Ey yū ce sul tan

5

Ben seni ka de ya a kan de Bu la yım kan

8

de Hay Hay Bu la yım kan de

§

Ey yüce Sultan

Şiirin metni:

Ey yüce Sultan,
Ey yüce Sübhan,
Ben seni kande,
Bulayîm kande.

Ben bir Gedâ kul,
Sen ganî sübhan,
Ben seni kande,
Bulayîm kande.

Gözlerim giryân,
Ciğerim büryan,
Sucumu ansam,
Oluram hayrân.

Senden olursa,
Derdime derman,
Ben seni kande,
Bulayîm kande.

Ey hûda sensin,
Bâki den Bâki,
Ben seni kande,
Bulayîm kande.

Çün Yara doldu,
Levhile kalem,
Ben seni kande,
Bulayîm kande.

Tebrizi budur,
Çektiğim âlem,
Ben seni kande,
Bulayîm kande.

Nurı Cemâlî

Usûl: Düyek

Güfte: Sıdkı Baba

Makam: Uşşak

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Prizren Sinani Tekkesi

Nu rı ce ma li Hak kın vi sa li

Ey ler te cel li dıl ol sa ha li

Al lah hu Al la hu Al lah hu Al la hu

Nurı Cemâlî

Şiirin metni:

Nûrî Cemâlî

Hakk'ın visâli,

Eyler tecelli,

Dil olsa hâli.

Tâlib-i hak' sen,

Rehber diler sen,

Hasen'le Hüseyin,

Muhammed Ali.

Kıl şeyhe hizmet,

Ver kalbe saflet,

Bulursun elbet,

Bedr-i kemâlî.

Canan gerekse,
Vuslat dilerse,
Çal tatlı nefse,
seyf-i celâli.

Gönülde Sıdkı,
Yak nûr-i aşkı,
Zikreyle Hakk'ı,
Rûz ü leyâli.

Bu akl fikr ile Mevlâ bulunmaz

Usûl: Nim Sofyan

Güfte: Yunus Emre

Makam: Segâh

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Prizren Sinani Tekkesi

Bu akl fikr ile Mevlâ bulunmaz,

Şiirin metni:

Bu akl fikr ile Mevlâ bulunmaz,
Bu ne yâradır ki merhem bulunmaz.

Kamunun derdine derman bulunur,
Şu benim derdime derman bulunmaz.

Aşkın pazarında canlar satılır,
Satarım cânımı alan bulunmaz.

Deryâlar içinde susuz gezerim,
Beni kandıracak umman bulunmaz.

Yusufum kaybettim Ken'an ilinde,
Yusufum bulunur Ken'an buylunmaz.

Yunus öldü diye salâ veririler,
Ölen hayvan imiş aşıklar ölmez.

5.8. Kosova'daki Nakşi Tekelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler

Ashki asht ni zjarr

Usûl: Devr-i Hindi

Güfte: Şeyh Uka

Makam: Uşşak

Beste: Şeyh Uka

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Nakşi Tekkesi

Ash ki asht ni zjarr nuk len me zan vend

5
Ash ki asht ni zjarr nuk len me zan vend

9
Di gj shymbet tu a li dhu me ni vend

13
Di gj shymbet tu a li dhu me ni vend

Ashki asht ni zjarr

Şiirin metni:

Ashki asht ni zjarr,
Nuk len me zan vend,
Digji shybet tuja,
Lidhu me ni vend.

Ashikat nuk desin,
Veq ndrrojn ni vend,
Per arshika T'hakkit,
Nuk ka dert as gem.

Arshikat s'mashtrohen,
N'hyria gelman,
Veq xhemalit T'Hakit,
Tjetër kend nuk kan.

Mos u bon gafil,
Nuk gjindesh me mend,
Lyp e gjon myrshydin,
Ai te qon në vend.

Per pa pas myrshyd,
Arshik kurr nuk bon,
Pa u kon Alevi,
Dervish kuj s'i thonë.

Për rrugë të Ehlibejtit,
Jemi bo kurban,
Hatri Ehlibejtit,
tok e qiell iman.

Hej fakir Jakupi,
Vetë je Aba,
Për sirr t'Ehlibejtit,
Shpirtin kom me nda.

Aşk Bir Ateştir

Tercümesi:

Aşk bir ateştir
Huzur vermeyen
Şüphelerini yak
Bir yere bağlan.

Aşıklar ölmez
Yer değıştirir ancak
Hak aşıklarına
Ne dert var ne de gam.

Aşıklar aldanmaz
Huri ve gılmana
Hak cemalinden gayri
Başkasını bilmezler.

Olma gafil
Aklınla bulamazsın
Ararsan bulursun mürşidini
O seni yerine yollar.

Mürşidin olmaksızın
Asla aşık olunmaz
Alevi olmayana
Asla derviş denmez.

Ehlibeytin yoluna
Olmuşuz kurban,
Ehlibeyt hatırına
Yerle gök eyler iman.

Ey fakir Yakup,
Sen ancak abasın
Ehlibeyt sırrına
Feda ederim canım.

Bu bir derttir

Usûl: Devr-i Hindi

Güfte: Yunus Emre

Makam: Segâh

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Prizren Sinani Tekkesi

§

Bu bir dert tir u nu tul maz ey val lah

3

Bu na dert tir u nu tul maz ey val lah

5

Bu na bâ zâ rı ask der ler ey val lah

7

Bu na bâ zâ rı ask der ler ey val lah

§

Bu bir derttir

Şiirin metni:

Bu bir derttir unutulmaz

Buna bâzâr-ı aşk derler

Münkir nekir geçer sürmez

Buna dîdâr-ı aşk derler

Buna kuzgun karga konmaz

Buna gülzâr-ı aşk derler

Bunda oğul kız anılmaz

Buna serdâr-ı aşk derler

Bunu müftî kadı bilmez
Buna sultân-ı aşk derler

Âşık Yunus ağlar gülmez
Buna bir dâ-ı aşk derler.

Ey Allah'im seni sevmek

Usûl: Sofyan

Güfte: Niyâzî Mısrî

Makam: Hicaz

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Nakşı Tekkesi

Ey Al la hım se ni sev mek ne gü zel dir ne gü zel dir

Yo lun da bas u can ver mek ne gü zel dir ne gü zel dir

Ey Allah'im seni sevmek

Şiirin metni:

Ey Allah'im seni sevmek ne güzeldir ne güzel,
Yolunda baş u can vermek ne güzeldir ne güzel.

Şol ism-i zâtını sürmek, visâlin gülünü dermek,
Cemâl-i pâkini görmek, ne güzeldir ne güzel.

Sürüp derğahıma yüzler, döküp yaşı yere gözler,
Bir olsa gece gündüzler, ne güzeldir ne güzel.

Visâlin derdine düşmek, yanıp aşk oduna pişmek,
Sonunda sana erişmek, ne güzeldir ne güzel.

Niyâzî yârini bulmak, yanında eğlenip kalmak,
Varıp bir ile bir olmak, ne güzeldir ne güzel.

5.9. Kosova'daki Şazelik Tekkelerinde Okunan İlâhîlerden Bazı Örnekler

Me ballin n'mejdan

Usûl: Aksak Semaî

Güfte: ?

Makam: Hicaz

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Şazeli Tekkesi

Me ballin n'mejdan

Şiirin metni:

Me ballin n'mejdan,
Ah more Sulltan,
Nur-i hanedan,
Ti m'je ja Ali.

Me vetllën gajtan,
Ah more gjejlan,
Me mundin kandil,
Ti mbohesh bejan.

Me kta syt e zezë,
Unë po kaj e thrras,
Ti që mgjall e mdes,
Ti m'je ja Ali.

Me hunden kalem,
Përmbi krejt alem,
Sahibi qerem.
Ti m'je ja Ali,

Me gojën kuti,
Edhe dhomt ingji.
Hazreti Mehdi,
Ti m'je ja Ali.

Me mjekrrën tande,
Unë s;kam shka t'thom,
Ti nuk je një qetër,
Myhyr Sulejman.

Me qafë bilur,
Flak po digjesh nur,
Hazreti Mensur,
Ti m'je ja Ali.

Thirr he fakir thirr,
Thirr he Dalip thirr,
Thirr hej shah Ali,
Nasip na'u ka dhan.

Alnımız açık

Tercümesi:

Alnımız açık
Hey gidi Sultan
Nur-ı hanedan
Sensin ya Ali.

Kaytan kaşınla
Sen güzel ceylan
Gayretinle kandil
Olursun beyan.

Bu kara gözlerle
Ağlayarak haykırıyorum
Beni yaşatan da öldüren de
Sensin ya Ali.

Kalem burnunla
Tüm bu alemde
Kerem sahibi
Sensin ya Ali.

Kutu ağzınla
İnci dişinle
Hazreti Mehdi
Sensin ya Ali.

Senin sakalına
Diyeceğim yok
Başka şey değilsin
Mühr-ü Süleyman'dan.

Boynunda billur
Yanmaktasın nur
Hazreti Mensur
Sensin ya Ali.

Haykır ey fakir
Haykır ey Dalip
Haykır Şah Ali
Bize nasip oldu.

Jemi ardhun

Usûl: Sofyan

Güfte: ?

Makam: Uşşak

Beste: ?

Derleyen ve notaya alan: Abas Yahya

Kaynak: Yakova Şazeli Tekkesi

Jemi ardhun

Şiirin metni:

Jemi ardhun n'ket dynja,
Per me dit se ka Allah,
Atij me ju lun na,
Lâ ilâhe illallah.

Ibni Shemsi e ka shkru,
Zoti n'xhennet me na çu,
Msoja Ilmin fmive tu,
Lâ ilâhe illallah.

Hem Allahun kush e don,
Dhe Allahu at e don,
Me melek n'xhennet e çon.
Lâ ilâhe illallah.

Hem Allahun kush se don,
Dhe Allahun at se don,
Me shejtan n'xhehennem e çon,
Lâ ilâhe illallah.

Jam merzitur du me dal,
Me shku n'qabe s'kemi mall,
N'ziker daima me kan,
Lâ ilâhe illallah.

Dünyaya gelişimiz

Tercümesi:

Dünyaya gelişimiz
Allah'ı bilmek için
Ona ibadet için
Lâ ilâhe illallah.

İbn-i Şemsi buyurur
Hak cennete götüre
İlim öğretin çocuklara
Lâ ilâhe illallah.

Allah'ı sevenleri
Allah da sever
Melekle Cennetine kor
Lâ ilâhe illallah.

Allah'ı sevmeyenler
Allah da sevmez
Şeytan'la Cehennem ine kor
Lâ ilâhe illallah.

Hasretinle hüznlendim
Kabe'ye gidecek malımız yok
Her zaman zikirdeyiz
Lâ ilâhe illallah.

Nurî Cemâlî

Usûl: Sofyan

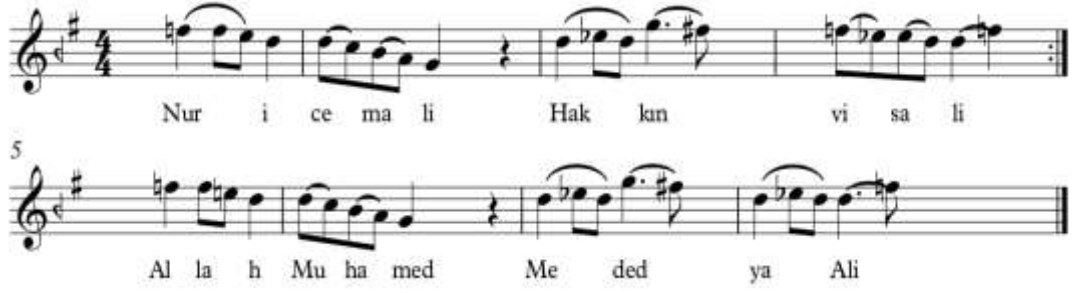
Güfte: Sıdkı Baba

Makam: Rast

Beste: Anonim

Derleyen ve notaya alan: Krenar Doli

Kaynak: Yakova Şazeli Tekkesi

Nûr-i Cemâlî

Tercümesi:

Nûr-i Cemâlî,
Hakk'ın visâli,
Eyler tecelli,
Dil olsa hâli.

Tâlib-i hak' sen,
Rehber dilersen,
Hasen'le Hüseyin,
Muhammed Ali.

Kıl şeyhe hizmet,
Ver kalbe saflet,
Bulursun elbet,
Bedr-i kemâlî.

Canan gerekse,
Vuslat dilerse,
Çal tatlı nefse,
Seyf-i celâli.

Gönülde Sıdkı,
Yak nûr-i aşkı,
Zikreyle Hakk'ı,
Rûz ü leyâli.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kosova'da Tasavvuf Müziği Geleneği başlıklı doktora tezi Balkanlar'da tekke ile diğer İslami kurumların gelişmesi ve etkisiyle bağlantılı bir şekilde tasavvuf müziğinin Kosova'da müzikal ve sosyokültürel bir olgu olarak incelenmesine yoğunlaşmıştır.

Çalışmada amaçlanan bilimsel ve akademik düzeye ulaşılacak ve süreklilik arz eden bir gayretin devamı olacak şekilde bu konuyla alakalı önceden yazılıp yayımlanmış tüm malzeme dikkate alınmış ve bu alanda çalışma yapan öncüllerin görüşlerine başvurulmuştur.

Bu tezin yazımı öncesinde ve sırasında bu tür müzik yaratıcılığına ilişkin araştırmaların sayıca az oldukları ve eksikler barındırdıkları gözlemlenmiştir. Kültür mirasımız üzerine bir doktora çalışmasının yapılması yönünde birkaç yıl süren gayretimizin nedeni de buydu. Tez konusunun zaman içerisinde gelişim ve değişim seyrinin anlaşılmasında yardımcı olan ve tez içerisinde örneklerine yer verilen konuyla alakalı oldukları değerlendirilmiş önceki çalışmalar çoğunlukla yabancı kaynaklardır.

Bu tezin çalışılmasında yardımcı başvuru kaynağı olarak bu alanda yapılmış benzer çalışmalar olmuştur. Bu şekilde önceleri yayımlanmış bir monografi olarak referans alınmıştır. Diğer önemli başvuru kaynakları bilimsel yayımlarda çıkmış olan makaleler ile ülke içinde ve dışında konuyla alakalı bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler olmuştur.

Bu konu bu müzik türü yaratıcılığına ilişkin meselelere ışık tutma ve daha derinlemesine irdelenmesine yönelik yapısıyla kendi amacına ulaşmıştır. Bu husus zaman içerisinde geleneksel miras olarak günümüze ulaşan kısımlarda görülmektedir.

Ayrıca folklor alanında günümüze kadar yapılmış yayınlar, tekkelerin arşiv malzemeleri ve farklı yaş grubu ile mesleklere sahip kişilerle görüşme ve tez yazımı süresince zikir izlemelerine dayalı saha çalışması geniş kapsamlı bir gözlem yapmaya fırsat yaratmıştır.

Çalışmanın amacı müzik sanatı yoluyla ortaya çıkan ideal aşk duygusunun anlamına ilişkin kuramsal ve uygulamalı kavramları ele almaktır.

Zamana yolculukta insanların o yerlerde sürekli hareketliliklerinden dolayı farklı kültürlerin etkileri ile bu kültürlerden yapılmış aktarmaları gözlemledim. Oluşturulan Şark edebiyatının o ülkenin halk sanatına etki ettiğini, bunun sonucu olarak çalışma, göç, eğitim gibi farklı nedenlerden dolayı Şark'ta bulunmuş olan çok sayıda Arnavut birey üzerinde etkisi olduğunu söyleyebilirim. Memleketlerine döndüklerinde kavramsal, metinsel, müziksel açıdan etkileri yanlarında getirip mevcut halk sanata üzerine ilave yapmışlar ve uygulayıcı topluluk tarafından kabul gördükleri anda yerleşebilmişlerdir. Metin, melodi, müzik aleti gibileri üzerindeki çok sayıda etki bu şekilde açıklanabilir.

İçinde dinî-felsefî motifler bütününe tesadüf ettiğimiz ve Şark etkisinden olan dinî içerikli yaratıcılık Arnavut geleneği ve kültürüne model olmuştur. Bu hususu Şark unsurlarını, kavramlarını, sembolizmini ve Şark kökenli içerikleri kullanarak yaklaşan şair ile sanatçılar üzerinde gözlemlemek mümkündür.

Tekkelerin her biri birer sanat merkeziydi. Bu tekkelerde şeyhler, müzik ustaları, bestekarlar, hattatlar, tezhipçiler ve kuyumcular yetişmiştir. Onlar bir yandan sanat eserleri oluştururken diğer yandan tasavvuf yolunda insan yetiştirme görevlerini de yerine getiriyorlardı. İşte bu yüzden onların eserleri kıymetliydi ve onların ruhunu yansıtıyorlardı.

Tekkeler, medreseler hatta camiler, ünlü Arnavut müellif ve âlimlerin Şark edebiyatı ile buluştuğu yerlerdir. Bunlar daha sonra bu edebiyattan esinlenerek hem kendi eserlerini yazdılar hem de Fars büyüklerini tercüme ederek bu yaratıcılığın farklı dönemlerde Arnavutlarca bilinir olmasına hizmet etmişlerdir.

Tasavvuf ile tarikatların etkilerini Arnavut Alamiyado edebiyatının adları aşağıda verilen temsilcilerinde de görmek mümkün: Muçi Zade, Nezim Frakula, Ülgünlü Ali, Muhamed Çam Küçük, Molla Hüseyinn Dobraçi, Tahir Yakova, Dalip Frasheri gibi. Bu isimler Arap harfli metinler yazan Arnavut müellif topluluğunu oluşturur. Bunların şiirinde İslami Tasavvuf unsurlarının etkileri açıkça görülür. Bu çevrelerde Arnavut edebiyatının ün yapmış kalemi Naim Frasheri de yetişmiştir. Naim Frasheri, farklı tarihi toplumsal olaylara ilişkin düşünceleri, tutumları ve anlayışları kendine has İslam Tasavvufu felsefesine uygun şekilde ele alır.

Tasavvufun etkilerini müzikte de görmekteyiz. Geleneğimizin başlıca müzik eserleri, güfte ile bu güftelere uygun yazılmış besteler arasında organik bir bağ

olduğu sezilen derin duyguları ifade eden şiirlerdir. Bu noktada ilahiler tekkelerde özel önemi haiz eserlerdir. Bunlar derviş danslarıyla mistik oratoryolara dönüşmüşlerdir. İşte bu nedenle birçok araştırmacı, bilgi şerbetinin aktığı kaynak olarak, tekkeleri, şiir ile musikinin yegâne mekânları kabul edilmişlerdir.

Şiir ve musiki başta olmak üzere, güzel sanatlarımızın bir numaralı kişisi hep derviş veya derviş şelalesinden beslenen kimselerdir. En büyük şairlerimiz gibi, en büyük musikişinaslarımız, en muhteşem hattatlarımız da bu çatıların atmosferinde yetişmişlerdir, şaheserlerini bu feyizli ve ilham dolu mekânlarda insanlığa sunmuşlardır.

Görüleceği üzere bu çalışmada, Kosova sathında günümüzde farklı tekkelerde terennüm edilen altmıştan fazla dinî motifli musiki eserin transkripsiyonuna yer verilmiştir. Transkripsiyonu yapılmış olan tüm bu musiki eserler ilgili makamlar çerçevesinde dizilmişlerdir.

Bugün dinlediğimiz ilahilerin sözleri genellikle ya Yunus’a, Eşrefoğlu’na, Niyazî Mısıri’ye ya da Nizamoğlu, İsmail Hakkı aittir. Hepsisi de tekke şairidir. Şu da ilave edilmelidir ki, bir medeniyetin başka toplumlarca tanınması ve sevilmesinin en güçlü araçlarından biri de güzel sanatlardır.

Yukarıda zikrolunan eser sahiplerinin ilahileri dışında, dinî motifli musiki eser sahibi olan diğer yerel şahsiyetlerce kaleme alınan eserlerin transkripsiyonuna da yer verilmiştir. Etnomüzikoljik açıdan tahlilini yaptığımız ilahiler çoğunlukla Derviş Salih, Şeyh Yunus, Şeyh Ahmet, Şeyh Mâlâ, Şeyh Uka, Derviş İdris ve diğerlerine aittir.

Transkripsiyonu yapılan eserlerde melodinin üzerine oturduğu yüksek tonaliteler gözlemlenmiştir. Bu olgu bu eserlerin özelliğidir. Ayrıca müzik eserlerine ait ritim yapısı içerisinde ölçülerde belirgin değişimler fark edilmektedir. Bu değişimler müzisyen ile icracıların hepsinin musiki eğitim almamış olmalarından kaynaklanır. Öyle ki bu musiki eser yaratıcılığı daha çok amatör temeller üzerine kurulurdu.

Çalışmada tasavvuf müziğinin birim kompozisyonu açısı da ele alınmıştır. Bu şekilde, anlamlandıran öznelerin deneyimlerine göre şiirsel ve müziksel özellikler ifade eden ve daha sonra genelleştirici kapsamı nedeniyle toplu icranın nesnesi olmuş bu tür yaratıcılığın sanatsal görünüşünün spesifik yanları gözler önüne serilmiştir.

Araştırma süresince varyantlar arasında şarkının uğradığı değişimler de dikkate alınmıştır. Bu olgu yani birden çok varyantın varlığı, daha önceki çalışmalarda da tespit edilmiş olup saha çalışmamız esnasında da gözlemlenmiştir. Bunun nedeni olarak şunlar zikrolunabilir: Kültürel geçişler, insan hareketleri, hatta varyant geçişleri çok yakın zamanlarda konmuş olan jeopolitik sınırlar aşılınca bile gözlenebilmektedir.

Kanaatim şudur ki bu çalışmada üzerinde durulan problemin tamamını kapsayacak şekilde, bu çalışma dâhil, tek başına herhangi bir çalışma yeterli değildir. Zaman içerisinde bizim folklorik, etnografik ve etnomüzikolojik çalışmalarımızı tekamül niteliğinde özgün yorumlar geliştirecek şekilde bu konuyla ilgili yeni bakış açılarının ortaya konacağı kuşkusuzdur.

Kültürel mirasla ilgili şimdiye kadar ortaya konmuş olanlardan daha kapsayıcı antolojik çalışmalar ortaya koymak ihtisas kurumlarının görevi olmalıdır. Tasavvuf müziği alanındaki süreli yayıncılığın tekamül etmesi bu işi yapacak uzman gerektiren bir çalışma sürecidir. Bu tezi hazırlarken edindiğim deneyim gelecekte, sadece müzikal malzemenin neşriyle yetinmeyip çağdaş teknolojinin imkanlarından da istifade ederek bir ses kaydı CD ilavesiyle bu işi yapma konusunda ilham kaynağı olmuştur. Toplum tarafından kabul görme sınavından geç dönemlerde geçmiş olan birimleri de kapsamayı amaçlayarak bunu geleceğin projesi olarak görmekteyim. Böyle bir şey, bu doktora çalışmasını yaparken edindiğim deneyime dayanan uygulama alanını bilmekle gerçekleştirilebilir.

Conclusions

The doctoral thesis “Tradition Sufi Music in Kosovo” focused on the study of Sufi Music in Kosovo as a musical and socio-cultural phenomenon that is related to the development and influence of tekkes and other Islamic institutions in this part of the Balkans.

The study considered everything that was previously written and published on this issue, in order to be realized in the ongoing work, considering and consulting the predecessors and trying to fulfill the purpose of this dissertation, the in-depth scientific and academic study.

While addressing this topic, it was noticed that studies on this type of musical creativity have been few and incomplete. This was also the reason for this

commitment of several years in the framework of the realization of a doctorate on our cultural heritage. Previous work that helped and were considered valuable for the object of the topic were mainly foreign publications, examples of which have taken a considerable space in the thesis, in terms of materials used, but also as an aid in understanding development and changes that this theme has undergone over time.

In support of the treatment of this thesis, as important references were also study publications on this type. Thus, any previously published monograph was considered as reference material. Important references were also the articles published in the scientific journals and commentaries held at conferences abroad and at home regarding this issue.

This topic achieved its objective by being structured in some important issues that allowed to shed as much light as possible and to study this type of musical creativity in depth. It was seen in the units that come as the traditional heritage of the times, coming down to our days.

It was also possible to make this comprehensive view based on current publications with folklore material, archival materials of tekkes, as well as relying on field work, carried out with individuals of different ages and professions, following the rituals of dhikr throughout the period of preparation of this dissertation.

The dissertation aimed to analyze theoretical and practical concepts on the meaning of the feeling of ideal love transmitted through music and analyzed the popular intuition of Albanians to present exactly this global problem among units that concretely express some of these considerations in this scientific field.

Tracing through times, I also noticed influences and borrowings of different cultures, this due to the constant movements of people in those places. I claim that the cultivated oriental literature has influenced the folk art of that country, consequently it has also influenced many Albanian individuals who were in the orient for various reasons, work, emigration, education. Returning to their homeland, they themselves have brought influences in the conceptual, textual, musical aspect, which have been superimposed on the existing folk art and have taken place when they are liked by the practicing community. In this way, many influences can be explained in texts, melodies, musical instruments, etc.

Although creativity with religious content, in which we find a set of philosophical-religious motives and thoughts, this creativity with oriental influence became a model in our Albanian culture and tradition. We notice this through poets and artists where the approach to oriental culture is avoidable through borrowing and using oriental elements and concepts, symbolism and content with oriental source.

Each of the tekkes have been a kind of art center. In these tekkes shaykhs, music virtuosos, composers, calligraphers, decorators and goldsmiths were educated. They, on the one hand made artistic works, while on the other hand carried out their Sufi educational process. Exactly for this, those works were fruitful and the same reflected their soul.

Tekkes, madrasas or even mosques were places in which personalities of Albanian literature or even prominent Albanian scholars came in contact with oriental literature, and then inspired by it not only wrote works and songs, but also translated the great Persian colossus making this creativity known to many Albanians over different periods of time.

We can clearly see the influence of Sufism and tariqats in the poetry of well-known poets of Bejtexhi poetry, such as: Muçi Zade, Nezim Frakulla, Ali Ulqinaku, Muhamed Çami Kyçyku, Mulla Hysen Dobraçi, Tahir Gjakova, Dalip Frashëri, who make up the constellation of Albanian writers who have written in the Arabic alphabet and in whose poetry the influences of Sufi Islamic elements are clearly seen. In these circles is also educated the distinguished writer of Albanian literature, Naim Frashëri, who treats thoughts, attitudes and worldviews towards various historical and social events in accordance with his Sufi Islamic philosophy.

We also see Sufism as influential in music, where the main musical works of our tradition are poems written with spiritual experience, where the organic connection between the texts and the melodies composed within these texts is noticed. At this point, a special importance in the tekkes have been played by the nasheets, which have been transformed into mystical oratorios through the dancing of dervishes. Precisely for this reason, tekkes have been considered by many studies as the only places of poetry and music, as sources or taps from which the syrup of knowledge has flowed.

As it was seen, a special place in the dissertation is dedicated to more than 60 musical transcripts of songs with religious motives, which today are performed in various tekkes throughout Kosovo. All these transcribed musical materials are arranged according to the respective oriental scales.

Besides to the nasheets of the authors mentioned above, we have also considered and transcribed songs with religious motives by local authors. In the ethnomusicological aspect, we have analyzed and treated the nasheets of Dervish Salihu, Shaykh Jonuzi, Shaykh Ahmeti, Shaykh Male, Shaykh Uka, Dervish Idrizi and others.

The transcribed materials show the high tonalities in which the melody is constructed, an occurrence of singing of these musical creations. Also, the rhythmic structure is distinguished by marked changes of measures within the metrics of musical material, because not all singers and instrumentalists had professional education and training, so creativity is built more on amateur basis.

The study also analyzed Sufi music in the compositional aspect of the units, seeing the specific features of artistic reflection, the features of this poetic and musical creativity, which expresses a feeling, often according to the experiences of implied subjects, then became part of mass singing due to general overview.

During the study, the changes that the song undergoes between variants were considered. This fact, thus, the presence of many variants is noticed in previous publications and was also evidenced by field observations. There are many reasons, such as: cultural migrations, migration or movements of people, even for the migration of variants, we can talk even when we talk about Albanian relations that cross geopolitical borders, a phenomenon that happened yesterday and happens today too.

I remain convinced that a single study, of any kind, even a complete monographic work, cannot exhaust all the issues raised. Of course, for this topic, there will be new perspectives that over time will bring to light original interpretations, making our folklore, ethnographic and ethnomusicological studies more complete.

It remains the task of specialized institutions dealing with cultural heritage to compile more complete and specialized anthological publications than those that have been written and prepared to date. Completing the Sufi music column is a work process that requires specialists in the field to do it. The experience gained during the work of this dissertation inspires me in the future to commit to do this work, meaning not only the publication of textual and musical material, but also accompanying it with CD, thus using the opportunities created by modern technology. I also consider this project of the future, having as objective the inclusion of units that have recently passed the community of acceptance test. This can be achieved on the extensive knowledge of the application terrain, gained during the years of engagement with this doctoral thesis.

Sözlük

Abdal: Derviş.

Adet: Görenek, töre.

Acize: Mütevazı.

Acûz: Dünya, nefis.

Âb-hayat: Tasavvufla sonsuzluk.

Amel: İş, niyet.

Akil: Zeki.

Alem: Yanlış dünya.

Alim: Eğitilmiş.

Arif: Muhteşem.

Aşık: Çingene.

Âsân: Kolay.

Ashk: Hayranlık.

Avaz: Ses, seda.

Azad: Kaydedildi.

Ayan: Açık.

Ayn-i cem: Tarikat erbabınca toplanıp eğlenme.

Azîm: Büyük, İri.

Bâki: Tanrı, kalıcı.

Bâr: Allah.

Batin: İç

Bela: Felaket.

Beli: Evet

Beyte: Şiir.

Berât: Rütbe.

Bürhan: İspat, tanık.

Cemalî: Güzellik.

Çehd: Çalışma, çabalama.

Çüst: Arama, araştırma

Delil: Reis, pir.

Derman: Kurtarmak.

Dehr: Zaman, devir.

Derd-mend: Dert sahib, tasalı, kaygılı.

Defar: Çare, derman.

Devran: Dünya, felekö zaman.

Dergjah: Tekke.

Dîvâne: Deli, alık.

Dogri: Doğru.

Dost: Arkadaş.

Dûzah: Cehennem, tamu.

Ehl: Sahip, malik.

Ehli Bejtî: Muhammed a.s. ailesinin üyüleri.

Eyn: Zaman.

Eyvallah: Evet, Peki

Esfel: Pek aşığı, çok bayağı.

Erz: Aklak.

Esrar: Gizli.

Eşref: Dürüst.

Evsad: Özellik.

Eziyet: Çaba.

Fani: Geçiş.

Ferman: Sipariş.

Gaflet: Boş bulumma, dalgınlık

Garib: Yabancı.

Gazel: Sesle taksim etmek.

Halvet: Yalnız, Tenha kalma.

Himet: Gayret etme, çalışma

Ibtidâ: Başlama, ilkin.

Ikrâr: Saklamayıp söyleme.

Kalb: Yürek, Gönül.

Kalûbelâ: Dediler.

Leyl ü nehâr: Gece gündüz.

Mekr: Hile, düzen.

Marifet: Tanıma.

Mest: Sarhoş.

Münafık: Nifak sokan, ikiyüzlü

Nûr: Aydınlık, parıtlı.

Nutk: Söz, konuşma.

Peydâ: Açıkta, meydanda.

Pir: Bir tarikatın ilk kurucusu, ihtiyar..

Rahmân: Dünyada her canlıya merhamet eden Allah.

Rehber: Yol gösterici, kilavuz.

Resul: Gönderildi.

Ruh-ı kudsi: İlahî gerçeği kavrayan ruh.

Sıdk: Doğruluk, gerçeklik.

Server: Başkan, reis.

Seyron: Gezmek.

Selamet: Kurtarmak.

Sır: Gizli tutulan.

Suluk: Davranış

Sifat: Özellikleri.

Şems: Güneş.

Şerh: Açma.

Tabiat: Yaradılış, adet.

Tarif: Tanıtmak.

Tariîk: Yol. Usûl.

Teceli: Görünüm.

Ucun ucun: Yavaş Yavaş.

Urup: Çeyrek.

Vahdet: Birlik, teklik.

Ymet: İnsanlar.

Zâkir: Zikreden

Zıkr: Anma. Anılmaç.

Zuhur: Görüntüle.

Zülfikâr: Yarasından itibaren ucu çatallaşan bir çeşit kılıç; Hz. Ali'nin kılıcı.

KAYNAKÇA

- Aga, İ. (1996). *Tarikati Islamik Sadi*, Tiranë: Tarikati Sadi.
- Ahmedi, İ. (1989). *Hafiz Ali Korça, Jeta dhe Vepra*. Logos-A, Shkup: Logos-A Yayınevi.
- Ajeti, I. (1985). *Mbi gjuhën e Divanit të Sheh Maliqit* (Studime gjuhësore në fushën e shqipës). Prishtinë: Rilindja Yayınevi.
- Aksoy, Ö. (1968). *Osmanlı devri İstanbul sıbyan mektepleri üzerine bir inceleme*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Aktepe, M. (2002). *Kosova, İslam Ansiklopedisi* (cilt 26). Ankara.
- Arşiv Kaynakları. Bektâşî Tarikatı, Şeyh Şemseddin Baba Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Halvetî Tarikatı, Şeyh Beça Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Halvetî Tarikatı, Şeyh Hamza Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Halvetî Tarikatı, Şeyh Mehmet Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Halvetî Tarikatı, Şeyh Süleyman Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Halvetî Tarikatı, Şeyh Tahir Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Kadirî Tarikatı, Derviş Salih Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Kadirî Tarikatı, Şeyh Şaban Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Kadirî Tarikatı, Şeyh Ali Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Kadirî Tarikatı, Şeyh Hasan Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Kadirî Tarikatı, Şeyh İslam Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Kadirî Tarikatı, Şeyh Osman Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Nakşî Tarikatı, Şeyh Tahir Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Nakşî Tarikatı, Şeyh Uka Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Rifâî Tarikatı, Şeyh Hüseyin Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Rifâî Tarikatı, Şeyh İlyas Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Rifâî Tarikatı, Şeyh Musa Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Saadî Tarikatı, Şeyh Ahmet Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Saadî Tarikatı, Şeyh İbrahim Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Saadî Tarikatı, Şeyh İslam Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Saadî Tarikatı, Şeyh Süleyman Acize Baba Tekkesi Arşivi.
- Arşiv Kaynakları. Şâzelî Tarikatı, Şeyh Tsena Tekkesi Arşivi.
- Aruçi, M. (2006). *Balkanlar'da Mevlid Geleneği*. Üsküp: Köprü.
- Ateş, E. (2017). *Türk Din Mûsikîsi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (2000). *Osmanlı Mimârî Eserleri* (3.kitap). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınevi.
- Banloew, L. (1879). *Analyse de la langue Albanaise*. Paris: Chez l'auteur.
- Becirbegovic, M. (1973). *Prosvjetni objekti islamske arhitekture na Kosovu*. Prishtinë: Antikitete të Kosovës.
- Can, H. (1974). *Dinî Mûsikî*. İstanbul: Mûsikî Mecmuası.
- Can, H. (2003). *Tasavvuf Mûsikîsi*, (Tasavvuf Kitabı). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Castellan, G. (1992). *Histoire des Balkans (XIV-XX siècle)*, (Arnavutçaya çevirenler: Arben Puto ve Luan Omari), Tirana: Çabej Yayınevi.
- Çehajiq, D. (1986). *Dervişki Redovi u Jugoslovnskim Zemljama*, Sarajevo: Orienalni Institut u Sarajevu.
- Çipan, M. (1999). *Gufte Incelemesi I: Notalar, Gufteler, Sekil Ozellikleri, Edebiyat ve Musiki Bilgileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi.

- Çuhadar, Ü. (2001). *İstanbul Mevlevihahelerindeki Musikişinaş Şeyler*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Danişmend, I. H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (Cilt I-V)*. İstanbul: Türkiye Yayınları.
- Danişmend, I. H. (1995). *Osmanlı Tarih Kronolojisi (Cilt 4)*. İstanbul: Halk Kitabevi.
- Demirtaş, Y. (2009). "Türk din mûsikîsi formları". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 213-227.
- Dizdari, I. (2010). *Mevludi tek Shqiptarët*. Prishtinë: Dituria Islame.
- Dozon, A. (1878). *Manuel de la langue Skipe on Albanaise*, Paris: Leroux.
- Drançolli, J. (1888). *Fillet e ndikimit osman në vise e banuara me shqiptarë dhe në Bosnjë e Hercegovinë*. Prishtinë: Instituti Albanologjik.
- Elmalı, H. (2001selç). "Kasîde", *TDVİA*, XXIV, Ankara.
- Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.
- Ergun, S. N. (1942). *Türk Mûsikîsi Antolojisi (Dinî Eserler) (C. I-II)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergün, E. (2007). *Balkanlar'da Okunan Bir Mevlid Bestesi*. İstanbul: Keşkül Yayınevi.
- Ezgi, S. (1933). *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi, (C. I-V)*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Yayınları.
- Ezgi, S. (1945). *Türk Mûsikîsi Klasikler'nden Temcîd- Na't- Salât- Durak*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Yayınları.
- Feldman, W. (1999). *Osmanlı Gazelinin Yapısı İçin Müzikal Bir Model*. (Çev: Mehmet Kalpaklı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fjalori Enciklopedik i Kosovës (2018). *Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës*, Prishtinë.
- Frashëri, G. (1985). *Zhvillimi i arkitekturës islamike shqiptare të xhamive*, Monumentet 2, Tiranë: Akademia e Shkencave.
- Frashëri, S. (1998). *Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do të bëhet*, Vepra II, Prishtinë: Rilindja.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkilap Yayınevi.
- Güzel, A. (1989). *Kaygusuz Abdal*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hadziosmanovic, L., Trako, S. (1985). *Tragom poezije bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo: Leksikon islama.
- Hafiz, N. (1974). *Yugoslavya'da Bektaşî Tekkeleri*. Prishtinë: Çevren.
- Hahn, J. G. (1854). *Albanesische Studien*, Völl. II, Jena: IDK Yayınevi.
- Halimi, K. (1957). *Dervişki Redovi i Njihova Kulturna Mijesta na Kosovu*. Prishtina: Glasnik Muzeja Kosova.
- Hamiti, A. (2008). *Nezim Frakulla dhe Divani i tij shqip*. Shkup: Logos-a.
- Hammer, J. V. (1979). *Geschichte Des Osmanischen Reiches*, (Boşnakçaya çeviren: Nerkez Youjlaviç), Zagreb: Nabu Press.
- Handziç, M. (1940). *İslamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Leksikon islama.
- Hasluck, F.W. (1928). *Bektaşî Tetkikleri*, (çev. Ragıp Hulusi), İstanbul: Devlet Matbaası.
- Historia e Letërsisë Shqiptare (1989). Rilindja, Prishtinë.
- Historia e Popullit Shqiptar. (1979). I-II, Prishtinë.

- Ibrahimi, M. (1991). *Prilog Kon Teketo Kako Kulturno Prosvetna Institucija vo Zapadna Makedonija*. Tetovo: Bigorski Naučni Sabiri.
- Izeti, M. (2001). *Tarikatit Bektashian*. Tetovë: Çabej.
- Izeti, M. (2002). *Pasqyrimi i vlerave sufike-bektashiane në poezinë e Naimit*. Shkup: në Përmbledhje punimesh të Fakulteti i Shkencave Islame- Shkup.
- Izeti, M. (2004). *Kllapia e Tesavufit*. Shkup: Fakulteti i Shkencave Islame.
- İnançer, Ö. T. (1986). "Sa'dilik/Sa'dilikte Zikir Usulü ve Musiki", *DBİA*, VI.
- İnançer, Ö. Tuğrul. (2000). "Osmanlı Mûsikîsi Tarihinde Tasavvuf Mûsikîsine Bir Bakış". *Yeni Türkiye Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı (Osmanlı'nın 701. Kuruluş Yıldönümüne Özel, İstanbul.
- İnternet: Barth, J. R. (2016). *Poetry and Religion*, The Encyclopedia of Religion (Editor: Mircea Eliade). www.gale.com, Son Erişim Tarihi: 23.10.2019.
- İzeti, M. (2018). *Sillu, sillu botë e vjetër*. Tetovë: Thrroni.
- Joubert, J. L. (1993). *Siir Nedir* (Çev: Ece Korkut). Ankara: Öteki Yayınları.
- Kaleshi, H. (1973). *Prizrenac Mahmud-Paşa Rotul, njegove zaduzbine i vakufnama*. Prishtinë: Antikitete të Kosovës.
- Kaleshi, H. (1976). *Legjendat Shqiptare për Sari Salltukun*, Prishtinë: Përparimi.
- Kaplan, Z. (1991). *Dinî Mûsikî Dersleri*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kara, M. (2019). *Tasavvuf Kültürü*. Ankara: Anadolu Ay Yayınları.
- Karahoda, V. (1997). *Sheh Sylejman Axhiza Baba*. Gjakovë: Litografia.
- Karahoda, V. (2003). *Një histori e Shkurtër e tetë Teqeve dhe Tarikateve*. Prizren: Erpoprint.
- Kemal, Y. (1971). *Edebiyat Dair*. İstanbul: Yahya Kemal'in Enstitüsü Yayınları.
- Koçin, A. (2007). *Vesiletü'n-Necat'taki Dualarin Münacat Türü Açısından, Değerlendirilmesi: Süleyman Çelebi ve Mevlid Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri*, Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Kosova dikur e sot. (1973), Beograd.
- Kosova İlahileri. (2017). Liman Gençlik ve Kültür Derneği, İstanbul.
- Kosova Kitabeleri. (2014). İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Köprülü, M. F. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Krasniqi, N. (2006). *Roli i fisnikërisë shqiptare në zhvillimin e kulturës dhe civilizimit islam në trojet shqiptare osmane*. Prishtinë: Vjetari, Arkivi i Kosovës.
- Krasniqi, N. (2011). *Kontribute Albanologjike*. Prishtinë: IAP.
- Krasniqi, N. (2017). *Zhvillimi i Kulturës Shqiptare me ndikime orientale prej shekullit XVIII deri në fillimet e Rilindjes Kombëtare*, Prishtinë: IAP.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı* (4.Baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Liviston, Ray. (1998). *Geleneksel Edebiyat Teorisi*, (Çev: Nejat Özdemiroğlu), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Luli, F., Dizdari, I. (2002). *Mevludet në gjuhën shqipe*. Shkodër: Camaj-Pipa.
- Malcolm, N. (1998). *Kosova një histori e shkurtër*. Prishtinë: Koha.
- Mantran, R. (2004). *Historia e Perandorisë Osmane*. Tiranë: Dituria.
- Mehmeti, S. (2004). *Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës*, Prishtinë: Instituti Albanologjik.
- Meksi, A. (2007). *Arkitektura e Xhamive të Shqipërisë*. Tiranë: Uegen.
- Mengi, M. (2003). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (9. Baskı). Ankara: Akçağ.
- Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*. (1987). Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.

- Özalp, M. N. (2000). *Türk Mûsikîsi Tarihi* (C.I-II). İstanbul: MEB Yayınları.
- Özcan, N. (1982). *XVIII. Asırda Osmanlılar'da Dinî Mûsikî*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, N. (1992). *Bektaşî Musikisi*. İslam Ansiklopedisi. (C. 5). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, N. (2000). "XVII ve XVIII Yüyllarda Osmanlılar'da Dinî Mûsikî". *Yeni Türkiye Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı(IV), 34.
- Özcan, N. (2005). *Türk Mûsikîsi Ders Notları*, İstanbul: Dört Mevsim Yayınevi.
- Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi* (C. 1). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, C. (2003). *Cerrâhîlik*. İstanbul: Ketebe Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, (2. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pala, I. (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçag Yayınları.
- Qosja, R. (1984). *Historia e Letërsisë Shqipe, Romantizmi I-III*, Prishtinë: Rilindja.
- Revnakoğlu, C. S. (1966). *Türk-Islam Aleminde Tarikatler Tarihi*. İstanbul: Altın Matbaası.
- Rexhepagiqi, J. (2003). *Dervishët dhe teqetë*, (përktheu nga boshnjakishtja Shefqet Riza), Pejë: Dukagjini,
- Rossi, E. (1946). *Notizia su un Manoscritto del Kanzoniere di Nezim in caratteri arabi e lingua Albanese*. Roma: Rivista degli studi orientali.
- Salihu, H. (1987). *Poezia e Bejtëxhinjëve*. Prishtinë: Rilindja.
- Sezikli, U. (2011). "Temcid" TDVİA, c.40, Ankara.
- Shkodra, Z. (1973). *Esnafët shqiptarë*. Tiranë: Akademia e Shkencave.
- Tanasković, D., Šop, I. (1981). *Sufizam*. Beograd: Prosveta.
- Tanrikorur, C. (2003). *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Thëngjilli, P. (2005). *Historia e Popullit Shqiptar*, Tiranë: Libri Universitar.
- Truhelka, C. (1963). *Još u Testameuta Gosta Nadina I O Paterenima, Glasnik Zemalskog Muzeja u Sarajevu*, Sarajevo: Orientalni Institut.
- Turabi, H. A. (2017). *Türk Din Mûsikîsi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Uludağ, S. (2015). *İslâm ve Mûsikî*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uysal, R. S. (2010). *Mûsikî Edebiyatı*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Uzun, M. (2000). *İlâhi*, Diyânet İslâm Ansiklopedisi, C. XXX, İstanbul.
- Vırmaça, R. (1999). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Vırmaça, R. (2010). *Kosova Tekkeleri*. İstanbul: Sufi kitap.
- Vicdanî, S. (1995). *Tomar-ı Turûk-ı Aliyye* (Haz: İrfan Gündüz). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yahya, A. (2001). *Makedonya'da Tekeler ve Tekke Mûsikîsi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yahya, A. (2016). *Makedonya'da Dinî Mûsikî Geleneği*. İstanbul: Dört Mevsim Yayınevi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Doli, Krenar

Uyruğu : Kosova

Eğitim	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Derece		
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı	Devam ediyor
Yüksek lisans	Instituti i Kulturës Popullore	2014
Lisans	Akademia e Arteve	2007
Lise	Hajdar Dushi	1999

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2012	İnstituti Albanologjik	Araş. Gör.
2008	Selman Riza	Öğretmen

Yabancı Dil

İngilizce, Türkçe.

Yayınlar

A. Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler ve Yayınlanmış Özetler:

Doli, K. (2012). *Folklori muzikor shqiptar (Arnavut Müsik Halk Bilimi)*, Alb-Shkenca, Shkup.

- Doli, K. (2012). *Muzika tradicionale e qytetit të Gjakovës* (Yakova şəhrinde musik geleneği), Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën shqiptare, Prishtinë.
- Doli, K. (2014). *Mbështetje teorike në disa krijime etnomuzikologjike* (Bazë etnomuzikologjik yaratımlarda teorik desteği), Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- Doli, K. (2014). *Këngët e mërgimit në Rekën e Epërme*. (Yukarı Reka'da kurbet türkülleri), Instituti Albanologjik, Shkup.
- Doli, K. (2015). *Prezantimi i dasmës gjakovare përmes rrjeteve sociale*. (Yakova düğünün sosyal ağlar üzerinden tanıtımı), Albanologji, Prishtinë.
- Doli, K. (2019). *Këngët e dasmës në Visaret e Kombit*”, (*Visaret e Kombit'de düğün türkülleri*), *Albanologji*” nr.8, vëllimi II , f 217-229, Prishtinë.
- Doli, K. (2018, 10 January). *Traditional Dress of the City of Gjakova*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3099377> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3099377>.
- Doli, K. (2020). *Ndihmesa e Bahtir Sheholli në studimet etnomuzikologjike për këngët e dashurisë*, (Bahtir Sheholli'nin aşk şarkılarının etnomuzikologjik araştırmalarına katkısı) Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- Doli, K. (2020, 2 July). The Influence of Sufism on Poetry and Music Performed in Albanian Tekkes. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3641399> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3641399>.

B. Yayımlanmış İnceleme, Eleştiri, Tanıtma, Değerlendirme ve Söyleşi Yazıları:

- Doli, K. (2007). *Muzika në refleksitet e kohës* (Zamanın reflekslerinde musik), Erpoprint, Tiranë.
- Doli, K. (2010). *Gjakova brenda muzikës* (Yakova müsiğin içinde), Erpoprint, Gjakovë.
- Doli, K. (2015). *Dasma në qytetin e Gjakovës* (Yakova şəhrinde düğünler), Instituti Albanologjik, Prishtinë.

Hobiler

Fotoğrafçılık, Spor.

